

૩૪૬૨

જરથોસતી ધરમની મોતેખરી

અથવા

પેગંબર જરથોસત અતે તેની દીન વીશે બુદ્ધા બુદ્ધા
વીદવાનોએ આપેલાં મતો.

(મુદ્રા બુદ્ધા પુસ્તકે ઉપરથી મળેલ કૃતિને)

લખનાર

એરવત દાદાભાઈ ખરશેદજી દારવી

તે

મીનમતી પત્રાલયબુદ્ધાદારવાળે મોરબીમાં તથા પૂનામાં આપવામાં આવેલ.

મુખર્ષ મધે :

ધાર્મિકતાના ઉપર નીચે દર્શાવેલાં મહાંતમો

મુખર્ષ પરતમાંના છાપાખાતામાં

મુદ્રાબદ્ધ હોવાગરુ પત્રોએ આપેલાં છે.

પ્રથમજીની મને ૧૨૫૮—ઈસાની સને, ૧૮૮૭.

કીમત આતા ૪.

જરથોસતી ધરમની મોતેખરીં

અથવા

પેગંબર જરથોસત અને તેની દીન વીશે જુદા જુદા
વીદવાંનોએ આપેલાં મતો.

(જુદાં જુદાં પુસ્તકો ઉપરથી સંગ્રહ કરીને)

લ ખ ના ૨

એરવદ દાદાભાઈ ખરશેદજી દોરડી

તે

પ્રીતમ્બની પદ્મરામજી, દાદગાહુ નોશ્વરવાંન તથા પુરાતત્ત્વ આતશબાનાંના કરતા.

મુ'બઈ મધે :

ધોભીતલાવ ઉપર નંબર ૮૭૨ વાલાં મકાંનમાં

મુ'બઈ વરતમાંન છાપાખાનામાં

મંનચેરજી હોશંગજી જાગોસે છાપેજાં છે.

ચક્રદેજરદી સને ૧૨૫૮—ઈસવી સને ૧૮૮૯.

કીંમત આના ૪.

વેગંમખર જરથોસ્ત વીશે અવસ્તામાં આવેલી સ્તુતિ.

અવસ્થા.

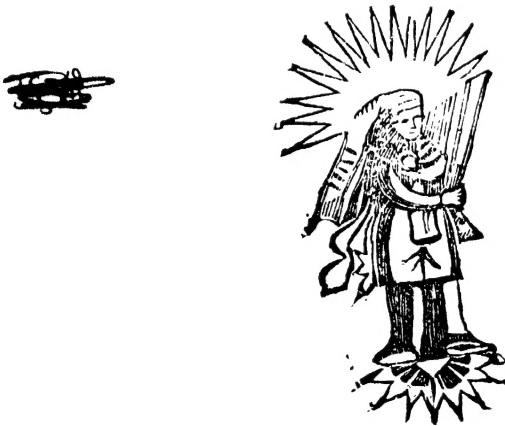
[illegible]

૧. સુતોં. ઝોયેને. વઝેજહિ. તુમ જરથુસ્ત.
(ઈજ. હા. ૯. ૧૪. વ. જં. તે. પાને ૨૬.)

[illegible]

२. येहेज्यांयमेय. वप्पमेय. उवांसुन. आपो. उर्वरामेरय. येहेज्यांयमेय. वप्पमेय
 उप्पधीन आपो. उर्वरामेरय. येहेज्यांयमेय. वप्पमेय. उरततातेम. निअवन्तवीरपाअं
 रपुन्तो—धाताआधाभान्.

(કુરુવરદીન. ઇઅશત ૯૩. વે. જં. તે. પાને ૨૩૬).

અર્થ.

૧. ધરાંનવેજમાં વખનાએલો તું છે અએ જરથોશ્ત !

૨. જેહના જનમવા (સીખવવા) તથા વધવામાં (બાલવામાં) પાણી તથા ઝીરવરે ખુશહાલ થએલ્યાં, જેહના જનમવા તથા વધવામાં પાણી તથા ઝીરવરે ઉગીઆં, જેહના જનમવા તથા વધવામાં ખીજ તમામ સપેનતોમીનોના કાએદાવાલી પેદાએશ આબાદીની દુવા આંહી.

દી બા ઓ .

અશો અહરમજદ શાહેન જે અંધે દુનયાની કુલ હસતીનો પીતા છે, તેનું પરથમ સુઆરક નામ યાદ કરવા પછી, અશો સપેતમાન નરયોસત જે એક માહા બુધીવંત પેગંમબર થાઈ ગીઓ છે, અને જે પેગંમબર આ દુનીઆમાં સુત પરસતી જેહુવી ખરાબ રસમની પરસતેસ કર નારાઓને વાલીને. એક ખરા ખોદાની પરસતેસ કરવાના ભલા મારુગ ઊપર પોતાના ઠેલાના લોકોને મેલી ગીઓછે તેવા માહતમાં નરનાં પવીતર રૂઢ ઊપર શદા હજરો હજર દરદ અને આપ્રીન કરવા બાદ, પાંચનારા દાનેસમન શાહેઓ આગલ આ રેશાલો લખવાના કારણમાં ખોલાશો કર વાની રજા લેઈછું કે આપણે પુરાતન માનદીયસની નરયોસતી ધરમ કે જે આ દુનયામાં હજરો વરસ અગાઉનો જાહેર થાએઓછે, અને જે વીશે પરકોમનાં નાનાંકીત વીદવાંન ગરંથકારો વતીક પોતાની શોધો ઊપરથી વખાણ કરી ગયા છે, તેવો પુરાતન નીતીવંત ધરમ આપણે નરયોસ તીઓ પાલીએછે. અને તે માટે આપણે ખરાબ ભાયગશાલી ગણાઈએ છીએ. નરયોસત અને તેના હાવા માહાભારત માનદીયસની ધરમ વીશે પરકોમનાં કાબેલ વીદવાંનો અવલથીજ શું મત ધરાવી ગયાછે અથવા હાલ ધરાવતા જાયછે તે આપણે નરયોસતીઓને જાણવું ઘણું અગત્યું છે. એ વીશેનાં વીચારો આજ ઘણુંક થએલો માહારા મન ઊપર આવેઆ કરતા હતા તેથી તે વીશેની ખોલ કરવાનું જે સહર કરેલું હતું અને જેહારે માહારા મે એદીના ધંધામેથી મહેને પ્રશુદ મલતી તેહારે ઊપલી બાબદને મલતી વીગતોને લગતાં પુરાતકોમાં હું ખોલ કરતો હતો. તેમ કરતાં ઘણીક મેહ નત કરવા પછી આ રેશાલો તઈઆર કરવામાં આવેઓછે અને તેને જુદા જુદા પાંચ ભાગોમાં વેહેંચી નાખી છાપી પરગટ કીધેછે. એ પ્રકત એક અથોરનાન તરીકે માહરી નાકેસ સકતી પરમાંણે જે પ્રજથી હું બંધા એલોછું તે પરમાંણે માહારા પુરાતન પીઆરા ધરમની શેવા આ શાય ખીજ વેલા બજાવેલી હું સમજુ છું. ખીજવારની એટલી માટે કહું છું કે જે એકવાર આગલ “પુરાતન આતશખાના” નામનો રેસા લો બનાવેઓ હતો તે માહારા કદરદાંન પાંચનારાઓને યાદ હશે. તેની તરીજ આવરતી કાહાડી હતી, તેમાં મને જોઈતી મદદ અને પ્રતેહ મલીઆ થી તથા તે માહારા હમદીન ભાઈઓને શારી રવેશે પશંદ પડેઆથી આ ખીજવારની કોશેશ કરવાની મને હીમત થાઈછે. ખીજું આ રેશાલાનાં પરકોમનાં વીદવાંનો નરયોસત અને તેના સથાપેલા માનદીયસની ધરમ વીશે જે ઊમદાં મતો આપેલાં શમાવેઆમાં આવેઆ છે તેનાં

જરથોસત વીથિની આ કદીમ વારતા જેમ શરસી પુસ્તકોમાં આપણા જોવામાં આવે છે તેમ “પલેની” એ પણ પાતાના પુસ્તકમાં જણાવેલી છે.”^૧

૧. ઉપલા ક્ષરમાં શર મલકમે કરેલા ધશારા મુજબ “પલેની” નામનો નામીયો રમ્મી શી-લશુર, જે ધ. અને પેહેલી મુદીમાં યદ્ય ગયો છે તે જરથોમતનાં જનમતી વપ્તનનાં હમવા વીશે પોતાનાં “અદરતી તવારીખ” નામના સાતમાં પુસ્તકમાં એમ જણાવે છે કે:—

“પેદા થતી વેલાએ જો કોઈની આદમી હસયો હોય તો તે માતર એપસો જરથોસતજ હતો, અને તેનું બિનું એવું તો જોસમામાં ધગધગતું હતું કે તેના માથાપર હાથ મુકીએ તો તરતજ ઉડી જાય, માટે તે ઉપરથી આગલ જતાં તે ઘણા જુધીવાન પુરુષ નીકલશે એવી આગૂહી જણાતી હતી.”

“પલેની” નામનો રમ્મી શીલશુર જરથોમત ગોશેનરીન થયો તે વીશે પોતાનાં અગ્રિયારમાં પુસ્તકમાં એમ જણાવી ગયો છે કે “જરથોમત અલબરજ પાહાડના ગોશમાં ખોદતાલાની મા-નાજત અને ખંદગીને શાફ વીચ વરથ વેર ગુતાએસો હતો.”^૨

“રેવરંડ અલીવર” નામનો એક કાબેલ ધરમગુર જરથોસત ગોશેનરીન થયો, તે જગોનાં બેઆનમાં એમ લખી જાય છે કે:—

જરથોસતના જમાનામાં આખી પુરથવીમાં જણાવેલી તમામ વીદ્યા અને શીલસુશીથી જરથોસત માહીતગાર હતો, અને બોખારાના પાહાડો મધિના એક પાહાડમાં જરથોસતે એક ગો-લઆકાર ગુફામાં એકાંતવાસ કીધો હતો, જે ગુફાને ખગોલ વીદ્યાને લગતી તમામ નીયાની-ઓથી સણગારેઓ હતો, તથા તેનાં છાપરાંના એક ભાગમાં જહવેર રૂપમાં શુરજને ચીતારીએ હતો, અને ફુનીઆના ચાર જમાનાઓને શુનાં, રૂપાં, પીતલ અને લોહાંની તરેવાર નીયાની-ઓમાં ચીતારીઆ હતા.”

જરથોમત ગોશેનરીન થયો તે વીશે ખીલ તવારીખના પુસ્તકોમાં એમ જણાવી છે કે:—

“ધરિન દેશની પુરવે દીસાએ મજમથાનનો મુલક આવેલો છે, તેને અવસતામાં “વેએકેરત” કરીને કહે છે. આગલા પુનાની લોકો એ દેશને “દરાનજ્યાના” કરી કહેતા હતા. શરસી ભાષામાં એને “નીમરજ”ના નામથી જણાવેલો છે. એ મુલકમાં દરેગા નદીની પડોશમાં “ઉરીદરન” નામનો પાહાડ આવેલો છે, તે પેહેલવીમાં “દુશદાશતર” ને નામે ઓલખાય છે, તે બેલનો અરથ “હોશ-હુશીયારી” રાખનાર કરી થાય છે, એનું એ નામ એટલા માટે આપવામાં આવેલું છે કે એ પાહાડ ઉપરથી અશો જરથોમતે આશમાની હોશ મેલવા હતી, યાને એ પાહાડ ઉપર અશો જરથોસત શાહેબને દાદાર અહોરમજદ સાથે દીનની બાબદમાં વાતચીત થઈ હતી, અને એ પાહાડ ઉપરથી જરથોમતને પવીતર નુશકો મલીઆં હતાં—જનશનેના પેહેલા હામાં જરથોમતી દીનનાં પુસ્તકોને યાદ કીધા પછી, એ પાહાડને યાદ કીધો છે.”

ઉપલી કાબદ વીશે ખીલ વીદવાન લખનારાઓ એમ કહે છે કે જરથોસતે “અશનક્ત” નામના પાહાડ ઉપર રીઆજત કરી હતી, યાને ખોદા સાથે પુરશીય પાશાખ એટલે વાતચીત કીધી

૧. જરથોસત કયાં દેશમાં જનમેઓ હતો તે વીશે વોદવાંતોની શોધ પરમાણે ઇરાન દેશમાં “જર” નામના પાહાડમાંથી વહેતી “દરજ” નામની નદીને કીનારે આવેલાં “રેએ” શહેરમાં પોરસસપના ઘેરમાં રોજ ૬ ઠા ને માહા હાને દીને બામદાદે જનમ પામીયો હતો.

૨. પેગમખર જરથોસતનો જનમ ઓચબા ભરેલી રીતે થયા પછી, એ પેગમખર વીશે હેવું કેહવામાં આવે છે કે પોતાની પાકીજમી પહુરેજમારે વધારવા શાફ તથા તે પાક પેદાના કરનાર પરવરદેમારની સનમુખ પોંહચી પોતપુ’ અને આનહુખત કરવા માટે એ પેગમખર કેટલીક મુદતવેર એક જોયા પાહાડ ઉપર એકાંત જઈ વસેઓ હતો કે જેમ (રોચાજત વીગરે) કરકાનો અશાલો લોકોમાં રૈવાજજ હતો, એ વોશોના વધુ દાખલા બીજ લખનારાઓની બોલી મથા છે, જે આગલ વાંચતાં માલમ પડશે.

હતી. એ પોદાડ આજરે આએળન શહેરમાં આવેલો છે, અને જરથોસ્તનો જનમ રમ્મે શહેરમાં થયો હતો, તે રમ્મે શહેરની એજ આજરે આએળનની નજદીકમાં આવેલું હતું.

“ડીયોકરીસાસટ” નામનો એક વીધવાન પોતાના પુત્રતકમાં જરથોસ્તની પાકીજેલ રેજગારી વીશે એમ લખી ગયો છે કે :—

“જરથોસ્ત પોતાની પાકીજમી અને પહરેજગારી બચાવવા સારું એકાંત જગ્યામાં લોકોથી દુર રહેતો” (વાને ગોશનશીન થયો હતો.)

જગત પરસીધ સાહેર શીરદેસી જે ઇસવી સને ૧૧ મી સદીમાં થાઈ ગયેલો છે, અને હીજરી શને ૪૧૬ માં મરણ પામેલો કહેવાય છે, તેણે જે પારસી શહેનશાહોનું શાહાનામું રચેલું છે તેમાં એક જગ્યાએ જરથોસ્ત પેગંમબર અને જરથોસ્તી ધરમનાં બાબમાં કેટલાક પ્રારસી બેતેજ બતાવેલા છે, તેનો યુજરાતી અરથ નીચે યુજબ છે :—

“પાદશાહ યુસતાસપના વખતમાં એક પાક મરદ પેદા થયો, અને તે મુબારક કદમના મરદનું નામ જરથોસ્ત કરીને હતું, અને તે સદાકાળ બદકરણીનાં હરેમન (બુરી કરણીનાં માણસો) ને તોડનારો હતો તથા હરેમન જે બાદતાલા સાથે દુસમન છે, તે જરથોસ્તનો પણ દુસમન છે. તે જરથોસ્ત પાદશાહ યુસતાસપની દરબારમાં આવીઓ અને પાદશાહ યુસતાસપને કહેવ બાગયો કે હું બાદા તરફનો પેગંમબર છું, અને તુંને પાક બાદતાલાની તરફ રાહનો બતલાવનાર છું. તે જરથોસ્તના હાથમાં આતશનું એક ધુપદાંન હતું, તેને માટે જરથોસ્ત કહેવા લાગ્યો કે હું બેહુસતમાંથી એ ખુશી સાથ લાવીઓ છું. તે આતશનું નામ આતશ મહેર બુરજન કરીને હતું, તે આતશ ધુમાંડા વગરનો હતો. તથા તે કાઠી ચા ખુશબો બેલયા વીના હમિયાં રેશન રહેતો હતો, તે વીશે જરથોસ્ત એમ કહેવા લાગ્યો કે, પાક-બાદતાલાએ મને એમ કહ્યું હતું કે તું એ આતશના કેબલાને કબુલ કર, તથા આશમાન અને જમીનનાં દરમયાનમાં એની તું જલવની કર, કાંચકે પાંછી તથા પાક વગર મેં એને રેશન નુરથી પેદા કીધો છે. એટલા માટે તું સારીપેક જો કે મેં એને શીરીને અજમતી કીધી છે, અને તું એકશાઈ કરીને જોડે એ રવેશનો નુરી આતશ કોણથી બની શકેય, મગર હું જે દુનીઆનો પેદા કરનાર છું, તે હું એજ એને આપો ચમતકારે બરેલો ઉતપન કીધો છે. જેઆરે તું પુરતી એકશાઈ કરી જાણી કે મેં જ એ આતશને પેદા કીધો છે, તથા તે તો તું-એ મને દુનીયાનો પેદાનો કરનાર કરી બોલાવેલો જોઈએ. જેઆરે પાદશાહ યુસતાસપે જરથોસ્તથી બહી દીનની તમામ વાતો સાંભળી તેઆરે તે બહેતર અને નેકતર બાદાની દીનને કબુલ કીધી, તથા તેજ માશક દરેક દેશના સરદારો, પાદશાહો, વડાઓ, દાનાઓ, શુરાઓ તથા તમામ લોકો ઉપર એ બહી દીનમાં આવવા માટેનાં પ્રમાનો મોકલીયાં, અને એ તમામ લોકો પાદશાહ યુસતાસપની દરબારમાં આવેલા, તથા કમર ઉપર કુસતીઓ બાંધીને દીનમાં આવેલા, તથા તે પછી બાદાઈ ચમતકારે જાહેર થયો (પાને આ દુનીઆમાં માજદીક્સની દીન જાહેર થઈ) અને બુરા લોકોના દેલમાંથી બદ અને બુડા વીચારો નીકલી ગયા, તથા બુતપરસતી નાખુદ થઈ, અને બાદાને માનવાના મારગ ઉપર શરવે કોઈ શામેલ થયા. તેમજ જરથોસ્તી મહજબ અને પાદશાહ યુસતાસપના અદલ ઇનસાફતા દુનીયાં એકદમ આબાદ થઈ, તથા બુધીવાન અને માની લોકોના દેલ તે દીન તથા ઇનસાફથી ખુશાલ થયાં.”

“કાલ બીજવી” નામના એક મુસલમાન ગરથકારે હીજરી સને ૬૭૪ ના શાલમાં બના-

૧ આતશ વીશે કદીમ યુનાનીઓમાં પણ એક એવી કથા ચાલતી હતી કે આમલ દુનીયાંમાં આતશ હતો નહીં, તેને “પરોમીયુશ” નામના દેવ બેહુસતમાંથી ચોરી લાવી આ પરથવીમાં આપીયો હતો.

વેલાં “નીબમ અલતવારીય” નામના પોતાનાં એક પુસ્તકમાં પાદશાહ યુસતાસપના વખતમાં જરથોસ્ત પેગંમખરે માજદીયશની ધરમ બહુર કીધી તે બાબદમાં લખેલું છે કે :—

“જેઆરે ધરાંતમાં પાદશાહ યુસતાસપની પાદશાહી થઇ, તેઆરે જરથોસ્ત માજદીયશની ધરમ લાવેઓ, અને દુનીઆનાં લોકોને તે ધરમ કબુલ રાખવાને પોકાર કીધી યાને (મ-જદીયશની દીન બહુર કીધી) અને જરથોસ્ત ઇબ્રહિમખરની પડોશમાં “નઇશીસ્ટ” નામના પાહાડ ઉપર રહેતો હતો. જે પેના પાદશાહ યુસતાસપે જરથોસ્તનો ધરમ કબુલ કીધો તે વેલા તે પાદશાહ ઇબ્રહિમખરમાં આવેઓ, અને તેઆના પાહાડ ઉપર જઈ રહ્યો, અને ઝંદ અવસતાનાં પુસ્તકો વાંચવા માંડ્યાં, તથા આતશબાનાઓ બાંધવાનો હુકમ કીધો.”

મોલવી ગયાસુદીન બીન મોલવી જલાલુદીન નામના રાંમપુર, શેહેરના એક રહેવાસી ગરંથકારે ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં “ગયાસુલ લોગાત” નામની પોતાની શરસી કેતાબમાં હજરત જરથોસ્તની તારીખમાં લખેલું છે કે :—

“હુજરત જરથોસ્ત કે જે શાહેબે પાકને જરદસ્ત, જરદેહસ્ત તથા જરતુસ્ત કરીને કહે છે તે મીનોચેહર પાદશાહ કે જે પ્રદેદુનની ઓલાદનો હતો, તેની નસલથી પેદા થયો, અને એક નામીઆ, વખણાયલા, તથા કાબેલ અને પ્રજેલ હકીમ નામે “પ્રાયગોરશ” નો સાગરેદ હતો. જે શાહેબે અશોએ યુસતાસપ પાદશાહના જમાનામાં પેગામખરીનો દાવો કીધો હતો, અને પારસી લોકો એ શાહેબને પોતાનો ખરહક તથા રાસત પેગંમખર કરી ગણતા હતા તથા તે જે ઝંદની કેતાબો લાવેઓ હતો, તેને પારસી લોકો આશમાની કેતાબ કરીને કહે છે. બીજી તવાસીખ લખનારાઓ હજરત જરથોસ્તને “ઇબ્રાહીમ” કરી કહે છે. તે શાહેબે પાક બીલકુલ યશસ ટકાની ઉપર કે આ પ્રાની દુનીઆની કાબી મીજ ઉપર પોતાનું દીલ લગાડતો ન હતો. તથા પોતાની મુખારક નજરમાં શુનાને એક જવ ખરાખરનું બી વજન આપતો ન હતો, અને તેથી કરીને એ શાહેબને “જરદસ્ત” કરીને કહે છે, બીજું કેટલાક મુસલમાનો હજરત જરથોસ્તને માનતા નથી પણ “પ્રજેલે શેહર” તથા અલલામએ સીરાજ તથા અલલામએ દવવાની તથા મીરસદરદીન, અને બીજા કેટલાક ઓલમાંઓ એ હજરત જરથોસ્તને હકીમે કાંમેલ તથા પેગંમખર કરી લખી ગયા છે. આ ઉપર લખેલી બીના “કસકુલ લોગાત” રસીદી “ખુરહાને કાટેહ” તથા “મદારલ અજાજેલ” નામની કેતાબો મધેથી લીધી છે.”

“મીં જરમીઅહાડ” નામના એક અંગરેજ વીદવાને શને ૧૮૬૨ માં છપાવેલાં પોતાનાં એક પુસ્તકમાં જરથોસ્ત વીશિ એમ લખેલું છે કે :—

“આગલા જમાનામાં આએ દુનયાની સપાટી ઉપર જે જે પુરસો સહથી નામાકીત થઇ ગયા છે તેઓ વચે એલમ અને ગણિયાંનના બાબમાં સહથી પેહેલી પદવી ધરાવનારો પુરુશ તે જરથોસ્ત હતો, જેણે ગયા ૨૪૦૦ વરસની વાતપર પોતાના સાદા અને ખાલેસ ધરમની નીતી લોકોને સીખાડી હતી. જેને માટે “પારસીરીઅસ” નામનો ગરંથકાર લખી ગયો છે કે ધરાંત દેશનો પારસી લોકોનો યુસતાસપ પાદશાહ ખુદ જરથોસ્તના હાથ હેડલ શીખેઓ

૧ ઉપરોક્ત ગરંથકાર જે એમ લખે છે કે જરથોસ્ત પોષે ગોરાસનો સાગરેદ હતો તે વાત તદન ગલત છે; ઉલટું કેટલાક ખરીસતી વીદવાનો પોષે ગોરાસને માટે એમ લખે છે કે તે જરથોસ્તનો સાગરેદ હતો. એ વોશે “પરીમીવાં હાઉ” નામના એક કાબેલ વીદવાને ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં પોતાનાં ગરંથમાં લખેલું છે કે “પોષે ગોરાસ નામના આગલા મોટા યુનાની કૌલસુદે વડીક પારસીઆના પેગમખર જરથોસ્તની રાહારીતી યુજબ ચાલવાડું એખતયાર કીધું હતું.” વલી “અયુલીયશ” નામનો રૂમી ગરંથકાર પણ પોષે ગોરાસને જરથોસ્તનો સાગરેદ જણાવી ગયો છે. વલી “પરીડો” નામનો ગરંથકાર કે જેણે ચાહુદીઆની તવારીખ બનાવી છે, તેના ચોથાં પુસ્તકમાં પોષે ગોરાસ જરથોસ્તનો સાગરેદ હતો તે વોશે એ ગરંથકાર લખી ગયો છે કે “પોષે ગોરાસ પોતાના ધણી હજરત જરથોસ્તની પેરવા કરીને એક ગો-શમાં જઈ બેઠો હતો.” (જેમ આરો જરથોસ્ત પાક ખોદાતાલાની બંદીમાં ગોસેનશીન થયો તેમ પોષે ગોરાસ ધણી થયો હતો.)

હતો અથવા તેના અસતકથી તેનો ધરમ બાહ્ય રહેતો હતો તેથી તે પાદશાહ પોતાના મનમાં ચૂંટીતો મોટા ધરાવતો હતો કે તે પાદશાહે પોતાનાં મરણ બાદ પોતાની પોર(દાખમાં) ઉપર એ હકીકતની યાદગારી કોટરાવી રાખવાનો હોકમ કરીએ હતો. વલી “પીયાગોરાસ” નામના આગલા મોટા યુનાની શીલસુષ વતીકે પારસીઓના એ શીલસુષ પેગંબરની રાહ રીક્ષી મુજબ ચાલવાનું અપ્પતેયાર કરેલું હતું એવું કહેવામાં આવે છે.”

“એમ પ્રશંક” નામનો એક ક્રેંચ વીદવાન જરથોસત તથા તેના ધરમ બીથેના પોતાના રેસાલામાં એમ લખે છે કે :—

અહોરમજદે આ દુનીયાંના માણસોની રાહનુમાઈ કરવાને માટે વારાપરતી કેટલાક પેગમબરોને મોકલ્યા, કે જેઓમાં જરથોસત, કે જે દોગડો અને પુરૂષસાનો બેટા થાય છે, તે સૌથી છેલ્લો અને મોટો પુરવીન હતો. માણસને સચાઈ અને જ્યુદાઈ, તથા રોશની અને અધિકારથી વાકેફ કરી, તેમાંથી કોઈની ચીજ પસંદ કરવાને તેણે (જરથોસતે) શમજણ શક્તી આપી છે. જરથોસતનાં પુસ્તકો એ અસલ ધરાંતીઓના મનનો સહચી ઉમદા અને સાધારન ચીતાર આપે છે, અને જરથોસતનું એવું ધિલું હતું કે સધલી પેદાયશમાંથી બદી દુર થાય, અને આ દુનીયાં બેહેસતની મીશાલની થાય. જરથોસતી ધરમ એક વેલા દુનીયાંના સહચી મોટા બાગો અને શહેરોમાં ફેલાયેલો હતો, કે જે શહેનશાહોનાં લશ્કરની ફોજ દયલાખ માંણસો કરતાંબી વધારે હતી, અને જેઓની વસતી કરૌડર કરૌડની હતી.

“મડમ બલેવેસટકી” નામની એક અંગરેજ બાનું, જે થીયોસોરીસ્ટ સોસાયટી નામની મંડલીમાં એક આગેવાન તરીકે ગણાય છે, તેણીએ બાકુ દેશમંચિના અસલ આતશખાનાના થોતે છપાવેલા હેવાલમાં જરથોસતની તારીખમાં લખેલું છે કે :—

“જરથોસત એક શુનેરી શેતારાનાં રૂપમાંથી ધનશાંન તરીકેના આકારમાં બહાર થવા બાદ તેણે પોતાના નવા મહજબને લગતી વાતો રીખાડવાનું શરૂ કર્યું હતું, તેણે એક જોદાની પરશતેશ કરવાનું શમજવેલું હતું.”

જાણીજ ઠીથોસેફીકલ સોસાયટીના પરમુખ કરનલ હેનરી એમ. આલકોટે તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરી શને ૧૮૮૨ ને દને મુંબઈનાં ટાઉનહાલમાં જરથોસતી ધરમની મુલ મતલબ વીથે કરેલાં બાથાણ વેલા જરથોસતની તારીખમાં હેવું કહી શમજવીલું હતું કે :—

જરથોસત પવીતર ગેબી વીદ્યાથી વાકેફગાર હતો અથવા બીજરીતે બોલીએતો તેણે માણસોના ખવાસ તથા પોતાની આસપાસની દુનીઆંના છુપા ભેદોની બારીકીથી માહિતી મેલવી હતી. દુનીઆંમાં પેહેલ વેહેલો સુધારાનો પાયો નાખનાર તે જરથોસત હતો કે જેણે ભેદી વીદ્યાની માહિતી થોતે મેલવીયા પછી ધરાંતીઓને તેમાંનો કેટલોક ભાગ જે દુનીઆના અનુકરમ છ કાલ યાને છ ગમબાર વીશે હતો તે સીખવેતો હતો. જરથોસતે પોતાના ધરમનો દબદબા ભરેલા મેહેલનો પાયો તરણ શબ્દોમાં રચેતો છે, તેમાં હુમત-હુખત-હુઅરસત. એક ધરમનો ભાવારથ એક બચું વટીક સમજ શકે એટલા થોડા શબ્દોમાં સમાયેલો હોય તે ધરમને હું ઘણાજ ખુબીભરેલો સમજતો આવીએ છું. જરથોસત સરવેથી સરસ શીલશુષ હતો.

“મી. ક્રાનસીસ પવર કામ” નામના એક અંગેલ વીદવાને સને ૧૮૬૫ માં જરથોસતી ધરમ ઉપર એક રેસાલો લખ્યો છે તેમાં એ વીદવાન જરથોસતની તારીખમાં લખે છે કે :—

ખરેખર મરણ પામેલા મહા પુરૂશો સાચા આવતી દુનિયામાં સવાલ જવાબ કરવાની જો આપણને રજા મલે તો કદાચ એવું બને કે લગભગ તવારીખ સરૂ થઈ તે અગાઉ જે બાકતરીચન (બાખ) નો શીલસુષ (જરથોસત) જીવ્યો તથા ઉઠાપણ શીખાડી ગયો તે ધરમ સંબંધી મુલ આદમી માલમ પડે છે. જેણે (જરથોસતે) રીખાડેલા ધડાઓથી (પોને અવ-

મતાઓથી) આપણા મગજને એટલો બધોતો વારસો મળ્યો છે કે આપણથી વીચારી શકાતું નથી કે જે જરથોસ્ત પેદા નહીં થાયો હને તો માણસ જાતનું એકીન આજે કેવું થાતે ?

“ડાક્ટર “સર્તાનલી” નામનો એક કબેલ વીદવાન જરથોસ્તની તારીખમાં પોતાનાં એક પુસ્તકમાં લખે છે કે—“જરથોસ્ત જેવો એક નામીયો પુરુષ માણસ જાતનો મોટો ખેરખાહ હતો, તે નામીયા પુરુષના નામ ઉપરથી, પાછલા જમાનામાં તેના જેવી કારકીરદી ભાગવી ગઈએલા પુરુષોનેખી એ નામ લોકો આપતા હતા. તેમો એક ખાલદી જરથોસ્ત, ખીજો એસી-રીયન, તરીજો બાકતરીયન જે પાદશાહ નાઇનસના જમાનામાં થઇ ગયો હતો અને ચોથાને ધરાં-ની અથવા મીદીયન જરથોસ્ત, પાંચમાને એમશીલીઅન અને છઠાને પરેકોનીસીઅન કરી કેહતા.”

સારડ “બાઇરણુ” નામનો નામીયો અંગરેજ કવી જરથોસ્તની તારીખમાં પોતાનાં કવીતાનાં પુસ્તકમાં લખી જાહેર છે કે :—

“બેક્ટરીયાનાં (બલખના) દાનાવ જ્ઞાનીએ (જરથોસ્તે) જખરા બરમબેદાના પરદા ખસાડી નાખી આપણી નજરને તદ્દનજ રાસ્ત અને ખરી ખનાવી, ખોદાઈ રાહો ખોલી કરી, ખતાવી છે. જેના દરએક કલાંમ (અવસતા) સાંભલતાં અથવા જાણતાં દીલ પાક ખતી આપણે પાપી ખનવાની દેહશત એકદમજ નીકલી જાય છે. તે (જરથોસ્ત) જે જે શીખવી ગયો છે તે ખોદાઈ-રાસતી અને પવીતર છે.”

“પ્લેની” નામનો વખણાયલો રૂમી શીલસુજ જરથોસ્તની તારીખમાં પોતાનાં પુસ્તકમાં એક કેંઝણે લખે છે કે :—

જરથોસ્ત યજ્ઞદાંતી ગેખી ચીજોનો શમજનાર શીલસુજનો શીલસુજ હતો.

જરથોસ્તની તારીખમાં આગલા કદીમ ખુનાનીએ જેવા કે આઝેનશ શહેરવાલો “પ્લેતો” (અપ્પલાતુન) અને ખીજાએ એમ લખી ગયા છે કે :—

જરથોસ્ત આહોરમજદનો છેાકરો પાને આહોરમજદની તારીખ ગાનાર હતો. જે ધરમ જરથોસ્તે રચાધ્યે તે ધરમના શમજનારા માણસો (માજદીયસનાં) હતા, તેવો ખોદાની પરથતેશ કરનારા હતા.

“ખેરેશ્વર” નામનો ખાખેલાન શહેરનો, ખીલસના ધરમનો ઉપાધ્યો, જે ખીજા એનટી એકસના રાજ્યમાં ૯૦ સં પુરવે ૨૬૧ માં થઇ ગયો છે તેણે ગ્રીક ભાષામાં ખાખેલાન શહેરની તવારીખ રચી છે, તેના થોડાએક શ્કરાએ ખીજા અંચકરોનાં પુસ્તકોમાં ટાંકેલા હાલ જમાના સુધી ખચી રહેલા છે, તેમાં જરથોસ્ત અને “જરવાને અકરને” ના ખુલાશામાં એમ જણાવીજ છે કે :—

“જરવાન” તેજ જરથોસ્ત છે, કે જે માજદીઅસનાન ધરમ પાલનારાએનો દસતુર, બાકતરીયન (બલખનાં) લોકોનો પાદશાહ, મીડ લોકોનો મુલ પુરુષ તથા દેવતાઓ (શ્રેષ્ઠતાઓ) નો પીતા થઇ ગયો છે.

વલી એજ અંચકાર જરથોસ્ત વીજે એક થેંકાણે ખીજું એમ જણાવે છે કે “મીદીયા દેશના રાધા (રએ) શહેરવાલા જે જરથોસ્ત નામનાં પાદશાહે ખાખેલાન શહેરને ૯૦ સં પુરવે ૨૨૩૪ વ્લસે ઉપર જીતી લીધું હતું અને તેમાંની ખુલ પરસતી રસમને તેને જખરીથી તારાજ કરી નાખી હતી, અને તે પછી તેની ઓલાદના આઠ પાદશાહોએ તાંહાં ખસે ચોવીસ વરસો સુધી

રાજપાટ ચલાવીજી હતું.” આ પ્રકારે ઉપરથી નામીએ વીદવાંત પ્રોફેસર દાકતર મારટીન હાઉગ જરથોસ્ત્રનો અને ઇસુની ૨૩૦૦ વરસ પુરવે જણાવી ગયો છે.

“એડવરડ જેમશ બરકલે” નામનો એક કાબેજ ખરીસતી ધરમચુર જરથોસ્ત્રની તારી-પમાં પોતાનાં પુસ્તકમાં એમ લખી ગયો છે કે :—

“જરથોસ્ત્રની ભત્રીશવાનીએ તેમજ તેના પ્રમાનોને ખીજી દુનીઆને લગતા ધણા સરસ અને ડહાપણ ધરાવનારા વચ્ચે તરીકે તથા સમ્યાઈ શોખવાની તે (જરથોસ્ત્ર) ની બે-હદ કાલજનાં પરીનામ તરીકે આપણે કબ્જલ કરીએતો આપણા જે ધરમ પુસ્તકો (પાઠ/ખલ) ધરાવીએ છીએ તેની સમ્યાઈ ધટ્ટી જવાની અથવા તે માહેલું લખાણ બોટું પડવાની કશી ધાસતી રહેતી નથી.”

“મેજર જેનરલ વાનસકેનડી” નામનો એક લશ્કરી વીદવાન અમલદાર, કે જે જરથો-સત્રી ધરમનું માન ધરાવતો હતો, તેણે “પરીનસીપલસ ઓફ લેંગવેજીશ” નામના પોતાનાં પુસ્તકમાં જરથોસ્ત્ર અને જરથોસ્ત્રી ધરમ વીથે હેલું જણાવેલું છે કે :—

“આસપાસનાં શહેરોમાં જે ધરમ ચાલતો હતો, તે ઉપરથી આપણે વાજખી રીતે કહીશું કે જરથોસ્ત્રે મુરતી પુજના ધરમને પાયામાલ કરીને ધરાની લોકોને તેણે મુરતી પુજવાથી દુર રાખ્યા, અને તે કીરતાર વીથે વાજખી અને ખરા આચારો તેમનાં દીલમાં પેવશ કીધા હતા.”

“પલુતારક” નામનો ૩મી શીલસુપ્ર જે ઇસુની ૧ લી સદીમાં યજ ગયો તે જરથોસ્ત્ર વીથે લખે છે કે :—

“જરથોસ્ત્ર અને ખીજીઓ અહોરમજદને બોધાનાં નામથી બોલખતા હતા, તથા તેને નેકીનો શાહેબ અને યજદનો પેદા કરનાર કરી માનતા હતા.”

“આગાધીયસ” નામનો એક ૩મી હીતીહાસ લખનાર જે ઇશવીસને પડક થી ૫૮૨માં ઇસ્ટમબોલ શહેરમાં યજ ગયો છે તેણે પોતાનાં એક પુસ્તકમાં તે પેલાના ધરાંની જરથોસ્ત્રી-ઓ અને તેઓનાં પેગમબર જરથોસ્ત્ર વીથે જે વીચારો જણાવેલા છે તે આ પરમાણે છે :—

“હાલના જમાનાનાં ઇશીનીઓએ પોતાની આગલી રમમમાં ધણેક ફરફાર કરેઓ છે, જો કે તેવો “ઓરોમાસદીસ” (અહુરમજદ) ના છોકરા જરથોસ્ત્રનો ધરમ પાલે છે. જરથો-

૧ જરથોસ્ત્ર રમ્મે શહેરના પાદશાહની હતો અને દશતુરખી હતો તે વોરે આપણા કાબેલ વોદવાંત શેઠ ખં ૩૦ કામાલએ બનાવેલાં જરથોસ્ત્ર નામાના બીજા બાબના ૧૧ માં કુકરામાં ઇજરાનેના ૧૮ માં હાની ૧૮ માં કુકરા તાંકી દેખાડવા પછી નીચે નોટ મારો એ કુકરાના બોલાશમાં એમ જણાવે છે કે “આગલા વખતમાં ઇરાંન દેશમાં હકુમત કેમ ચાલતી હતી તેનો ઘોરાએક ખેઆલ લાવવાને ઉપલો કુકરા ધણે અજતનો છે. એકએકથી ચલકતા તખકકા કરીને તેનાં જુદા જુદા સરદારો ઠડતીઆમાં આવતા હતા જેમકે ઘેરના ધણીની ઊપર મોહલાના ધણીને મુકયામાં આવીઆ હતા અને તેની ઊપર પરજણાઓ અને તેની ઊપર મુલકનો પાદશાહ રહેતો હતો. અને મુલકના પાદશાહનીબી ઉપર જરથોસ્ત્ર રહેતો હતો. ઉડરપની તવારોખમાં વાંચીએ છઈએ કે કેટલીએક સદીની આગમય યુરોપના મોહોટા મોહોટા પાદશાહો પોપના ઘોડાની લગામ પકડીને ચાલવામાં કસે દરજજે હલકું નહીં ધારતા હતા, ખલકે બેહસતમાં જવાનો તે એક ઉપાએ સખજતા હતા. એ મીશાલે આગલા વખતમાં આપણા લોકોમાં પણ હોએ હેલું ધારવાને ઉપલો કુકરા દેખે આપે છે. ઉપલા કુકરામાં જાંહાં જરથોસ્ત્ર બોલ આવેલો છે તાંહાં સચેતમાન જરથોસ્ત્રતને તથા તેના પછે તેનો જગો રાખનાર દશતુરને સખજવા બેઠઈએ. આજનો વખત કેવો આવેઓ છે અને દશતુરનો દરજજો કેટલો હલકો થઈ ગયો છે તે સાથે ઉપલી બાબદ શરખાવાતાં કેઈ શુખરાના કરશે અને કેઈ દલગીર થશે.

જરથોસ્ત્રી રમ્મે શહેરમાં ચાર સરદારો અને બીજા મુલકોમાં પાંચ તેનો તજવત એટલોજ ગણવે કે રમ્મે શહેર-માં પાદશાહી જરથોસ્ત્ર અને દશતુરખી તેજ હતો, અને બીજા મુલકોમાં બીજાઓ પાદશાહો હલ્લ અને જરથોસ્ત્ર માતર દશતુર હતો. જેમકે હાલનો રોમન કેથોલીક ધરમનો વડો પોપ, રોમ શહેરમાં પાદશાહની ખેત અને પોપખી પાતે છે, પણ કરાંનસ, સપેન, પોરતુગલ, ઇતીયાદી રોમન કેથોલીક મુલકોમાં પાદશાહ બીજાઓ છે અને તાંહાં તે તે માતર પોપજ છે, એ ઉપરથી ધણું કરીને ચોકસ હોઈ કે રમ્મે શહેરમાં જરથોસ્ત્રતનો જનમ થયાં ને લીધે તે શહેરને પાદશાહ ગુસતાસપે પોતાના હાથમાં રાખીઆને બદલે જરથોસ્ત્રતને સંપુરદ કીધું હોએ અને તેની હકુમત જરથોસ્ત્રતના એખલાના હાથમાં રાખી હોએ અને તેની વચે પડવાનું પાદશાહ ગુસતાસપે છોડી દીધું હોએ.

સત જેને “જરદીસ” કરીને પણ કહે છે તે કયા જમાનામાં પોતાનો ધરમ ચલાવી ગયો છે તે કંઈ માલમ પડતું નથી પણ આ વાત ચોક્કસ છે કે તે (જરથોસ્ત) માજ્દીયસની ધરમનો યુર તથા ઇરાંનીઓનો પેગંબર થઈ ગયો છે અને ઇરાંનીઓના ઘણા પુરાતન ધરમમાં ફરફાર કરી એણે (જરથોસ્તે) ઘણાક અન્નએષ જેવા ધારાઓ નવેસરથી એ લોકો (ઇરાંનીઓ) માં દાખલ કીધા હતા.”

“ખામદાદ નામના માસીક ચોપાનીયાનો ખરીસતી અધીપતી ૧૮૬૨ ના મે માસનાં અંકમાં જરથોસ્તની તારીખ અને તેના શનેના ખાખમાં લખે છે કે :-

“જે મુખસ (જરથોસ્ત) એક મોટા પેગમબરના જેવા ગણાય છે, અને જેની ખાખમાં કહેવામાં આવે છે કે તેણે ધરમ સંખંધી બધી દુનીઆને ઉઠાવ પાડલ. સ્ત્રી નાખી, અથવાતો તે એક એવો ધરમ લાવેલો કે તેની સામે ખીજ બધા ધરમો દુખી ગયા. જે મુખસે દુનીઆમાં એવો મોટો ફરફાર કરીધો, તેનો જમાનો કયો તે ખાખદ કંઈ ચોક્કસ માલમ પડતી નથી.”

“સર વીલીયમ જેનસ” નામનો એક વીદવાન દબેસતાન તથા દશાતીર નામની માહા-ભારત કેતામાં વીંચે મુજબની “એસીઆઝીક સોઆઇટી” નામની મંડલી આગલ પોતાનું છઠી વારનું બાથણ આપતી વેલા જરથોસ્ત અને તેના લાવેલા ધરમ વીશે એમ બોલેલો હતો કે :-

“પેગમબર જરથોસ્તે સકુચી માટું કામ એ કરીધું હતું કે એક બુલદ ખોદાતાલા જે છે તેની પરથતેય કરવાનું મંડાન કરીધું હતું. અને સરવે મોતેબર કરીઆ મારગ હજરત જરથોસ્તથીજ ચાલુ થઈ હતી, અને તે પેગંબરે અસલી ધરમના પ્રેસતાઓને આરાધવાનો હુમે-

૧ પેગંમબર જરથોસ્ત કયા જમાનામાં થઈ ગયો છે તે વીશે સમલા વીદવાંનો આજ સુધી એક મતથી જણાવી જતા નથી પણ તે સમલાંનો શાર જોતાં માલમ પડે છે કે જરથોસ્તનો પેદા થવાનો શને ઘણા પુરાણો હાંવા જોઈએ. આજ સુધીમાં જરથોસ્તના જમાના વીશે જુદા જુદા વીદવાંનોએ જે જુદા જુદા સને જણાવેલા છે તેની એક ટીપ નીચે આપીએ છીએ :-

શમીરના રોહરેનો ફીલસુફ હરમીપસ જે ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૨૫૦) વરસો ઉપર થઈ ગયો છે તે જરથોસ્તનાં જમાના વીશે પોતાનાં પુસ્તકમાં એમ જણાવી ગયો છે કે જરથોસ્ત ત્રામ્બોની લડાઈ (જે ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૧૧૮૦ માં થઈ હતી તે) ના જમાનાની પાંચ હજાર વરસો ઉપર થઈ ગયો છે યાને ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૬૧૮૦) વરસો ઉપર થઈ જવા જોઈએ.

યુનાની ફીલસુફ અરસતાટાલીસ જરથોસ્તનો સને ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૬૩૫૦) નો એટલે આજથી આઠ હજાર વરસની ઉપરનો જણાવી ગયો છે.

લીડીયા દેશનો “જેનથોસ” નામનો ફીલસુફ જે ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૪૫૦ વરસોની વાત ઉપર થઈ ગયો છે. અને જે રોહરેનાહ દારાયસ હીસતાસપસ અને ઝરકસીસના વખત ઉપર હયાત હતો. તે પોતાના પુસ્તકમાં જરથોસ્તને ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૬૫૦૦) વરસો ઉપર થઈ ગયેલા જણાવી ગયો છે.

“ઇઉદોકસસ” નામનો ફીલસુફ જે ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૩૫૦ વરસો ઉપર થઈ ગયો છે તે જરથોસ્તનાં જમાના વીશે પોતાનાં પુસ્તકમાં એમ જણાવે છે કે “જરથોસ્ત પલેતો (અફલાતુન જે ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૩૪૮ વરસો ઉપર થઈ ગયો છે તે) ના મરણની છ હજાર વરસો ઉપર થઈ ગયો છે.”

પલેતો નામનો વખનાયલો રૂમી ફીલસુફ જે ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૩૪૦ વરસોની વાત ઉપર થઈ ગયો છે તે પોતાનાં પુસ્તકમાં જરથોસ્તનાં જમાના વીશે એમ જણાવે છે કે “યાહુદીની જતવાલા મુશા અબ્રાહમ તથા લોટપીયા જરથોસ્તની ઘણા હજારો વરસો પાછલધો થઈ ગયાછે.

“બિરણ બુનસન” નામનો કાબિલ જરમન વીદવાંન ગ્રંથકાર જરથોસ્તનો સને ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૩૫૦૦) માં ઠેકવી બચે.

“પરોફેસર ડાક્ટર મારટીન હાઉગ જરથોસ્તનો સને ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૨૩૦૦) થી તે ૨૪૦૦) શા વરસો ઉપર યાને આજ ૪૧૦૦ થી તે ૪૨૦૦ શા વરસો ઉપર જણાવી ગયા છે.

વલી આપણા હાલના અણીતા કાબેલ પારસી વીદવાંન શેઠ ખરશોદળ રૂશતમલ કામાંજીએ પોતાનાં જરથોસ્ત નામામાં જરથોસ્તી સને ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૬૩૦૦ વરસ ઉપર યાને આજ ૩૨૦૦) વરસોની વાત ઉપરનો લખેલો છે.

“પ્લોટી” નામનો એક ગ્રંથકાર પોતાના પુસ્તકમાં જરથોસ્ત કયા શાલમાં થાઈ ગયો તે વીશે એમ લખે છે કે “ફાઈસટની ઓછામાં ઓછા એક હજાર વરસ અગાઉ જરથોસ્ત થઈ ગયો છે અને માજ્દીયસની ધરમ તે વખતથી ફેલાતો ચાલ્યો હતો.”

“મસુદી” નામનો એક વખનાયલો આરબ ગ્રંથકાર જે જે આજ આસરે નવસો વરસની વાતપર થઈ ગયો છે તે પોતાનાં પુસ્તકમાં જરથોસ્તી સને વીશે એમ લખી ગયો છે કે મજુસી (યાને માજ્દીયસનાં) લોકોનાં કેહેવા મઝાણ સીકંદરની ૨૮૦) વરસ પુરવે (એટલે જે ઈ.સ. ૫૦૦ પુરવે ૫૧૬ માં) જરથોસ્ત થઈ ગયો છે.

રેા મરી. તે જીના ધરમને સુધારીઓ હતો, અને એ પ્રેસતાઓ જે છે તે દહાડા તથા મહીનાઓ હુર મવકલ છે. નવી કારીઆનું કામ પેગંમખર જરથોસ્તે આતશુની એવાદત કરવાથી દેખાડવીડું હુવું. બેહેમન તેજ જરથોસ્ત હતો, અને તે માન આપવા લાયક હતો. કાંઈક તે (જરથોસ્ત) ખરેખરે પવીતર હતો. તેના એતેકાદમાં એયું ન હવું જે પરથમ બેં આદા છે, જેમાં એક મોટો નેક અને બીજો મોટો બદ, એવા સાથતરને તે મંજુર ન કરતો હતો. એ પેગંમખર પોતાની રાશન દરેમેહેરમાં સેજદો કરતો હતો.” (યાને આદતાબાની બંદગી કરતો હતો.)

“અખદોલ ફરજે” નામના એક મુસલમાન ગરંથકારે “રાજવંશાવલી” નામના પોતાનાં પુસ્તકમાં જરથોસ્તે ધરાનીઓને જે આદાધ ધરમ દેખાડ્યો હતો, તે વીશે લખેલું છે કે “જરથોસ્તે ધરાનીઓને નીતીવચન અને ધર્શવરી હાપણુના કલાંમો શીખવીઆ હતા.”

“મુહલાં જલાલ દવાની” નામના એક મુસલમાન ગરંથકારે “ઝરેહ હમેઆક લોલ નુર” નામની પોતાની એક કેતાબમાં જરથોસ્ત પાક આદતાબાનો પેગંમખર હતો તે વીશે લખેલું છે કે “પારસીઓનો પેગંમખર જરથોસ્ત હતો, અને તે આદાનો “કુત” (આદા તરજનું માણસ જાત માટે પ્રમાન લાવનાર) યાને કાસદ હતો.”

એજ ગરંથકાર જરથોસ્તની તારીખમાં “સરેહએસરાક” નો દાખલો ટાંકી જણાવે છે કે જરથોસ્ત આજર બાઈબલની અવસતાઓ અને ઝંદની કેતાબોનો ખાલીદ, કામેલ (પુરવીન) પેગંમખર અને મોટો દાનાવ હતો.”

“મીરજાં તાએરેવહીડ” નામના મુસલમાન ગરંથકારે “તજકરતોલ હોકમાં” નામની પોતાની કેતાબમાં જરથોસ્ત અને તેના બીકટ અવસતા વીશે એમ લખેલું છે કે :—

“હજરત જરથોસ્ત મોટો હકીમ તથા ધણો જાજેલ હતો, પણ તેની વાતો (અવસતાઓ) ને સમજવામાં મારી આકલ આજેજ તથા હેરાંન છે.”

“મીરમોખતાર તેહરાંશી” નામનો એક મુસલમાન ગરંથકાર પોતાના એક પુસ્તકમાં જરથોસ્તના એલમગી તારીખ કરતાં એમ લખે છે કે “જરથોસ્ત “એનમે ગરીયા” યાને ચમતકારીક અથવા નાદર એલમ જાણનારો હતો.”

“પેણીસાધકલોપીડીયા” નામનાં પુસ્તકમાં જરથોસ્ત વીશે એમ જણાવવામાં આવેલું છે કે :—

“આગલા જમાનામાં એક જરથોસ્ત અથવા જોરાસ્ટર પાદશાહ યુસતાસપના વખતમાં થઈ ગયો છે અને તેણે મોટો સુધારો કર્યો હતો” (યાને એકલા એક આદાને માણવા ને માટે માજદીયસની ધરમ સુધારીયો હતો.)

ઈંગલંડના રાજના એક પર્યાન અને ખજાનચી મી. સેમીઝલ લેંગે “આજના વખતનો એક જરથોસ્તી” હવે નાંમે એક પુસ્તક રચેલું છે, તેમાં તે જરથોસ્ત પેગંમખર વીશે લખે છે કે :—

“પુરાતન નોંધમાં એ પેગંમખરને કરી પણ મોજેજની ચા દેવતાઈ હંસતી ધરાવનારે ન જાણવતાં તેને નામાંકીત હથુંયરની પેઠે એક હંડો વીચારનાર અને બાળવાન ધરમોપદેશક લેજે જાણવીયો છે, કે જેણે પોતાનાં જમાના અને પોતાની કોમના ધરમ તથા શીલસૂત્રના મોધમ ને અનધન વીચારોને નવું રૂપ આપીયું તથા નવો અવાજ આપીયો, તે ધરમને લગતા પેહમો સુધારણા તથા પોતાના બાપણાના જોશથી અને છટાથી પોતાના વખતના આગેવાન મગજોને ફેરવ્યાં, કે જેઓમાં તે વખતના પોતાના પાદશાહે પણ દાખલ કર્યો હતો. હું

૧. જરથોસ્તના તમામ અવસતાઓ ભેદી છે તે આપણ શારી પેઠે જાણીએ છે, તેમજ શબલા ફારસી ગરંથકારો જરથોસ્તને “પેગંમખરે રમજગાકરી” લખે છે તેનો અરથબી ભેદનો જાણનાર તથા ભેદનો કેહેનાર કરીનેજ ચાલે છે.

તો મારી તપાસમાં જરથોસ્ત્રની હથેલી કબુલ રાખીને આગળ વધું છું, અને એટલું જ દેખાડવા માયું છું કે ધરપાયાના વીચારામાં તથા મુળ હેતુમાં જરથોસ્ત્રનો ધરમ આજના વખતના આગળ વધેલા વીચારા સાથે ખુબજ અભિયમ જેવી રીતે મળતો આવે છે, અને ધરમનું એક ખાસ પુરું પાડે છે, કે જે ધરમ હાલ જમાનાની વપરાશમાં આવતી હાજતોને અનુકુળ થવાને તથા ‘ધર્માન’ અને ‘વીદ્યા’ વચેની લઠાઈને સાંધવાને બીજા બધા ધરમો કરતાં ઘણો આગળ વધેલો છે.”

પ્રોફેસર ડાક્ટર મારટીન હાકિંગે પુણા મધ્યે યુનાઈટેડ સરવીસ ઇન્ટરપ્રીટીશન આજ પેમટરન ઇન્ડીયા એવે નામની એક મંડલી આગલ તારીખ ૧ લી મારચ સને ૧૮૬૧ ને દીને “જરથોસ્ત્રની ધરમની ઉત્પત્તી” વીશે એક ભાષાંશુ કોર્સ હવું તેના તે પેગમખર જરથોસ્ત્ર વીશે નીચે મુજબ બોલીયો હતો :—

ગાથા અશ્વતુઅદ ઉપરથી હેવું માલમ પડેય કે જરથોસ્ત્ર આપણી આગલ એક તદ્દન અજાણ્ય તરંગેનો શખશ થાઈ ગયો છે અને પોતાનાં દેશની તવારીખમાં તખ્તતા ઉપરજ નહીં પણ આખી દુનીઆમાં માયુશ જાતની તવારીખમાં તેણે એક મોહક શ્રાંમ ખજાણે છે. તે કેહેય કે તેહેને એક પેગમખર અથવા કાશદ દાખલ ખોદાયે આખી દુનીઆમાં શુધારો અને અગત કરીને ખેતીવાડી અને હાંદગાંનીની સથીર હાલતનું સુખ અપશવાને અને જેમ શરીરને તેમજ આતમાને ખરાબ કરનારી મુરતી પુજાનો નાશ કરવાને માકલેઆ છે. તે કેહેય કે હું હિઆં શચાઈ અને હાંદગીનો વધારો કરવાને, જુદાં અને લખાડીનો નાશ કરવાને અને આખી દુનીઆમાં જીવતા ખોદામાં વીશવાય ખેડાડવાને અને માયુશ જાતને શરીરનું તેમજ જીવનું સુખ અપશવાને આવેઆ છું. આટલું ખરું છે કે તે જરથોસ્ત્ર ખરેખર થાઈ ગયેઆય—તેહેની મતલાખ અને નેમો ધરમનું તેમજ બદનનું માયુશ જાતને સુખ આપવાની—માંયુશજાતથી બનવાને ઘણીજ માહોડી હતી—તેહેનાં કાંમો પાક અને જાનચાં હતાં અને નેકી તથા શચાઈનો સાહાનાર હતો—તેથી આપણે જરથોસ્ત્રના આખે દુનીઆમાં થાઈ ગયેલો શકીયો માહોડો માયુશ અને માયુશજાતનો ખરોજ ખલ કરનાર લેખયો જોખમેશ. (ડાક્ટર મારટીન હાકિંગ તા. ૩ જુન સને ૧૮૬૬ મા મુવીતઝરલાંદના રાગાતઝ શેહેરમાં હવા ફેર બદલ કરવા જતાં મરણ પામીયો હતો.)

પેગમખર જરથોસ્ત્રને પોતે એકલે હાયે અથવા પોતાના શાગરેશો શાયે મલી અવમતાઓનાં માહાબારત પુસતકો રચેઆં હતાં તે વીશે, સમીર શેહેરનો યુનાની શીલશુક હરમીપમ જે ઇશવી શને પુરવે ૨૫૦ વરશોમાં થઈ ગયો છે, અને જે “એન્ડ્રેનાસીસ નામના જરથોસ્ત્રી દમતુરનો શાગરેદ હતો તેને જરથોસ્ત્રી ધરમનાં પુસ્તકોની અથાગ શાયો કરીને એક શાંકલીકાં પાને શલોકમાં રચેલી આબોનો તીપ ઉતારી હતી તેમાં જરથોસ્ત્રને બનાવેલા ૨૦ લાખ ખેત અથવા શલોક હતા એમ આપણને ‘પલેતી’ નામનો વખણાયેલો રૂમી શીલશુક પોતાનાં પુસ્તકમાં જણાવી ગયો છે.

પેગમખર જરથોસ્ત્ર કહે રેજે અને કયાં સાલમાં મરણ પામીયા હતા તે વીશે કોઈ વીદ્વાંન ગરથકારો જણાવી ગયા નથી પણ જરથોસ્ત્રની ધરમને લગતા સારેમતાંન તથા દાદસતાંને દીની નામની કેતાબોમાં તે વીશે નીચે મુજબની વીગત આપી છે :—

જરથોસ્ત્ર પેગમખર રોજ ૧૧ મો ખોરસેદ યજદ અને માહા ૧૦ મો દેએ દાદાર અને પાદશાહ યુમતામખની પાદશાહીનું વરસ ૬૮ મું હવું તે દને યુજરેયા હતા, અને તે પેગમખર શાહેયનું મરણ એમ નીપજ્યુ હવું કે પાદશાહ યુમતામખ એકવાર સીસતાંન શેહેરમાં પેહલવાંન બલેજરને પેર મેહેમાંન દાખલ ગયો હતો, તે પેલા બલખમાં નવતર જોધને ખુત

પરમત પાદશાહા તુરકી અરબસપ કે જે યુગતાસાનો તેમજ જરથોસતી દીનનો એક મોટા શત્રુ ગણાતો હતો તે એક ભારે લસકર લઈને બલખ શહેર ઉપર ચઢી આવેલો અને એક ભારે ખુનખાર લડાઈ થાઈ હતી. તે વેલા તુરકી અરબસપનો એક સરદાર તુર ખરા-તુર નામનો હતો તેને, અશા પેગમબર જરથોસત જે એક આતશખાતામાં બેશીને આદાનની બંદગી કરતા હતા તેમાં જાહેર તે પેગમબરને એક હથિયારનો જખમ કાઢી તેથી તેનું મરણ નીપજી. મરતી વેલા પોતાનાં હાથમાં જે એક ચમતકારી તચબી હતી તે પેલા બદકાર સરદાર ઉપર જરથોસતે ફેંકી. તે અજમતી તચબીનાં ચમતકારથી પેલા સરદાર જમીન ઉપર પડી મરણ પામીયો હતો.

ભાગ ૨ જે—જરથોસતી ધરમની તારીફમાં.

આગલા કદીમ ઇરાંનીઓ એકજ આદાને માનનારા હતા તે વીશે તવારીખનો પીતા હીરોડોટસ જે ઈ. સ. પુર્વ ૪૪૪ માં વરસમાં થઈ ગયો છે તે પોતાના પેહેલાં પુસ્તકના બાબ ૧૩૧ માં એમ જણાવી ગયો છે કે :-

મારી અજમાયેસ પરમાણિ ઇરાંનીઓ મુરતી, દેવસ્થાનો અથવા દેહડાંઓ બનાવત નથી અને જે લોકો એ પરમાણિ કરે છે તેઓને ઇરાંનીઓ બેવકુફ કરી ગણે છે; કાંએ જે હું એમ ધારું છું કે જે પરમાણિ યુનાની લોકો આદાને આદમીઓના જેવું રૂપ આપે છે તે પરમાણિ એ ઇરાંનીઓનો એતેકાદ નથી. તેઓમાં પાહડોના મકાલાં સુધી ચહડવાની જેવ હોએ છે, તેમાં તેઓ જુબીતર (અહુરમજદ) ની પરસતેસ કરે છે અને આખાં આશમાનના ધેરાવનેજી તેઓ જુબીટર કરી કહે છે. તેઓ આરશેદ, માહાતાખ, ખાક, પાણી તથા આબો—આતશને ભાગ આપે છે. ૧ પુરાતમ જમાનાથી તેઓ એ તત્ત્વોને જુજરગ કરી ગણતા આવ્યા છે.

વલી નામીઓ વીદવાન “હ્યોરજ રોલીનમન” કે જેણે હાલના વખતમાં “હીરોડોટસ” નાં પુસ્તકનો સઢથીસરસ તરજુમો કીધો છે અને જેણે ખીલારોકા હરફેની મદદથી તથા ખીજ કેટલીક વાકેશગારીથી તે માહેલી ઘણીક બાબદોનો નોટ અને રીશાલાના આકારમાં ખુલાશો કીધો છે, તે ઘણી પોતાના ગરંથનાં પેહેલાં પુસ્તકના પાંચમાં નીચંધમાં એવું કહી જાય છે કે :-

“ખીલારોકા હરફેની તપાસ કરતાં આગલા ઇરાંનીઓ તત્ત્વોની પુજા કરતા હોય એવું માલમ પડતું નથી. માતર એટલુંજ શખેલ થાય છે કે તેઓ અહુરમજદનાં નામથી એક આદાની બંદગી કરતા હતા, અને “હીરોડોટસ” જે તેમના ધરમ વીશે ખરાખ મત આપી ગયો છે, તેનું સીધાંત એવું છે કે એ ગરંથકારના વખતમાં ઇરાંન મધેનાં ઘણાંક પરાંતોમાં જુદ દીનની કેટલીક ખરાખ રસમે દાખલ થયલી હતી, તે તે (હીરોડોટસ) ના જોવામાં આવી હતી, પણ શહેરમાં અને પાદશાહની દરબારમાં કે જ્યાં ઇરાંનીઓનો બાપીકો અને વગર ખી-ગડેલો ધરમ ચાલતો હતો, તે વાતથી એ હીરોડોટસ તદન નાવાકેશ હતો. ૨.

“સ્ત્રોબો” નામનો એક યુનાની ગરંથકાર કે જે ઇશુની પેહેલી સદીમાં થઈ ગયો છે, તેણે ઇરાંન દેશની પોતાની મુસાફરી સંખંધી બુગોલને લગતું એક પુસ્તક બનાવેલું હતું, તેમાં તેણે ઇરાંનીઓના ધરમ અને રેવાને વીશે એમ લખેલું છે કે :-

“ઇરાંની લોકોની રીતબીતો યુશીયન, મીડ તથા ખીજ ઘણાંક ટોલાંઓના જેવી હોય છે,

૧. હીરોડોટસનાં આ પાછલાં તોહોમત ભરેલાં લખાણને પહુટારક, ડીઆંન, સરોસાસટમ, અને લુશાયન નામના મરખકારો ખોટા પાડી ગયા છે.

૨. હ્યોરજ રોલીનમનની માફક ડાકટર સટાનલી, મીડ હાન કરગી, અને પરાઈસર ડાકટર હુઈકે પણ પોતાનાં પુસ્તકમાં ખુલાશો કરીઓ છે.

અને તે વીશે ઘણા ખરા ગરંથકારો લખી ગયા છે તોપણ મારાં દાસતાંન સાથે મલતી આવે એવી કેટલીક ખાખદો અને પોતાને જણાવેઆ વીના ચાલતી નથી. ધરાંનીઓ દેવસયાન અથવા મુરતીઓ ખતાવતા નથી, પણ આકાશને જુખીટર (ખાદા) ગણી, જાંચી જગાપર જઈ તાંહાં તેઓ ભોગ આપે (જથનો કરે) છે, આતશ ઉપર છાલ વગરનાં સુકાં લાકડાં મુકી મલગાવેછે, અને તેને કુક્રા સારી રાશન કરતા નથી, પણ વીનાથી વીજનીને તેને રાશન કરે છે, જે લોકો ખલતાંને કુક્રાથી જુળવે છે, યા આતસ ઉપર હરએક મુરદાલ ચીજ (યાને નશો) અથવા ન-જીશાધ નાખે છે, તેવાને તેઓ (ધરાંનીઓ) કતલ કરે છે. આતશને તેઓ માન આપે છે. અને તેને મુરદાની સાથે અડકાવતા નથી. ધરાંનીઓ તથા આરમીનીયન લોકો પ્રકત જરથોસ્તી ધરમ પાલેછે અને તેઓ એકજ પરમેશ્વરને આતશનાં પાતરાંની સંત્રુમખ શર નમાવી ભજે છે તથા કીરીયા કરમ કરેછે.”

રામના શેહનશાહ જુલીએન સાથે ૪૦ સં ૩૬૩ના વરસમાં સામાનીઆત પાદશાહ શાપુર જુલકતપ્રને ધરાંનમાં લડાઈ થઈ તે પેલા આમીઆનસ મારસેલીનસ નામનો એક રમી ગરંથકાર રમી લશ્કરમાં હતો, તે પોતાના ૨૩) માં પુસ્તકના ૬) ઠા ખાખમાં ધરાંનીઓ અને તેઓના ધરમ વીશેની ખાખદ લખતાં જણાવે છે કે :-

“માગી અથવા મેજઈ (મોબદ) લોકોના આ મુલકમાં યાને (ધરાંનમાં) પ્રલવંત એતરે છે. અતરે આ ટોલાનું અને તેમના આબીઆસ વીશેનું થોડુંક વીવેચન ઉપયોગી થઈ પડશે. શીલસુરી મતો વીશે સરવેથી નામીઓ લખનાર પલેતો (અપ્રલાગુન) માલ યાને. (માજદી-અસનાન લોકો) નો અરથ “માખાલસતીયા” નામના ભેદી સખદથી કરે છે, એટલે કે એ ધરમ ધંશવરી શક્તીઓની સરવેથી નીરમલ ભક્તી યાને (ખાદાની બંદગી કરનારાનો થાય છે,) બાકતરીઆ યાને (ખલખ) ના જરથોસ્તે આ ધરમના જ્ઞાનમાં ખાલદીઆત લોકોની છુપી કીરીયાઓ ઉપરથી ઘણા દુરના જમાનામાં ઘણી ખાખદો ઉમેરી હતી, અને તેના યાને (જરથોસ્તના) પછી દરાયસનો ખાપ હીસતાસપ જે એક ઘણો ડાહ્યો પાદશાહ હતો તેણે કેટલોક જમેરે કીધા હતા.”

ઉપલા ગરંથકારના વીચારની વીરધમાં, પરેક્સર ડાક્ટર “ધુજનવીલહેમ” જરથોસ્તના સનેની તકારામાં પોતે રચેલા એક રેસાલામાં એમ લખે છે કે “આમીઆનસ મારસેલીનસ પોતાના ઇતીહાસમાંલખે છે કે—‘જરથોસ્ત બેકતેરીઆનનો રહેવાસી હતો, અને તેણે પરાચીન કાલમાં ખાલદીઆત લોકોની ભેદી કીરીઆઓમાંથી પોતાની દીનમાં વધારો કીધો. એજ પર માણે દરાયસના પીતા હીસતાસપેખી કર્યું હતું.’—આ સઘણું અવસતાના કાનુનને અનુસરતું નથી એ દેખીતું છે. અવસતામાંથી આપણે જાણીએ છીએ કે જરથોસ્ત પોતાની આગાહી (યાને અવસતા) માટે અહુરમજ્દને એકલાને આભારી હતો. જે પ્રતવાઓ (અવસતા) માટે તે યાને (જરથોસ્ત) વાએજ કરે છે તે ખાદાનાં વચન છે. તેમાંથી કાંઈ પણ કાઢાડી નાખવાની અથવા પોતાની તરફથી તેમાં (અવસતામાં) કશો પણ વધારો કરવાની તેને (જરથોસ્તને) સતા નથી. અને જે પાદશાહ તેના (જરથોસ્તના) વખતમાં હતો, તેના સંબંધમાં પણ એમજ હેવું જોઈએ. આમીઆનસે આ ખાખદમાં ઘણા શકમંદ સાધનો—ખાણું કરીને રામના શેહન શાહતમાં ફેલાવે પાર્મેલી ઝોરાસ્ટર અને હીસતાસપની સામે ખતાવત ભરી ચોપડીઓનો તેણે આધાર લીધેલો હતો એમ જણાવે છે.”

“ઝોએજનીસ લેઅરસીયસ” નામનો એક રમી શીલસુફ કે જે ઇશુની ખીજ શદીની આખેરીમાં થઈ ગયો છે તે પોતાના “શીલસુફેની જંદગી” એવે નામના પુસ્તકમાં પારસી

ઓનાં ધરમ અને દેવાજ તથા તેઓ મુરતી પુળને ધીકારનાર છે, તે વીશેના હેવાલમાં એમ જણાવી ગયો છે કે :—

“મૈઝદ” (મોબેદ) યજ્ઞ અમસાસપદોની યાદ કરવામાં તથા યજ્ઞશ્વને કરી આરાધવામાં રોકાએલા રહે છે અને તેવો (મોબેદ) એમ સમજે છે કે પ્રેક્ષતાઓ માતરે હમારીજ આરાધના સાંભળે છે, આતસ તથા જમીન તથા પાણીને તેઓ પ્રેક્ષતાઓનું રૂપ આપીને તેઓની (પ્રેક્ષતાઓની) હાથઆતી તથા પેદાચસ વીશેની હકીકતો તેઓ (મોબેદ) લોકોને વાચતો કરી સમજાવે છે અને મુરતીઓની રસમને તેઓ ધીકારે છે. જે લોકો દેવતા યા મુરતીઓને મરદ તથા ઓરતનું રૂપ આપે છે તેમને તો તેવો બહુ ધીકારે છે. ઇનશાક્તી તેઓ કદર પીછાંજી છે, અને યુજ્ઞદેલાં રૂવાનોનાં શ્વેત્રીરને આતસથી બાલવામાં મોટું પાપ કરી ગણે છે.”

વલી “પારશરી” નામનો એક રૂમી ગરંથકાર પોતાના પુસ્તકમાં આગલા વખતના જરથોશતી ધરમગુરૂઓ પોતાના ધરમનો ફેલાવો કરવા માટે કેવી કોશિશ કરતા હતા તે બાબે એમ જણાવી જાએ છે કે :—

“મોબેદોનું કામ બીજાઓને પવીતર કરવાનું (પાને ઓદાઈ મારગ બતાવવાનું) હતું. તેઓ (મોબેદ) બ્રુતપરસતી તોડવા અને અહોરમજદી ધરમ લોકોમાં (વાસ્તેએથી) મસહુર કરવા માટે હમેસાં યુઠાએલા રહેતા હતા. અને કીરયા કામ કરવામાં પણ તેઓ પોતાનો વખત કહાડતા હતા.

“યુઠોકચસસ” નામનો એક યુનાની માટો શીલસુષ જે એશીયા માઈનરમાં આવેલા “નાઈઘસ” નામનાં વખણાએલા શહેરનો રહેવાશી હતો તે બ્રુમીતી, ખગોળ વીદીઆ તથા હકીમાતના એલમોમાં તથા ધારા બાંધનાર તરીકેબી ધણું માન મેલવી ગયો છે, અને તે ઇશવો શને પુરવે ૩૬૬ વરસમાં મરણ પામીઓ હતો તે શીલસુષ જરથોસ્ત્રી દીનની તારીખમાં પોતાના પુસ્તકમાં એક ડેકાણે એમ જણાવી ગયો છે કે :—

“સઘલી જાતની શીલસુષીઓમાં જરથોસ્ત્રની દીન સજાથી ઘણી બુજ્ઞરોગ તથા સજાથી ઘણી શમ્દેમદ છે”

“પરેફેસર ડાક્ટર તામશ હાઇડ” નામનો એક અંગરેજ વીદવાન કે જે ઓક્સફર્ડની પાઠશાલામાં હીબ્રે તથા આરબી ભાશાનો પરેફેસર હતો. તે વીદવાને શને ૧૬૮૦ માં વરસમાં ઇરાંનની મુસાફરી કરી આવીઆ પછે કદીમ ઇરાંની તથા પારથીયન અને મીડીયન ધરમ અને તવારીખ વીશે ૪૦ શ૦ ૧૭૦૦ માં “રીલીજીઓનીસ વીટરમ પરચારમ” હેવે નામનું લાટીન ભાશામાં જરથોસ્ત્રી ધરમને લગતું પેહેલ વેહેલું એક પુસ્તક ઇંગ્લેંડમાં લખાવી બહાર પાડ્યું હતું, તેમાં તેને જરથોશતી ધરમની ઉત્પત્તિ વીશે તથા આતસખાનાં, દોખમાંઓ, અને બીજી ધરમની જગાઓ અને કીરીઆઓનું વીગતવાર ખ્યાન કીધું છે, તેમાં માજદીયશની ધરમની ઓદાપરસતી વીશે તે એમ લખી ગયો છે કે :—

“ઈરાનીઓ જે વખતથી દુનીઆની સપાટી ઉપર એક કોમ તરીકે ગણાવા લાગયા, તોઆરથી તે આજ સુધી તેઓ એક ખરા ઓદાની પરશતેશ કરનારા, તોખમથી દીનદાર ખશલતના, મુરતી પુળને ધીકારનારા અને ઓદાતાલાને એજ્ઞ તથા શરવે શકતીવાન શાહેબ કરી ગણનારા છે. જેમ આપણે ખરીસતીઓ પરમેશ્વરની સઘલી શક્તીઓ પીછાનીએ છીએ તેમ તેઓ પણ પીછાણતા આવીઆ છે. અને તેઓએ પોતાનાં ધરમ પુસ્તકોમાં બનાવનાર, પેદાને કરનાર, હકુમતનો કરનાર તથા નેગેહેબાનીનો રાખનાર, એવાં ઓદાતાલાને નામો આપ્યાં છે.”

“મોશીઓ આંકુઈલીલ ડુપેરો” નામનો એક પરખ્યાત યદ્ય ગયલો પ્રેમ વીદવાન જેનો જન્મ શને ૧૭૩૧ માં પારીશખાતે થયો હતો તે વીદવાન ગરહશથ જરથોસ્ત્રી ધરમને અખ્યાસ કરવા માટે ૬૦ સ૦ ૧૭૫૭ માં શુરત શહેરમાં આવેઓ હતો, અને તે વેલાના

દસગુર દારાબ (કુમાના દાદાદાર) આગલ જન્દ તથા પેહેલવી ભાશાનો અભયાસ કરીને ઇશવી શને ૧૭૬૧ માં પાછો પોતાને વતન ગયો હતો, તેણે જન્દ અવસાનાનાં બે મોટાં પુત્રતકો તદ્દિયાર કરી ૬૦૨૦ ૧૭૭૧ માં પ્રેચ ભાશામાં છપાવી બહાર પાડ્યાં હતાં, તેમાં જરથોસતી ધરમ ઉપર પોતાનું મત આપતાં તે લખી ગયો છે કે :—

“જરથોસતી ધરમ માણસોની અકલને મજતો છે. એ ધરમથી માણસ પોતાના પેદા કરનારને તથા તેની પેદા કીધેલી ચીજોને માન આપ પીછાણે છે, તેથી બાપ અને બચાં, બાવંદ અને ઓરત, રાજા અને પરજા તથા ગુરૂ અને એલો એવાનો એક બીજા ઉપર પયાર રહે છે, જેનું માન એ ધરમ લાવનાર (જરથોસત)ને ઘટે છે.” (આ વીદવાન ઇસવી શને ૧૮૦૫ માં પારીસ શહેરમાં મરણ પામીઆ હતો.)

“એડવરડ ગીબન” નામનો રોમ દેશની તવારીખ લખનાર નામીયો અંગરેજ વીદવાં ન પોતાનાં પેહેલાં પુત્રતકને સફે ઉરર મે જરથોસતી ધરમની સતુતી કરતાં લખે છે કે :—

“જરથોસતના ધરમ પુત્રતકની આદાઇ વાતોની ખરી ખુબી પરકોમ વાલાઓ આંધલા પણુથી શમજેલા છે. એવાજ નહીં પણ ખુદ એ જરથોસતના શાગરેદો માહેલા ઘણાકો જરથોસતની ખરી ખુબી પુરતી રીતે શમજવાને અશક્ત હતા. વળી ઘણા લોકો જરથોસતી આની બંદગી કરવાની દાનાઇ ભરેલી સપાર્થથી અચરત પાંમતા હતા. હીરોડોટસે ધરાનીઓ માટે લખેલું છે કે તેઓ દેહડાને, કુરખાનને તથા પુતલાંને માનતા નથી, અને જે લોકો આદાને માણસ જાતથી પેદા થયેલો, તથા માણસ જાત સાથે સંબંધ રાખનારો શમજે છે, તેવો ની બેવકુશી તરફ તેવો દૃષ્ટ છે, ઉંચામાં ઉંચા પાહાડોનાં મથાલાંને હોમ (જશન) કરવાની જગા તરીકે પસંદ કરે છે. તેમની મુખ્ય બંદગી ઇશવર શક્તી અને ઇશવરે પરાયનામાં શમાય છે, અને આ બંદગી જે મોટા પરવરદેગાર બેહેસતના મોટાં મેદાંનમાં રહે છે, તેની તરફ તે (ધરાની) ઓ કરે છે. એટલું લખવાં પછે વલી “હીરોડોટસ” પોતે એકથી વધુ જોદા છે એમ માનનાર હોવાથી, તે ધરાનીઓ ઉપર જમીન, પાણી, આતશ, પવન, સુર્ય અને ચંદરને માનવાનું તોહમત મેલે છે. પણ દરેક જમાનાના પારશીઓ આ તોહમત ઓડું પાડતા આવેઆ છે, અને તેમની શક બરી બંદગી કરવાની રીત, કે જેથી એવાં તોહમતને કારણ મલે છે, તે રીત વીશે તેવો (દશગુરો) ખુલાશો કરી ગયા છે. મુલ તતવો તથા ઘણું કરીને આતશનાં નુર અને સુર્ય એ જરથોસતી ધરમનો કેવલો છે. તેઓ તેમને પવીતરમાં પવીતર નીશાનીઓ, મહથી ઉમદા પેદાયસો તથા પરવરદેગારની શક્તી અને કુદરતની ઘણી બલવંત હીંધાંનીઓ તરીકે શમજે છે.”

નામાકીત ઇરાન દેશના મુસાફર “શર ઉલીયમ આહશલીએ” ઇશન ૧૮૧૧ માં પોતાની ઇરાંન દેશના મુસાફરીના બે પુત્રતકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે. તેનાં પેહેલાં પુત્રતકમાં જરથોસતી ધરમ બાબે એ વીદવાંન ગરંથકાર લખે છે કે :—

“પારશીઓનો ધરમ સંબંધી જે માપાકુલ મત હું બાંધી ચુક્યો છું, તે મત એ વાતથી મોતેબરી પકડતું ગયું છે કે એ ધરમ માતર નીતીનો મારગ દેખાડનારો છે, એટલુંજ નહીં મગર નેક અશલતની ખરેખરી ખુનીઆદી ધરાવનારો છે, જેથી એ ધરમ પાલનારા મરદો પરમાણીક તથા ઓરતો પરતીવરતા રહે છે. પુરાતમ વખતના ધરાનીઓ કોઇખી ખેલા લી દેવ દેવીને માટે પુતલાં અથવા બાવલાં ઉભાં કરતા ન હતા, અને પરરીપોલીશનાં બોહોલાં કોતર કામો તપાસતાં અબજખી લાગે છે કે તેવો માહેથી એકખી મરદ કે ઓરતની મુરતીઓ મળી આવતી નથી. યુનાનીઓની માફક તેવો (ધરાનીઓ) એવું માનતા ન હતા કે દેવતાઓ માણસ રૂપમાં સંગારેલા હોય છે, તેવો તોમીડ તથા ઇલામાઇત લોકો હતા કે જેવોએ સાધ-

રસના અમલ તથા બાળીલોનની સઘલી બનાવેલી મુરતીઓનો નાશ કરીને હતો. આવા તેમણા નેઆગાનો હતો. અમલથીજ મારો મજબુત વીચાર એવો છે કે પારશીઓ ઝાઝા પરસત છે. તેઓ એક ઓદાને માનનારા તથા પુજનારા છે. એક જીના આધારીશ દશકાવેજમાં જરથોસતને મોટો જાણવેલું છે કે ‘આયર-ગીયડ-લમહ’ યાને શુનેરી હાથવાલો, કે જે હાથે આકારી આતશ મેલવી તેને (જરથોસતને) ફેલાવેલો હતો.”

શર જ્ઞેન મલકમ નામના ધરાન દેશની મુશાજરી કરનાર જાણીતા વીદવાને, યંને ૧૮૧૫ માં પોતાની મુશાજરીના છપાવેલાં ૧ થાં પુસ્તકના બાબ ૭ માં જરથોસતના અવસતાની તારીખમાં લખેલ છે કે :-

જદ અવસતામાં બધી ખરી જે બીનાઓ લખેલી છે, તે ઘણી હમદા અને નીતીથી ભરપુર છે, અને તે એવી છે કે તેથી ઉદ્દેશ્ય અને નેકીમાં હમેશા યાય છે. જે ધરમ જરથોસતે શીખવેલો, તેનાં મુખ્ય પ્રમાનો પચીતર અને ઇશવરી હતાં, તથા તેના ધરમમાં એક અમર અને સખાવત ભરેલા પરમેશ્વરનેજ પુજવાનું પ્રમાણેલું છે. જરથોસતે એવું શીખવેલું હતું કે પરમેશ્વર હમેશગીથીજ જીવતો છે, તથા જમાનો અને જગા જેમ આપાર છે તે મજ તે પોતે ખુદ પણ છે. દુનીયામાં સારું અને માફું એવાં બે મુલ તત્ત્વો છે, એવું જરથોસતે આતરીથી જાણવેલું છે. તે માંહેલા એકને તેણે અહોરમજદનું નામ આપેલું છે. બીજાનું નામ તેણે આહરેમનનું આપેલું છે, કે જે બુરાનો ઉપરી છે. સકંથી જલો મેથિ સુધારે અથવા બરાબર બોલતાં જરથોસતના અમલી ધરમ પરમાણેજ ચાલવાનું કામ પાછું શાયાની વંશના મુલ પુરુષ અરદેશર બાબેગાનના રાજ્યમાં જરી થયું, અને એના રાજમાં મુખીઅ બાબેદોએ ધરમની જે કાંઈ આજ્ઞા મુકર કરી હતી તેજ પરમાણે હજુર સુની એ ધરમ પાલનારાઓ ચાલે છે. તથા એ ધરમમાં પોતાનાં મા બાપો તથા જઈજ મુખશોને માન આપવા તથા બાઈબંધ તરીકે મધલાં આદમીનાં યેલાં ઉપર પરીતી દેખાડવાનું અને જનવરો ઉપરબી દયાથી જોવાનું પ્રમાન આપેલું છે.

“શર ઉલીયમ જ્ઞેનસ” નામનો માહા કબેલ વીદવાન દબેમતાન તથા દશાતીર નામની માહાભારત કેતાબો વીશે મુખર્ધની એશીઆટીક સોસાયટી નામની મંડલી આગલ પોતાનું છક વારનું બાશાણુ આપતી વેલા, ઈરાનીઓના ધરમ અને રીતમાં વ.શે જે શખુનો બોલીઓ હતો તેનો સાર નીચે મુજબનો છે :-

“જે રીતે મોહનજાની લખી જાય છે, તેની સત્તા ઉપર આપણે ભરોશો રાખીએ તો અમલી ઈરાનીઓનો ધરમ હેવો છે કે (“નીયુટન” કહી ગયો છે તેમ) મરવે ધરમ કરતાં તે ધરમ ઘણો પુરાતમ છે. ઈરાનીઓને એવો એતેકાદ હતો કે માટામાં મોટો એક ઓદા કે જેણે પોતાની કુદરતથી દુનીયાને પેદા કરીધી છે, અને તે પોતાની કુદરતના કાયદાથી નીત્ય રોજ ચલાવીઓ જાય છે, તેને માનવો, અને પાકીજેપણુથી તે ઓદાની ધામતી તથા આએશ તથા તેનીજ પરચતેશ કરવી, અને તેઓ માબાપ અને જઈજ લોકોને પ્રજા મંજૂક માન આપતા હતા, અને તમામ માણસ જીવ લોકોમાં બાઈબંધી રાખતા હતા, તથા તેઓ રહેમ નજર અને દયાવંતપણુની આરીયત ધરાવતા હતા. તે એટલાં સુની કે વગર વાચાવાલાં પરાણીઓ ઉપર પણ રહેમદીલી રાખતા હતા, અને તેમનો એવાદત કરવાનો કાયદો

૧ જનહેલન નામનો એક વીદવાન ત્રયકાર “એપોદોમ એક ધી હીશટરી એક ધી વરલડ” નામનાં પુસ્તકમાં ઈરાનીઓ ખુતપરસતીને ધીકારતા હતા તે વીશે લખેલ છે :- “મોશર તથા બાબેલોન લોકોનાં બચકાર વહેમીપણુને ધીકારવા તથા તેઓની મુરતીના જુકડે ટુકડા કરી નાશ કરવાને ઈરાની લોકો સદા તઈઆર રહેતા હતા.

વલી દીન સતાનલી નાંમનો વીદવાન પોતાનાં પુસ્તકમાં જણાવે છે કે “એક ઓદાને ભજાણારા ઈરાની પાદશાહ સાઈરસે બાબેલોન તથા એસીરીઅન લોકોનાં હેંડાઓ તથા મુરતીઓને તારાજ કરી નાંખી હતી.”

ધણી નીર લ અને પવીતર હતો, તથા તે કાયદો હાલના જમાના સુધી નીબી રહેઓ છે, એ ધણું અભયનું જેવું છે. દબેમતાન કેતાબોમાંથી મને એવું માલમ પડે છે કે પાદશાહ હોશ-ગતા વખતમાં ધરાંન દેશમાં જે કંઈ એખાદત ચાલતી હતી, તે ધણી નીરમલ હતી.

કરનલ હેનરી એચ આલક્રાટ, જે થીઓસોફીસ્ટ સોસાયટી નામની મંડલીનો પરમુખ ગણાય છે, તેણે મુંબઈના પારશીઓની અરજ ઉપરથી જરથોસ્તી ધરમની મુલ મંતલબ વર્ષ ૧૮૦૧ થી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૨ ને દીને મુંબઈની ડાઉનહાલમાં કરેલાં બાણાંબમાં તે બોલેઓ હતો કે :—

આજની બાબદ ઉપર પારશીઓની હજુર બાણાંબ આપવાનું તમારું આમંતરન મેં મોટી શંકા થાયે કયુલ રાખીધું છે. બાણાંબનો વીશ્ય એટલોતો ઉતમ, તેનું વાચન એટલું તો કીમતી અને તેના વીભાગ એટલાતો મુંખીઆબંધ છે કે કોઈની હાથાત માણુમ તેને એકજ બાણાંબમાં પુરતો ઇનસાફ આપી શકે નહી. મજદયશની ધરમના મુખત અરથમાં આજ વરસો થયાં મેં જે કેટલોક ભાગ લીધાં છે તેનેથી અતરે હાજર થયલા શીખેલા પારશી વીદ્યારથીઓમાં માતર એક બેનેથી વાકેફ કરવામાં હું શ્તેહ પાંખીશ તો હું ખરેજ ધણી ખુશી થવશ. તમારો જુનો ધરમ જે જરથોસ્તે ધરાનના મુલકમાં જાહેર કીધો હતો, અને જેણે એક વેલા હીમાલય પરવતની પેલી બાજુની આખી દુનીયાંને ચક્રચકીત કરી નાંખી હતી, તેવો તમારો ધરમ હાલની વીદ્યાની છેલામાં છેલી શોધને અનુસરતો ઉતરે છે. તમારા ધરમનું સયલ સચાઈની ટાંચ ઉપર છે, તે ગેળી વીદ્યાનો જવતો પાહાડ છે, કે જેની ઉપરથી માણુસ જતના આગલા વડીલો કે જેવો બિદી વીદ્યાનું ગણેઆન ધરાવતા હતા, તેવાંએ સધલા ધરમોની રચના કીધી છે, અને તે ધરમોએ સંકડો ઓલાદોના વીચારો ઉપર અસર કરી છે, તથા તેમની હલેટાને ઉતેજન આપેજા છે. જરથોસ્તેને જે ધરમને ઉપદેશ કીધો—પછી તે ધરમ જુનો કે નવો હતો—તે એટલો તો ઉમદા હતો કે પશચીમ તરફની શીલસુશીની ગરીશ દેશની વડી પાકશાલા ઉપર નહી શીટી શકે એવી રીતે તેણે (જરથોસ્તે) પોતાનો છાપ મારેલો છે. જરથોસ્તી ધરમ પરથમમાં અતીશય આદામ આશીયત ધરાવનારો હતો. એવો ખાલેશ ધરમ બીજો હું કોઈ જાણુનો નથી, કે જેને બિદી વીદ્યા જાણુનારો વીદવાન તથા બાહોશ લોકોએ સરવેથી મોટી પદવી આપી છે. એવો ઉતમ ધરમ દેખાવી રીતે પડી બાગીઓ છે. એ ધરમ બાહારની એવી કીરીયાઓથી ભરપુર છે કે જે સમજ શકાતી નથી, તે ધરમ એક વખતે પરકાશીત ખુબીઓના ભંડારથી ધણી ભરપુર હતો, જે હાલમાં ખખડી ગયો છે; એટલું છતાંજી એ ધરમને તેનું અમુલ ખરું રૂપ પાકું આપી શકાય એમ છે. હજુર સુધી તેની રાશના પરકાશ છે. તમારા ધરમમાં જેટલી મકમ તથા પાયદાર સચાઈ બિદ ભરેલાં રૂપમાં મમાયલી છે, એટલી બીજા કોઈની ધરમમાં નથી, એવું તમો આગલું જાહેર કરવાને તમારા ટોનાના બે ચાર જાણુને મેં જાણેરીઆ હતા, પણ તેઓએ તે કામ હાથ ધરીડું નહી. તેમાં મારી કશુર નથી.

“મીં ૧૨૦૧ થી ૧૨૦૨ વરસ કામ” નામના એક કાબેલ વીદવાંને શને ૧૮૬૫ માં જરથોસ્તી ધરમ ઉપર એક રેશાલો લખેઓ છે, તેમાં એ વીદવાંન જાણુવે છે કે :—

“જરથોસ્તી ધરમ સધલા ધરમો કરતાં ધણી પુરાનો છે, એ ધરમની નીતીની અસરથી તેના પાલનારા ધરાંનાઓ શક્તીમાં અને દબદબામાં એટલાતો વધી ગયા હતા કે તેઓની બરોબરી કોઈ કરી શકું ન હતું. અને એજ નીતીની અસર પાછલથી થોડી ધણી યાહુધીઓને મલી, અને યાહુધીઓ ઉપરથી કરીમડીઅન પથમાં દાખલ થઈ હતી. જરથોસ્તે લોકોને જે ધરમ શીખવેઓ હતો, તે ધરમ એકજ આદાને માનનારો હતો, પણ પાછલથી તે ધરમમાં બીગાડો

થયો હતો. જ'દ અવસતાનાં પુસતકો માહેલી ખાખદો જે તેનાં પુરાતમપણાને લીધે, તથા ઘણી બુલ'દ નીતીના એક ધરમને આગલ વધારવામાં તેઓએ જે ભાગ લીધો તેને લીધે, એક દમ માનવાને લાયક છે. તે ખાખદો પેહેલ પેહેલાં તો નાશીપાશી પેદા કરે એવી છે, પણ “વી હીતની” લખે છે તેમ અગરજો આપણા અસલી વીચારો અને ગતીનો અભયાસ માગતા હોઈએ, યા ધરમ અથવા શીઝસુશી શીખવા માંગતા હોઈએ, અથવા શાહેરીનાં બિયાલથી આપણું દીલપર અસર કરવા ચાહતા હોઈએ તો જ'દ અવસતા મધિથી આપણી મતલબને લગતું ઘણું થોડું મલી આવશે. પણ એ પુસતકો શજીવન થયાં છે, તેની કોમત એવી રીતે તપાસવી ન જોઈએ. માણસ જીતની શરૂઆતની તવારીખ વાંચવા તથા દુનીયાને પીછાણવા માણસે કોશિશ કેમ ચલાવી, તે શીધી કાઢવા, આપણે એ પુસતક (અવસતા) ને પકડીએ છીએ બલકે આપણે એટલા સુધી કહી શકશું કે જે રાશનીઓ (અવસતાઓ) આ દુનીયામાં જનમેલાં દેક માણસને અજવાલું આપે છે, તેનાં પેહેલાં કીરણો જોવાને જે હમેશ લગીનો જાહેર થયેલો ધરમ (જરથોસતી ધરમ) તે જેમ જેમ દીવશ ઉગતો જાય છે, તેમ તેમ વધુ પરકાશે છે, તેનાં ખામ દાદના કીરણો જોવા મોટે આપણે એ પુસતકો (અવસતા) ને હાથમાં પકડીએ છીએ. હાલના પારશીઓ જેઓ સાધરમ તથા દારાએશની આગલી શેહનશાહતનો પાકી રહેલો એક ભાગ છે તેઓના ધરમ કરતાં બીજી કોઈ પણ કોમનો ધરમ માન માથ જોવાને તથા તેમના ધરમ સાજી ઉલટથી તપાસવાને વધારે હક ધરાવતો નથી. આવતી દુનીયા (હમેશગી) ની જ'દગીનું ધરમ તતવ જે જરથોસતનું ગણાય છે, અને જેનો સમલો સાર જ'દ અવસતામાંથી મલી આવે છે અને જે જ'દને હમણાના પારશીઓ માને છે તે અતીશે મોતેખર વીચારનું હોય છે. જે કોમે આવતી દુનીયા વીશે આ પરમાણી વીચાર બાંધેલો હોય તે કોમે અલબતાં જરૂર કરી નીતીની ગતીમાં ઘણા મોટા મરતબો હાંશલ કીધો હોયો જોઈએ. જરથોસતીઓને બાણુવ પ્રમાણેલી ખામદાદને વખતની સુ'દેર બ'દગીઓમાં અહોરમજદથી આશરો મલવાની બ'દગી કરી, પોતાની ટુંડવેલી પ્રજા અદા કરવા બાદ તેઓ (જરથોસતીઓ) ને હુકમ પ્રમાણેલો છે કે નીચ રાજ આ બુલ'દ, અસરકારક, જાહેરનામું (યાને બ'દગી) ગોખીઆ કરે, (યાને બ'દગી કરીઆ કરે.)

યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીની નોકરીમાંનો એક પાદરી “રેવરંડ હેનરી લારડ” કે જે સને ૧૬૧૫ થી તે સને ૧૬૨૩ સુધી સુરત મધે હતો તે પોતાનાં પુસતકમાં પારસીઓનાં ધરમ વીશે એમ લખે છે કે :—

“પારસીઓ એવું કહે છે કે કાંઈબી ચીજ પેદા થાય તેની આગમજ એખલો એક ખાદ કે જે સઘલી ચીજોનો ખનાવનાર તેની હસતી હતી.”

રેવરંડ એડવરડ ટેરી નાંમનો એક પાદરી સને ૧૬૧૭ માં હીંદુસથાન તરફની મુસાફરી કરી ગયો હતો તે પોતાના પુસતકમાં સુરતનાં પારસીઓ તથા તેઓનાં ધરમ મોટે એમ લખે છે કે :—

‘તેઓ (પારસીઓ) આમે દેશના બીજા વતનીઓના જેવા પોશાગ પેહેરે છે, પણ બીજાઓની માફક પોતાના બાલ તદન બોરાવી નાખતા નથી પણ લાંમબી ડાઠી રાખે છે. તેઓ એકજ ખાદને કે જણી સરવે ચીજો ખનાવી છે, અને જે સરવે ઉપર સરદારી ભાગ-વે છે તેને માને છે.”

આલખરટ ડી માનડુલસો નામનો એક પ્રેમ મુશાફર સને ૧૬૩૮ માં હીંદુસથાનની મુસાફરી પેલાનાં પોતાનાં પુસતકમાં યુજરાતના પારસીઓનાં ધરમ સંબંધી લખે છે કે “પારસીઓ એકજ સરવ શક્તિવાન ખાદને માનનાર છે, તેઓ આતશ બેવી પવીતર ચીજ બીજી

કાંઈ ગણતા નથી, અને તેની તેઓ ઘણી જાતન લે છે, કારણ કે તેઓના કહેવા મુજબ જોઈએ તો નુર બતાવવાને આતશ જેવું બીજું કાંઈ નથી, અને તેથી તેઓ એક બતાવે, અથવા ચેરાગને કુક મારીને બુજાવતા નથી તથા આતશને બુજાવવા કદી પણ પાણી વાપડતા નથી, અગર કોઈનું ધર આગથી બધી જાય તો બીજા તેપર પાણી નાખતા નથી, પણ થુલ અથવા મારી દાખી દીધે છે અને તેથી તેઓ ઘણું સુરોબત જેવું સમજે છે.”

આવીગઈને નામનો એક મુસાફર ૪૦ સને ૧૬૮૯ માં હીંદુસ્તાનની મુસાફરી કરતો સુરતમાં આવેલો હતો તે પોતાના પુસ્તકમાં પારસીઓના ધરમ માટે એમ લખે છે કે :—

“તેઓ પ્રકત એકજ જોદાને માને છે, અને તેને સઘળી સીજોનો પેદાનો કરનાર તરીકે ગણી દર મહીનાનો પેહુલો દીવસ તેની (જોદાની) આરાધનામાં યજ્ઞ કરે છે, અને એ સીવાય બીજા કંઈલાક દાહાડાઓ (આતસના હમકારા) પણ જાહેર ખંદાને માટે નેમલા છે.

“કરસ્ટન નીબર” નામનો એક મુસાફર કે જેણે આરબસંધાન તથા હીંદુસ્તાન મધે ૪૦ સં. ૧૭૬૨ થી તે ૧૭૬૪ સુધી મુસાફરી કરી હતી તે પારસીઓ માટે પોતાના પુસ્તકમાં એક ગમ એમ લખે છે કે :—

“મુજબ, શુરત અને તેની પાસેનાં શહેરમાં અસલી ધરાંનીઓનું એક સંસ્થાન છે જેઓ અગીયારમી સદીની વાત ઉપર જ્યારે આરબોએ તેમનો સવદેશ છોડ્યો તથા તેના હીંદુસ્તાનમાં આવી વસ્યા છે, તેઓને પારસી કરી કહે છે, તેઓ ભલા, નરમ અને ઉદયોગી તેમજ પાત પોતામાં સુલેહ સંપત્તી રહેનાર છે તથા પોતાની કોમના ગરીબોને હમેશાં મદદ કરનારા છે, કે જેથી તેઓ બીજા ગનેયાતના લોકો પાસે બીજા માંગે નહીં. પારસીઓ એટલે જરથોસ્તનો ધરમ પાલનારાઓ, જેઓ એકજ સરવસક્તીવાન તથા અમર જોદાતાલાને માને છે.”

“પરેફેશર યુલન બરનુષ” નામનો એક નામીયો ફ્રેન્ચ વીદવાંન કે જે ફ્રાંસની પાદશાહી પાદશાહના પરેફેસર હતા તેણે જરથોસ્તી ધરમની ખુબી જાણે તેમજ અવસતા માંહેલી નીતી વીશે પોતાના કોમન તેરી શુરલ ઇએસના નામનાં સને ૧૮૩૩ માં છપાવેલાં પુસ્તકમાં પારસીઓ જે યજ્ઞમાં જોદાની ખંદગી કરે છે તેની શું ખુબી છે અને તેવી ખંદગી કરવાથી તેહેની અસર કેહેવી પોહાયે છે તે ઉપર પોતાનું મત જણાવતાં લખે છે કે :—

“આ જગાએ બતાવવાનું મારું કામ નથી કે એક કાયદે (અવસતા) જે આપણા જાતી ભલા યુજીને વધારવામાં મદદ કરે અને માંણસો ઉપર જે મોટી અગત દાખલ ફરજ નાંખે કે બધીનાં મુલ શાયે શદા લડીયા કરવું તેની અસર ઈસ્રીયાનાં (ધરાંની) લોકો જેઓએ જુદે જુદે વખતે તે (અમેદો) એખતીયાર કીધા હતા તેઓમાં (ધરાંનીઓમાં) કેહેવી યઈ હશે ! તોપણ આટલુંતો કેહેવાઈ સકાય છે કે જે લખાણ (અવસતા) મરદાનગીને મલતુ તેમજ ધરમને પણ લગતું જે ઘણીખરી યસતોમાં જોવામાં આવે છે તે એવીનો શુર ભરી એખારતમાં લખીયામાં આવીજી છે કે અસલી તવારીખને આપણ કબુલ રાખીએ તો સાધરસની શહેનશાહત જે છેક ઉનચી વધી ગઈ હતી તે વેલાની મરદોની મન શકતીને તે (અવસતાઓ) ની અસર પોહચીઆ વીના રહી નહી હસે.”

“સાઈનીજ રીપોર્ટરી” નામના એક અંગરેજ માસીક ચોપાનીયાનાં સને ૧૮૪૨ ના ડીસેમ્બર માસના આંકમાં જરથોસ્તી ધરમ વીશે એક લખાણ કરવામાં આવીજી છે તેમાં જરથોસ્તીઓ એક જોદાને માને છે તેની સમજણમાં એમ જોલાશે આપે છે કે :—

“પારસીઓના ધરમને માજદીયસની અથવા યજ્ઞપરસતી કરી કહે છે અને તેનો અર્થ “જોદાપરસતી દીનનો” કરી થાય છે. “મજદ તથા યજ્ઞ” એ અર્થનો અર્થ “ધસિવર” નો થાય છે તથા “ધયસની” નો અર્થ ખંદગી-આરાધના કરવાનો થાય છે. મોટી ખંદગી

કરતી વેલા એ નુરી ચીજો (આતસ અથવા સુરીય)ની તરફ જરથોસ્ત્રીઓ પોતાનું મોઢું કરે છે કાંચ કે ને અનદીઠ ઇસવરની દેખણી નીશાન છે. તેઓ દર રોજ પોતાનાં આતસ કંદેહોમાં જાય છે, ત્યાં વાથેજો થતી નથી પણ સઘલા પોતાની અંદગી કરે છે. તેઓના આતસ કંદેહોમાં તેઓ આતસને પાક અને પવીતર કરી મોહોટી જલવણીથી રાખે છે અને તે બાબેની કીરી-યાએ જાણે તેઓ (મોબેદો) ધણું ધયાન આપે છે.

“પરોફ્શર મોનીયર વીલીચમ” નામના એક જાણીતા કાબેલ વીદવાને “નાઇનટીનથ સેનચરી” નામનાં અંગરેજ મારીક ચોપાનીયામાં જરથોસ્ત્રીઓ વીથે એક બાબદ લખતાં જણાવીયું છે કે :—

“પારસીઓનું પૂરીતરં વતન ધરિન અને તેવોનો ધરમ જે એક વેલા ધરાંનના ગંજવર વીસતારમાં ફલાથો હતો, અને તે સઘલી ધરાની પરજનો ધરમ હતો તેના તે (જરથોસ્ત્રી) ઓ મુકીબર હધ્યાત સખસો રહેલા છે, તેવો હીંદુની મુરતી પુજને પસંદ કરતા નથી તથા લાકડ અને પથરના દેવાને માનતા નથી. પારસીઓ જાતે ચાલાક અને હલકમંદ છે, તથા અંગરેજ કેલવણી અને સુધારાની તેવોપર ઘણી સારી અસર થઈ છે. હીંદુ તથા મુશલમાનો કરતાં તેવો વધુ આગલ વધેલા છે. તેમના ધરમની પ્રજોમાં સખાવત પહેલી છે. આખી કોમમાં એકબી ભીખારી જડશે નહીં. હવે પછી પારસીઓ ધણા વધી મોટી સખયાના થાય, એવી સરવે કોખને ઇચ્છા છે.”

“મીં બલાકવાલ” નામના એક વીદવાને ગરંથકારે દુનયાના જુદાજુદા ધરમની ખાલ કરી તેનો એક ગરંથ બનાવેલો છે તેમાં આગલા ધરાંનીઓ એકલા એકજ બાદાની પરસેસત કરતા હતા તે વીથે લખે છે કે :—

“ધરાંનીઓ જુત પરસત નહી હતા, તેવો એક બાદાને માનતા હતા તથા તેને સઘલી ચીજોનો પેદાનો કરનાર કરી ગણતા હતા. અને તેઓ બાદાની અંદગી કરતી વેલા આતસને માતરે બાદાની નીશાંની તરીકે ગણતા હતા.”

“ધુરીખી શાલાવરતી” નામના એક વીદવાને પોતે બનાવેલી “ફાલોસોફીક” અથવા “મેલક” નામની કેતાબને સંક્રે ૧૯૧-૧૯૨ માં જણાવેલું છે કે :—

“જુતપારસતી લોકોના ધરમે કરતાં જરથોસ્ત્રી ધરમ સરવેથી ઉમદા છે, કારણ કે એ (જરથોસ્ત્રી) ઓ બાદાને માનનારા છે, અને બાદાની પેદા કીધેલી નુરીચીજો-શુરજ અને અંદર તરફ માનની નજરથી જોનારા છે.”

નામીઓ વીદવાને “જીથોરજ રાલીનચન” પોતાના પુસતકમાં લખે છે કે :—

“તમામ નીતોનો જમાવ ભલી મનશની, ભલી ગવશની તથા ભલી કુનશનીમાં જરથોસ્ત્રે સમાવેલો છે તે ઉપર વીચાર કરવાથી એ ધરમની ભલી નેમ વીથે આપણી ખાતરી થાય છે. માણસને ગોયા આ દુનીયાંની બેહેતરીને કીજે અને આ દુનીયાં ગોયા માણસના ઉપયોગને કીજે બનાવી છે, એવો જરથોસ્ત્રી ધરમનો કોલ છે. જરથોસ્ત્રી ધરમ અમલમાં ધણી પવીતર હતો પણ પાછલથી મીડીપન લોકોની સંગતમાં એ ધરમ પાલનારાઓ વસવાથી કેટલીક નાપસંદ બાબદો આમેજ થઈ હશે હેવું લાગે છે.

“પરોફ્શર ડાક્ટર એડોલ્ફ રાપ” નામનો એક કાબેલ જરમન વીદવાંન કે જે જરથોસ્ત્રી ધરમનો એક અબચાશી છે, તેણે “ધરાંનીઓનો ધરમ અને દેવાજો” વીથેનું એક પુસતક બનાવીલું છે, તેમાં તે લખે છે કે :—

“આપણા લખાણીના આધાર ઉપરથી આપણ એવું નકી કરીએ છે કે ધરાંનીઓની શ્રેહેનશાહતની શરૂઆતમાં એ લોકોનો હોરમજદી ધરમ અદેખરો પોતાની અદતી હાલતમાં

આવીયો હતો, તેમજ જે વેલાએ એ શહેનશાહત પડી ભાગી તેજ સાથે એ હોરમબઢી ધરમનીથી પડતી થઈ હતી.”

“પરેસ્તર ડાકટર ‘ગાઈગર’ નામનો જરમન વીદ્વાન કે જે જરથોસતી ધરમનો એક અભયાશી ગણાય છે, તે લખે છે કે :—

“જરથોસતનો ધરમ સુધારાનો ધરમ હતો, એ ધરમ પોતાની એલેજ બેમાલુમ ઉગી નીકલેલો ન હતો, પણ ગુમરાહી ઉપર સુધારો કરી રચાયેલો હતો.”

“મી૦ આરડર હેનરી બ્લીક” નામના એક કામેલ અંગરેજ વીદ્વાને અવસતાના જરમન તરજુમા ઉપરથી અંગરેજીમાં તરજુમો કર્યો છે તે પોતાનાં પુસ્તકમાં જરથોસતી ધરમ બાબે મત આપતાં જણાવે છે કે :—

“મજદપસનાંત ધરમ કે જેણે ચાહુદીઓની સેંકડો વરસ અર્ગોઈ રહુનું અમરગપણ અને પેની જાંહાંનના બદલા બાબે શીખાડ્યું હતું, અને જે ધરમે ખરીસતી ધરમની હજરે વરસ અગાઉ જાહેર કર્યું હતું કે માણસ જાતે બોલવામાં, કરવામાં તેમજ વીચારવામાં અશો રહેવું (યાને માયું મન રાખવું) જોઈએ, અને ગુનાહનો બદલો વલવાની અગાઉ પસતાવું જોઈએ. તે ધરમના માનનારાઓને બેકદરપણાંથી જાનવરોને વટીક મારવાની મના પ્રમાણેલી છે, અને તેથી જે વેલા પ્રદેસ અને અંગરેજોના વડવાઓ પોતાના દેવતાઓને માણસોનો ભાગ આપતા હતા તેવે વખતે; ત્યારે તો આલો અશો યુજરૌગ ધરમ આખી સુધરેલી દુનીયામાં માન પામનારો છે, કે જેને માટે પારસીઓએ મગરર રહેવું જોઈએ છે.”

“ધી ફોરનહાલ મેગેઝીન” નામના લનડન શહેરમાં નીકલતાં ચોપાંતીયાંના ૪૦ શ૦ ૧૮૮૩ ના અક્ટોબરના અંકમાં જરથોસતી ધરમ અને તવારીખને લગતું જે લખાણ કરવામાં આવીયું છે તેમાં લખે છે કે :—

“પારસીઓના ધરમ, રેવાજ અને તવારીખને લગતું જ્ઞાન બહુ ધીયાંન આપવા જોગ છે. પારસી ધરમ દુનીયામાં બહુજ જુનો છે, અને હાલમાં તે ધરમ પાલનારા માતર મુઝીબર છે, તોપણ અસલના વખતમાં એ ધરમ આખી સુધરેલી દુનીયાનો ગણાતો હતો. મેરયાનની લડાઈમાં અસલના ઈરાંનીઓ અથવા હાલના પારસીઓના વડવાઓ જે ઉલથાપ આઘ મારીયા ગયા ન હોતે તો યુરોપ અને બીજા દેશોમાં ખરીસ્ટી ધરમ ધેવશ થવાની સેંકડો વરસ અગાઉ જરથોસતી ધરમ ધણેઠાંણે દાખલ થઈ ગયો હોતે.”

મોશીઓ એડમંડ “પલાચટ” નામનાં એક પ્રદેસમેને “રીવયુ ટી ડુ મોનેદ” નામનાં પતરમે પારસીઓ અને તેમના ધરમ વીશે લખતાં જણાવેલું છે કે :—

જરથોસતનો ધરમ કંઈજ નહી પણ ખોદાની હસતી, તેનું બલ, માંલુસ જાતની સંભાલ કરવાની, તેની ખુબી અને તે ઉપરાંત આતશને એક કેબલા તરાકે માન આપવાનું શીખવે છે. યુરાઈનાં તતવ અને યુરાઈને ઉત્પત્ત કરનાર આહરેમનને ધીકારવાને તે ધરમ પ્રમાણે છે. આ વીચારો સરવે ધરમને મલતા છે પણ એક ચીજ એવી છે, જે બીજે કોઈ જણાતા નથી. જરથોસત શીખવે છે કે આખી દુનયા એક ખોદાને માનનાર થાય, તેની ધણો વખત અગાઉ આહરેમન પાને બદીતુ મુલ નાશ પામશે. આ એક દીલાશા ભરેલું પ્રમાણ છે અને તે પારસીઓના પવીતર આતમમાંના નયાય વીશે ધણો મલકતો વીચાર આપે છે.

“એડનખરો રીવીઠ” નામના એક અંગરેજ ચોપાંતીયાંના અક્ટોબર ૧૮૮૫ ના અંકમાં “ઈરાંનના અસલી રહેવાસીઓ” એવી આરટીકલમાં પારસીઓ એકજ ખોદાને માનનારા છે તે વીશે લખે છે કે “પારસીઓનો ધરમ એકજ ખોદાને માનવાનો છે પણ એ લોકો ધણુ ધરમવાલાઓ શાથે બેલાવાને લીધે કેટલીક રીતે ગુચવાઈ ગયા છે.”

સર રીયરડ ટેમપલ નામના મુખ્યધના આગલા ગવર્નરે ઇશવી શને ૧૮૭૮ માં ટાઉન હાલમાં પારસીઓ માટે કરેલાં ભાથાણુ વેલા જરથોસ્તી ધરમની ફેટલીફ ખુબીઓ વીચે જે કહી સમજાવીજાં હવું તેમાં તે એમ બોલીઓ હોતો કે:-

“તમા લોકો ધરમની જાલવણી માટે તમારું વતન તજી આવ્યા છો કે જે ધરમનાં ફેટલાંક શરમાનો હમો ખરમતીઓ વટીક ઘણી સારી રીતે શમજીએ છીએ, કેમકે એ ધરમે સરવથી જામદા એ સીખવેજાં છે કે માંણસોએ મરણ પામવા પછી પાછા ઉઠવાનું છે, અને આ જાંદગીમાં જે કંઈ સારાં કે માંડાં કામ થયાં હોએ તેનો ખોદાની હજુર હીશાય આપવો છે. એવા એક મોતેખર ધરમને માટે તમારા વડવાઓ આરખો સાથે હીમતથી લડયા હતા-

મી૦ જીવીલીયમ સમીય એલ. એલ. ડી. નામના વીદવાને પોતાની “ડીક્સનરી આવ ગરીક એનડ રોમન ઓર્મીગરાશી”માં જરથોસ્તનાં કદીમ અવસતાઓ બાબે જણાવેલું છે કે:-

“જરથોસ્તે જણાવેલી ખરેખરી અગમચેતીઓ (અવસતાઓ) નો મોહોટો ‘સંગરહ હજુર લગીન જણીતો ચાલુજ રહેલો છે. હાલના વખતમાં એ પુરાતમ ભવીશવાંણીઓ (અવસતાઓ) ને જે ખનાવતભરી ગણવા કરીખી તકરાર ચલાવીએ તો તેને વીદવાન લોકો ખચી-તજ હસી નાખે.”

બેલજીઅમના “વરસેલેશ” નામના શેહેર મધિના એક વીદવાંન ખરીસતી ધરમયુરએ “કમપેરેટીવ માધયાલાજી” નામનાં પ્રદેસ ભાથામાં નીકલતાં ચોપાનીયાનાં શને ૧૮૮૫ ના ડીસેમબરનાં અંકમાં જરથોસ્તી ધરમ તથા અવસતાની તારીખમાં એમ લખેલું છે કે:-

“જરથોસ્તીઓના અવસતા ભાથાનાં તમાંમ લખાણો અતીશય જામદા નીતી તથા શીલશુશી ભરેલાં છે.”

ડાક્ટર ઇ. ડબ્લીયુ વેશત નામનો કાગેલ જરમન વીદવાન, કે જે જરથોસ્તી ધરમ પુસ્તકનો તથા પેહેલવી ભાથાનો ઉક્તાદ તરીકે ગણાયછે, તે પોતાનાં એક પુસ્તકના દીખાઆમાં અવસતા અને જરથોસ્તી ધરમ ઉપર વીચાર આપતાં લખે છે કે :-

“જે કે પારશીઓનાં ધરમ પુસ્તકોનાં મુખ્ય તત્વોને લગતી હકીકતથી વાકેફ થવાને માટે આપણે અવસતામાં જોવું જોઈએછે, તોપણ આ પુરાતમ ધરમ કે જે પોતાને માજદીયસની લોકોના પાકીજેહ ધરમના ખેતાબથી મજબુતી સાથે બોલખાવે છે, અને તેના પાલનારાઓ બેહેદીતાન થાને બેહેતર દીનનાં લોકો કરી કહેવાય છે, તે ધરમની કદીમ તવારીખ, ક્રીયાઓ અને રેવાજોને લગતું ધણુંખરૂં વીગતવાર ખયાંન શમજવાને આપણે પેહેલવી ભાથાનાં પુસ્તકોમાંજ શોધ કરવી જોઈએ.”

પરોફેસર એમીલેજે ડી દીલોન નામનો એક રસીયન વીદવાન કે જે રસીયાની પાદશાહી પાઠશાલાનો એક પરોફેસર છે, તેણે વંદીદાદ ઉપર એક નીબંધ રસીયાન ભાથામાં લખેએછે; જેને માટે તે એમ બોલાસો કરે છે કે :-

“અવસતામાં યુનાહો માટે સજના જે શરમાનો જણાવેલાં છે તે ધણાક પુરોપીયનો આપણને સમજાવા માંગે છે તે કરતાં ધણા વધારે માંણસાધપણુને જાજતાં છે એમ હું એમાં સાંપેત કરું છું. સપેનત મધનયુસ અને અંગરો મધનયુસ નામના બંને મીનોઓના મુલતી મેં એમા તપાસ કરી છે અને એ બંને મીનોઓને લગતાં શરમાંન ધરમ સંબંધી આચરણુ ઉપર અને ધરમના આચરણુથી તે શરમાંન ઉપર કેવી અસર થાય છે તે બાબત હું તકરાર કરું છું. કુનયાનો સરવથી પુરાતમ મહજબ (માજદીયસની ધરમ) કે જે મહજબ માટે હું અતીશે ઓટું માન ધરાઉં છું તે મહજબના ઉપાધીયા તરફથી મને જે એક પતર અને એક પુસ્તક મલીલું છે તેને હું ધણીજ કીમતી ચાદદાસત તરીકે લેખું અને મારા અભ્યાસીઓમાં અ-

વસતાના અભયાસ માટે પચાર ઉશકેરવાની અને તે માનવતાં પુણતક (અવસતા)ની ખરી સમજ વીશે થોડી રોશની આપવાની મારી કોશિશો માટે તેને હું એક પુરતો બદલો લેખું છું.

“લોરડ ખીશય મયુરીન” નામનો મુખ્યનો આગલો રોમન ક્રેથોલીક પંથનો વડો ધરમ ગુર, જેણે ‘ઝોરાસ્ટર એનડ કાઇસ્ટ’ એવે નામે એક રીથાલો લખેલો છે, તેમાં એ ધરમ ગુરએ જરથોસ્તી ધરમને શરવે એરીયન ધરમ કરતાં ઉંચો ગણી જણાવેલું કે :-

“અસલી” આરીય ધરમ, જેણે ખાદ્ય વીણના પોતાના વીચારો, સખકો અને રૂપો રોશની અને આતશ ઉપરથી લીધા છે, તે ધરમ અસલી “સેમેટીક” અને “આમાઇટ” લોકોના કુદરતી વસતુઓને માનવાના ધરમ કરતાં ઘણો ચઢતો છે. તેમજ વલી એ આરીય ધરમ ખાલદીયન અને એરીરીયન તથા ઇજીપ્શીયન અને શીજીયન લોકોના ધરમ કરતાં પણ ચઢતો છે. જરથોસ્તી ધરમ એ ખીજ ધરમોની એક મુખ્ય શાખા છે, માટે તે સમજાવવા ધરમો કરતાં એ ધરમ ચઢયાતોજ હોવો જોઈએ”

“લનડન રીવીઊ” ના અધીપતીએ શને ૧૮૬૫ માં અવસતાના અંગરેજીમાં થયેલા તરજુમા ઉપર મત આપતાં લખેલું છે કે :-

“આ આખી પોથી (અવસતા) માં અશોધ (સચાઇ) થી જીંદગી ગુજરવાની મોટી અગતીઅની તાકીદ શરમાયેલી છે. માણસને જનમીઆ પછી અશોધથી રેહેવું એ ઉમદા ચીજ છે, એવું તે (અવસતા) માં ખતીથી જણાવેલું છે. જ્યાં સુધી પારસીઓ તે માહેલાં શરમાંગોની ખુબી પરમાણે ચાલશે તેમાં સુધી તેઓએ મેલવેલી કીરતી સચવાશે, એમ મનાય છે. તે સાથે તેઓ (જરથોસ્તીઓ) ના ધરમને માન મલવાને વાજબી દાવો જે અંગરેજી રાજ્યની ખીજ પરજા (ખરીસતી સીવાય) ને મલી ન શકે તે તેઓને (જરથોસ્તીઓને) મલશે.”

પારસીઓ તથા તેઓના ધરમને લગતી એક બાબદ લંડન ટાઇમસ નામના પતરનાં તા. ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૬૭ ના આંકમાં છપાઇ છે જેમાં જણાવેલું છે કે-

આખી દુનીઆની વસતીમાં ખરાઈમનો અથવા હીંદુઓની વસતી હાલના જમાના શુધી સેંકડે ૩૩) ટકાની ગણેઆમાં આવે છે અને “ખુધ” ધરમ પાલનારાઓની વસતી સેંકડે ૩૧) ટકાની ગણાય છે તેમારે એ પારસીઓ અથવા જેઓને ગેરવાજખી રીતે આતશપરસતોખી કહે છે તેઓની વસતીની ગણતરી માતર ૧૦૦૦૦૦) એક લાખ શુધીનીજ આવી અતકી છે ઇઆને આખી દુનીઆમાં આજ એટલાજ પારસીઓ બાકી રહેલા છે. પણ જો “મારાથન” અને સાલેમીસની” મોટી લડાઇઓમાં ધરિનના આગલા પારસીઓના પાદશાહોની હાર નહીં થાઈ હતેતો પારસીઓની “હોરમજદી” દીન અથવા ઇઆજદાં પરસતી આજ આખી પુરથ-વીનાં તમામ સુધરેલા મુલકોમાં ફેલાઈ ચુકી હતે ઇઆને દુનીઆનાં તમામ સુધરેલા ટોલાઓમાં એ પારસીઓનો ધરમ પાએદાર થયો હતે. પાછલા જમાનામાં જેમારે “સાસાનીઅન” ટોલાના પાદશાહોના અમલમાં પારસીઓનો ધરમ અને પાદશાહી પાછી સજીવન થાઇ હતી તેમારેખી “કરીસતીઆંનીતી” યાને જીજસ ક્રાઈસ્ટનો ધરમ કસી રીતે તેવો ઉપર ગાલેબ થાઇ ચકેઓ નહી હતો. પારસી લોકો આતશની પરશતેશ કરે છે એવું તેવો કબુલ સખતા નથી પણ બંદગી કરતો વખતે એક તુરાંગી ચીજની સંનખુખ ઉભા રેહવાને તેવાને શરમાયેઆમાં આવીજ છે એવું માને છે. પારસીઓનો ધરમ અથવા ધરમ પોથીનાં લેખા ધણું ઠાણું સમજાએ છે. પારસીઓ માતર એકજ ખાદ્યને માને છે અને એકની બંદગી કરે છે. પારસીઓના ધરમની મુલ નીતી તરણ ચીજે ઉપર છે-તેમાં રેહેલું “સાર વીચારવું, ખીજું સાર બોલવું અને તરીજું સાર કરવું.” બીના બદલામાં સખ થસે અને નેજીનાં

ખદલામાં ખુબીજ હાંશલ થસે એવું એકીન પારશીઓ ધરાવે છે અને યુનાહની માફી મેલવવાને આધાર તે ખાદાનીજ મેહરખાની ઉપર રાખે છે. પારસી લોકો પોતાની દીનપર ધણાંજ સુમત રહે છે અને તેથી તેવો ખરીસટી ધરમમાં કે મુસલમાની ધરમમાં કે હોંદુના ધરમમાં કોઈ કદમજ વટલે છે. એનો સખખ એવો દીસે છે કે એ લોકોના પોતાનાજ ધરમનો ખુબી ભરેલો મારાંઉસ હોઆને લીધે—તથા તેઓના ધરમનીખી ધણીજ પાંકીને નીતીઓને લીધે—તેમજ ધણા પુરાતમ જમાનાથી એ ધરમ મોટી કીરતી સાથે ચાલતો આવેઓ છે તેને લીધે—તથા એ પારસીઓ પોતાના આગલા વડવાઓના વીચારે તરફ માન ભરી નજરથી જોતા રહે છે તેને લીધે તેઓ કોઈ ખીજા ધરમમાં એકાએક વટલી જતા નથી એવું સમજાય છે.

જરથોસતીઓને જેટલાક મુશલમાન ગરંથકારો અદેખાઈ અને ધીકારતા સખપોથી “ગખર” એટલે ખાદાને નહી માનનારા અથવા દુરવંદો કરી લખી ગયા છે, તે શુધ્ધિના રદીઆમાં સર આઘશાક નીયુંટન નામનો નામીઓ અગરેજ શીલસુષ પોતાના “કરેનોલોથ આશ વી પરશીયનસ” નામનાં પુસ્તકમાં જણાવે છે કે :—

“જે ધરમમાં માતર એકજ ખાદાને માને અને પુતલાં પુંજે નહીં તેવો ધરમ માનનારા તથા તેઓના ઉપાસીઆઓને “ગખર” નો ખેતાખ લખે છે પણ ખીજાં જુદદીનેના ધરમમાં જે વહેમ બેશી ગયો છે તે સાથ સરખાવતાં પારસીઓના ધરમને “શીલસુષી ધરમ” નું નામ આપવું જોઈએ છે.”

એજ મુજબ મોનશીઓ હીજાવાલી નામનો એક શરેઅ વીદવાન પોતાનાં પુસ્તકમાં ઉપલા “ગખર” બોલ વીશે હેવો જવાખ આપે છે કે :—

“પારશીઓને ‘ગખર’ કહેવાયજ નહી, કેમકે તેનો અરથ—“ઇનશીડલ” અથવા એથીસ અથવા ખીન મહજબ યાને વગર દીનવાલો કરી થાય છે, પણ આ (જરથોસતી) એવો ઇરિંનમાં બેહુદીનેને નામે ઓલખાય છે, કે જેનો અરથ “બલી દીનનો” કરી થાય છે.”

એક યુરોપીઅન વીદવાને અવસતા વીશે આપેલા વીચાર :—

“અવસતાની નાહાની કેતાખમાં જરથોસતીઓની નીતીને લગતી અને સવંદેશાબીમાની જાંદગી વીશે આવેલું છે. પણ તે નાહાની ચોપડી જે તમારે મનસે એક જુની ધરમપોથી લેખે ગણાય છે, તે અમારે મનશે તો એક ધણીજ ઉપયોગી છે. અમલી કેઆની ઇરાંનીઓની જાંદગીનો પુરણ વજતાં તેમાં આવેલો છે તેથી અમારે મનસેતો તે એક સજાથી સરસ, પુરણ અને ખુદલા સાક્ષી દાખલ તે પુસ્તક ઉપયોગી છે. અવસતાનું ઇતીહાસીક વણન, અને વીદ્યા-રથીની નજરમાં આવતી અગતયની ખાખદો વીશે માતર મેં તમને કહ્યું છે. પણ દરેક ધરમવાલો એક અગતનો સવાલ પુછે છે તે એ કે તેનો ધરમ કેટલો પંકાયેલો છે, અને કેટલાં આદ-મીઓ તેથી વશ થયાં છે. તે ધરમની ખુબી શું છે. જરથોસતનો ધરમ ઉમદા હતો અને જાંદગીની ખારીક ખુબીઓ સમાવેલી હતી. જરથોસતી ધરમ પાલનારાઓને તે બે ચીજ શીખવે છે, જે ચીજ વીશે તેઓ આગલ આણખનીઆ હતા. આએ બે ચીજ એ છે કે નીતીની શરજ અને આશા. આએ બે ચીજ જે માણસ ધરાવે છે તે પોતાની જાંદગી અને નશીબ ઉપર મુસીબત પડે છે તો સેહલાઇથી શહન કરી શકે. જરથોસતી ધરમ પાલનાર જો પોતાની આખી જાંદગી શુધી નેક વીચાર, નેક સખુન અને નેક કામની વમાસન કરે અને તે પરમાણે અમલ કરેતો તેને સુખ પરાપત થાય છે. જરથોસતી ધરમ માતર એટલુંજ શીખવતો નથી, પણ તે એવું શીખવે છે કે જો એક માણસ પોતાની શરજ ખરેખર અદા કરે છે તો આખરે તેની શતેહ યારો.”

જરથોસતીઓ સુરીય તથા આતશને જોદાની મહાબલવંત શકતીઓ તરીકે ગણી માંન આપે છે તે વીશે એક અંગરેજ વીદવાને જણાવેલા વીચાર:—

“પારસીઓમાં જેઓ કેલવણી પામેલા છે, તેઓ જે સુરીયની આરાધના (બંદગી) કરે છે, તેઓ એવું સમજે છે કે સુરીય જે છે તે જોદાની માકુલીયત, તેની ફૂજ, તેની જીવ આપનારી અસર તથા તેની બીજી બુજરોગી ભરી શીશ્તોની નીશાની છે, કારણકે સુરીયને તેઓ (જરથોસતીઓ) ‘હઈયાતી તથા નુરનો બાપશનાર તથા મધયમમાં મુકેલી એક નામીચી વસતુ સમજે છે, કે જેની આસપાસ દુનીયાંની સઘલી પેદાયશો કરે છે. ઘણા લોકો “શર આદશાક ન્યુતન” ના માહાભારત પુસ્તક તરફ અચરતી સાથ જીવે છે, તેઓને એ વાત (જરથોસતી ધરમ પુસ્તકોની ખુબી) થી જાલ કરવાને બની આવશે કે સુરીય જે પુરથવીની વચમાં છે, અને જેથી કરોડો જીવજીવું સુખ પામે છે, તેની પરસતેશ દુતયાના ઘણાખરા ભાગોમાં કરયામાં આવી હતી. આ માયાં નુર (સુરીય) ને પારસીઓ જે માન આપે છે, તેવું માન તેઓ તેનાથી ઉતરતી નીશાની જે અગની (આતશ) છે તેને પણ આપે છે.”

રેવરંડ ડાક્ટર મરે મીચલે “હીંદુમયાંન માહેલા ધરમો” એ બાબદ ઉપર એક ભાશાંણુ તારીખ ૨૨ મી મારચ સને ૧૮૬૨ માં પુણા મધે કરેલ હવું તે વેલા જરથોસતી ધરમ વીશે બોલતાં તેણે એમ કહી સંભલાવેલ હવું કે :—

“પારસીઓ કઇ પુતલાં પુજનારા નથી, માતરે તેઓ જોદાનીજ પેદાએસને માન આપે છે. મુખ્ય કરી તેઓ આતશને આરાધે છે; વલી વધારે કેલવણી પામેલા શખસો આપણને હેવું કહે છે કે તેઓ આતશને જોદાનાં નુરની એક નીશાન તરીકે માન આપે છે. તેઓમાં એક આબરદાર મંડલી (રાહાનુમાએ માજદીઅશની સભા) ઉભી થઈ છે કે જે જરથોસતી ધરમને તેહની આગલી પવીતરાઇ ઉપર લાવવાની કોશિશ કરે છે. એ મંડલીવાલાઓ પારસીઓને એકલા એકજ જોદાને માનવાની રાહાનુમાઈ કરે છે અને તેઓનાં એક દશગુરે હ-મણુજ એ બાબદ ઉપર ભાશાણુ કરીલ હવું અને જરથોસતીઓ એકલા એકજ જોદાને માનનારા છે હેવું તેણે શબ્દેત કરવાની કોશિશ કરી હતી. તે અને બીજા કેલવાએલા જીવાનીઓ પોતાનાં ધરમમાં જે હીંદુઓની વેહેમી રસમો દાખલ થઈ છે તે કાઢાડી નાખવાની કોશિશ કરે છે. કુસતી કે જે સઘલા પારસીઓ કંમરે બાંધે છે તે જર તારની છે, અને જહારે તેઓ બંદગી કરે છે તાહારે તેહેને ધણીક વખતે છોડે છે. એ લોકોના આતશબેહુ-રાંમમાં જરથોસતી સીવાએ બીજા કોઇને જવાનો હોકમ નથી. વલી તેના પવીતર ગુંબજમાં તો માતર મોબેદાનીજ જવાએ છે. એ મોબેદા જહારે બંદગી કરે છે (બોએ દે છે) તેઓએ હમેશાં પોતાનાં મોહોડાં ઉપર પદાંન બાંધે છે, કેમકે જે તેમ નહી કરેતો તેહેના દમથી પવીતર આતશ અપવીતર થાએ. આતશને શુપ્પર અને એવાંજ બીજાં સુગંડી લાકડાંઓનો ઓરાક આપી-આમો આપે છે. રસીયાંનની લડાઈ અને હીંદુમયાંનમે ઉડેલા બલવાનું સેવટ આવેયાથી (પારસીઓમાં) જહારે બંદગીએ કરવામો આવી હતી.

વલી એજ ડાક્ટર મરે મીચલે, લનડન ખાતે જીન સને ૧૮૮૮ માં મલેલી ખરીસદી ધરમ ગુરૂઓની એક સભાની હજુર જરથોસતી ધરમ બાપે જે મત ઓચરેલ હવું, તેમાં તે બોલયો હતો કે :—

“જે પરજ શાયે યાહુડીઓને બહુ અતલગને સંબંધ હતો તે પરજનો ધરમ જાણવા ભેગ હોયો જોઇએ. જરથોસતીઓનું ધરમ પુસ્તક જંદ અવસતા ખરીસદીઓના ધરમ પુસ્તક બાઇબલનાજ કંદુ છે. બીજી ગનીઆતોના ધરમ કરતાં જરથોસતી ધરમ સરવેથી ચહડતો, સરવેથી સવચ્છ અને સરવોતમ ગણાય છે, તે વાજબી છે. જે પદારથની પરસતેસ

યાપ છે તે કસી અનીતીની આશીયત ધરાવતી નથી. જરથોસતીઓ મુરતીઓને પુજતા નથી અને પુજમાં કશું ઘાટકીપણું વાગડતા નથી. જરથોસતીઓ જે પડે તે ખમવું હેવું માનતા નથી પણ બુરાઈ સામે લડતા રહે છે. જે મુરતી પુજમાં હોંદુસથાન દુખી ગયું છે તેમાં ધરાં-નને દુખવું જરથોસતે ખચાવીયું હતું.”

વલી એજ રેવરેંડ ડાક્ટરે પોતાના એક આગલાં લખાંનમાં ખુદ જરથોસતી ધરમની આખતમાં બીજા જે જુદાવી ચાર આપેઆ છે તે આ મુજબના છે :—

“ધાહુદી અને ખરીસટી શીવાયનાં ધરમોમાં જરથોસતી ધરમ પોતાની કેટલીએક ચોક્કસ ખારીઅતોને લીધે એક ઉંચો દરજ્જો મેલવવાનો હક ધરાવે છે. પેહેલું.—એ ધરમમાં જે પુજ્ય ગણાય છે તેને ક્રાઈબી અનીતીના દુરગુણો લાગુ પાડેલા નથી. સરવેથી મોટા આદ્ય અહુરમઝદ સાંધારણ રીતે જણાયલા બુતપરસત પરબાઓના જાણીતા દેવતાઓ કરતાં ચોખ્ખી નીતીમાં ઘણો ઉંચો દરજ્જોનો છે. અવસતામાં ઘણીએક કેકાણે ખુદરતી વસતુઓની પરસતેશ રાખેલી છે ખરી તોપણ તે ખુદરતી વશતુઓને અથવા તે ઉપરના મવકલ પ્રેક્ષતાઓને ક્રાઈબી દુરગુણો લાગુ પાડ્યા નથી. બીજું.—ક્રાઈબી અનીતીવાન કામને પરસતેશના એક ભાગ તરીકે અવસતામાં બહાલ રાખ્યું નથી તરીજી.—પરસતેશની ફરવેલી કારીયાઓમાં ઘાટકી-પણાની કશી નીશાન નથી. ચોથું.—રોશની અને અંધકાર વચ્ચેના મોટા ઝઘડામાં અવસતા તેના ખરા પરસતેશ કરનારને મુંગા મુંગા પડી રહીને ખમયા કરવાની તાકીદ કરતા નથી, પણ બીના પક્ષનાં સરવે કામ તથા વસતુઓની સામણિ તેનાં પોતાનાં પુરતાં ખલથી લડાઈ કરવાની તાકીદ કરે છે. પાંચમું.—એ ધરમની એક ઘણીજ ધયાનમાં રાખવાબોગ ખાસી-યત મુરતી પુજની ગેરહાજરી છે. છઠું.—અવસતા માણુમજાતનાં સારાં ભવીશ્ય વીશ્વ કદી નાહમેદી શીખવતા નથી. પણ તેથી ઉલટું તે એવું શીખવે છે કે અંતે બદી ઉપર નેકીની પ્રતેહ થશે.”

પારસીઓ આદ્ય પરસત છે એ બાબદ ઉપર દશગુરજ શાહેખ પેશુતનજી બેરાંમજી સં-જાણુએ કીધેલી એક વાયજ ઉપરથી ખામદાદ નામના એક જુવરાતી ચાપાનીઆના અધી-પતીએ તેની વીરૂધમાં ચલાવેલી તક્રારમાં પારસીઓ એકથી વધુ આદ્યને માનેછે, એવું લખ-વાથી રાસત ગોષ્ઠતારનાં અધીપતી શાયે એ બાબદ ઉપર થયેલી તક્રારનો પ્રડચો લાવવાને માટે ખામદાદના અધીપતીએ પરોક્ષર ડાક્ટર મારટીન હાઉગ ઉપર પુણાખાતે એક પતર લખે ઓ હતો તે વીશોનો જવાબ પારસીઓની તરફેનો આવેઓ હતો; જે નીચે મુજબનો હતો :—

પુણા તા. ૯ મી શપટેમખર શને ૧૮૬૧.

પેઆરા શાહેખ—પારસી ધરમનો પાયો એકલા એક આદ્યને અથવા ઘણા આદ્યને માન-વાનો છે તે બાબેતા સવાલ સંબંધી તમારો લખેલો પતર મહને ગઈ કાલે સાંજજના મલી-ઓ છે, તેહેનાં જવાબમાં હું જણાવવાની રજા લઉ છું કે મારી સોધા જે ઘણાક વરસ થયાં ચાહુ રહેલી છે તે મુજબ આજ તરણ હજારથી વધારે વરસની વાત ઉપર પૂતલા પુજનારા અને ઘણા પરમેશરોને કબુલ રાખનારા બહરાંમણ લોકોની વીરૂધ અને તેઓનાં ધરમના સતર તરીકે જરથોસતી ધરમ ઉભા થાયો હતો, અને એ જરથોસતી ધરમ એકજ આદ્યને માનવાનો છે. પાછલા જમાનાની યજ્ઞને મધિની કેટલીક અંદગીઓ (પેહેલા હાથી તેરજ અને ૫૫ થી તે જરમા હા શુખી) વાંચીયા ઉપરથી વાંચનારના મનમાં સેહેલી રીતે એવું આવી શકે છે કે તે મધે અહુરમઝદ વતરોગે બીજા ધશવરી હધ્યાતીઓ કબુલ રાખેલી છે, પણ માહાપુરસ જરથોસતના અવલ કોલ (ગાદા) એ નથી. જરથોસતે જે કાઈ મોટાઈ પામેલાં અને સશઘ ભરેલાં મુલ તતવો દાખલ કરીઆં હતાં તેહેની વીરૂધનાં વીચારો કેટલેક દરજ્જે પાછા પારસીધ થાવાની એ નીશાંન છે. પારસીઓનો નામીયો પેગમખર જે પુરાતમ યુનાની

અને રોમન લોકોમાં વખણાઈ ગયો છે તેહેના વગર શક્તનાં ધરમાનો અને ખરો બોધ માતરે પાંચ ગાથા મધે મલી આવે છે. અને તેઓની (ગાદાની) ભાશા યજ્ઞસનેના બીજા ભાગોથી કાંઈક જુદી રીતની છે. એ પુરાંના ગાદા મધે અહુરમજ્દને એકલો એકજ બોધ કરીને માનેલો છે; અમશાશપદો કાંઈ નહીં પણ માતરે અહુરમજ્દના ગુણ અને બાપશેષો છે. એ ગાથા મધે અહુરમજ્દ પોતે પોહુ મનોને પેદા કરનાર, આરમેત તેહેની બેટી, ઓરવતાત અને અમરતાત (ઓરદાદ-અમરદાદ) તેહેના (બોધના) હાતમાં બાપશેષો છે; જે અધવ યાને અશો માંણસો-ને આપવાની છે. અહુરમજ્દની અંદર બે શક્તી છે જે એક બીજાથી ઉલટી છે, અને એ સક્તીઓથી આખી દુનીઆં પેદા થઇ છે. એ મોટા શાહેબની એ બે સક્તીઓ માંહેલી એકને સપેનતો મેનીઓશ યાને શક્રદ રંગનું પવીતર રહુ અને બીજાને અંગરોમેનીઓશ યાને કાલા રંગનું ધ્રુર રહુ, એ રીતે નામો આપેલાં છે. એ પછી (અહુરમજ્દના નામને કેકાંશે સપેનતે મેનીઉસ નામ વપરાવવા લાગુ પણ વરધમના મુલ ગરથો ઉપરથી હું પુરવાર કરવાને સક્તીવાન છેઉ કે તે (એકથી વધુ બોધને માંનવાનું બોહેતાન) બોટું છે. જરથોસતી ધરમની શ્રીલસુશ્રી મુજબ એ બંધે સક્તીઓ આખી દુનીઆંની “થાપોરેમનેરે” યાને પેદા કરનાર છે. એ સક્તીઓમાંની વોહુમને, યાને સંઘલા જીવજંતોમાં નેકોનું મુલ પેદા કરીઉં અને બીજાં એ “અક્રોમનો” યાને બદીનું મુલ પેદા કરીઉં. આ સઘલી બાપદો વીશે મેં માતરે એસારો કીધા છે પણ પારસીઓને ધરમ, તેની ભાશા અને કેતાબો વીશે મારાં નીબંધનાં ચોથા બાબ મધે એ વીશે પુરતું વરણુન કરેલું છે અને તે કેતાબ થોડી મુદતમાં પરસીધ થશે અને તે મધેથી તમોને પુરતો બોધાશો મલી આવશે. એ મારી કેતાબમાં ગાથાનાં સકુથી અગતના ભાગોનો ત-રજુમો મેં આપેલો છે કે જે હમણા સુની કોઇએ પરગટ કરીઓ નથી, અગર જોકે પાછલા વખતની યજ્ઞસને મધે ઓરવરાવ (જાહાડ પાન) અથવા આબ (પાણી) ઇતીઆનો ચીજોની આરાધના કરી છે તો તે ઉપરથી એમ નહીં સમજવું કે એ ચીજોને અહુરમજ્દની ખરોખરીનું માન મલે છે. એ માન તેઓને (જાહાડ પાનને) એટલાજ સાફ મલે છે કે તેઓ અહુરમજ્દની અંદરની નેકીને પેદાની કરનારી સક્તીથી પેદા થએલી ચીજો છે. અહુરમજ્દના બેટા વોહુમનો યાને તેની નેક સક્તી સઘલાં કામ લાએક અને ભલાં પરાંણીઓ જેવાં કે ગાય, ખરો મધે છે તેઓની આરાધના કીધી તો તેઓની અંદર આવેલી ઇશ્વરી શક્તીની આરાધના થાએ છે. જાહાડ અને પાણીની અંદર ઓરવતાત અને અમરતાત છે જેથી એ ચીજોને જહલકાટ અને ખુબસુરતી મલે છે. અગરજો એ ચીજોની આરાધના કીધીતો અહુરમજ્દની પેદા કરનારી સક્તી જે એ ચીજોની હસતીથી દેખાઈ આવે છે તે સક્તીની આરાધના થાએ છે. યજ્ઞસનેનો એ ભાગ (ગાદા) કરતાં પાછલા વખતમાં બનેલો છે, તોપણ તે કાંઈ મોબેદ લોકોએ બનાવતથી જોડી કાઢાડેલો નથી, પણ જરથોસતી ધરમનાં પુરાંણ પુસ્તકોનો તે એક ભાગ છે. માહારો વીચાર મજબુત છે કે જદં અવસતાની કેતાબોનો કોઇબી ભાગ ઇશુની આગમજ ૪૦૦ વરસની મુદત કરતાં નજીકના જમાનામાં બનેલો નથી, જદં અવસતાની અંદર ગાદા તેના (જરથોસતના) પરવરતાવનારાજ જણાવે છે પણ જદં અવસતાનો બાકીનો ભાગ તેણે (જરથોસતે) પરવરતાવીઓ હોએ એવો દાવો કરીઆમાં આવેઓ નથી. સરઆતથી જરથોસતનો મજબુત ધરમ પાલનારાઓ તેહેનો (જરથોસતનો) મુલ તબૂવ સમજાયા હતા નહીં અને તેના (જરથોસતના) જમાનાની પછીના લોકોએ તેહેની (જરથોસતની) શ્રીલસુશ્રી જાહેર થાએલી શક્તીઓને ઇશ્વરી આતમાઓનો આકાર આપેઓ હતો—મગર જે માશક રોમન કેકલીક લોકો બોધ સીવાય બીજા ચીજોને માન આપેઓ છતાં એજ પરમેશ્વરને માનનારા કેહેવાય છે તેજ માશક પારસીઓનો ધરમ પણ એકજ બોધને માનવાનો છે.—“એમ હાગ.”

પરોફેશર ડાક્ટર મારટીન હાઝીગ નામનો એક કાબેલ જરમન વીદ્વાન અતરે અંગ-રેજ સ્પષ્ટારની નોકરીમાં આવેલો હતો, તે વીદ્વાનને આ દેશનો કીનારો છોટી જતી વેલ તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરી શને ૧૮૬૬ ને દીને પુણ મધિ સરદાર આનબહદુર દશગુરજ શહેબ નશરવાંતજી જામાસપજીની આગેવાંની હેઠલ તેઓના જરથોસતી રહેવાસીઓએ એક માનપતર આપેલું હતું, તેનો જવાબ આપતાં જરથોસતી ધરમ બાબે એ વીદ્વાને જે મળુ આપેલું હતું તે નીચે મુજબ છે :—

તમારા ધરમ પુસ્તકો વીચે કેટલાંક વરણેર મેં ભારે મેહેનત અને રંજ એચીને જે શોધો કરી છે તે વીચે તમારી તરફથી આજે ‘એડરેમ’ વાંચવામાં આવીઓ છે, તેથી મને ધણે સંતોષ ઉપજ્યો છે, જુનીવરસીડીમાં દાખલ થવાની અગાઉ વીચ વરસની વાત જીવર મેં જંદ બાશનો અભયાસ સર કીધો હતો, તે એજ મુરાદથી કે તમારા પેગમબર જરથોસતની તાલીમ જે લાંબો વખત થયો અંધારામાં રહી છે તે હું જાણું. કે જે પેગમબરના નામેજ મારી જીવાનીના વખતમાં મારા ઉપર મોટી અસર કરી હતી, પણ તેનો શબ્દ શું તે હું જાણતો નથી. એ વખતે મેં જે શોધ કરવા માંડી તે તમોને કામ આવશે, એવો મને કદી બી વીચાર આવેલો ન હતો. એ વખતે મેં જંદનો જે અભયાસ સર કીધો હતો તે ધણે બીકટ હતો, અને વીદ્વાનોને દુર નહીં થઈ શકે એવી મુશ્કેલીઓ નડતી હતી. વળી તે વખતે એ બાશનો કોશ કે ઝરગ કંઈ હતો નહીં. જંદ અવસતામાં મહથી મોટું મન જે મારે લાગ્યું હતું તે યજ્ઞશનેના બીજા ભાગના ગાથા હતા. તેમાં કેવી બીના આવેલી છે, તે જાણ્યા વગર મેં મારો અભયાસ કીધો. તેમાં આવેલી બીના જે ધણીજ અંધારામાં હતી, તે જાણવા ઉપર મારે જેમાન ધણું લાગીડું હતું, અને ધણીજ રંજ અને મુશીબત એવજ છતાં છ વરસના અરસામાં ૨૫૦) નાની કપેતોમાં આવેલી બીના થોડી ધણી હું શમજવા લાગ્યો હતો, પણ તે માહેલી દરેક બાબ હું જાણું છું એમ હું કહેવા માગતો નથી. કેમકે તે માહેલા કેટલાક વાક્યો હજુર હું જાણતો નથી. ઇંગ્લંડમાં તમારા ધરમ સંબંધી જે બેહુધા વીચારો ચાલીઆ હતા તે મેં મારી આ શોધથી ફરવેઆ હતા, તથા મારી શોધ પુરી થતાં મને માલમ પડ્યું કે આજ ૪૦૦૦ વરસનાં પુરાતમ પુસ્તકોમાં ખુલંદ નીતીઓ આવેલી છે, જે મને જાણ્યાથી હું ધણે અજબ થયો હતો, આ દેશમાં જોકે હું શંકસ્ત બાશના ઓધા ઉપર આવીઓ હતો તોબી મારો આ વીચારો અભયાસ મેં છોડ્યો ન હતો, મારી એ મેહેનત તમને કીમતી થઈ પડે એવું ધારી મારી કોશેશ જારી રાખી હતી, અને અતરેના યુરોપીઓમાં તમારા ધરમ સંબંધી બેહુધા વીચારો ચાલતા જોઈને તેવાનો વીચાર સુધારવા માટે જરથોસતી ધરમને ખરો ઇનસાફ મલે તેટલા માટે મેં એક પુસ્તક પરગટ કીધું હતું તથા સચાઇ જાહેર કરવાની તેમજ તેની હીમાયત કરવાને મને ટેવ હોવાથી, મને તે કરતાં કશો ગેરશયદોબી થાય તો તેની હું દરકાર કરતો ન હતો, તમારા ધરમ ઉપર કેટલાક ઓટા વીચાર રાખનારાઓની શામે મને ધણીએક વેલ તકરારમાં ઉતરવું પડ્યું હતું.”

ઉપલાજ વીદ્વાનને મુંબઈના જરથોસતીઓ તરફથી પણ તા. ૨૪ મી ફેબ્રુઆરી શને ૧૮૬૬ ને દીને એક ‘પરમ’ સાથે માનપતર આપવામાં આવ્યું હતું તેનો જવાબ આપતાં પણ એ વીદ્વાને જરથોસતીઓના ધરમ બાબે ઉપર જેવાજ શરશ વીચારો આપેઆ હતા. અને તેની શેવેટ જાણેલું હતું કે—“હું આશા રાખું છું કે તમને આવતા વખતમાં મોટાઈ મલે અને પુરાતમ જમાનાની તમારી મોટાઈ પાછી આવે. તમારો મોટા પેગમબર જે “હુ-મત” “હુ-પત” અને “હુ-અરમત” ની ખુલંદ રીતી તમોને શીખવી ગયો છે, તે તમારા દીલમાં હમેશ યાદ રાખીને નેક વીચારજો, નેક બોલજો અને નેકીના કામ કરજો, તેથી તમારો નેગેબાન તે ઓદા થશે.”

પેરીશ્તની નામાંકીત કાલેજ ડી પ્રાંસનો ધરાની ભાષાઓનો નામીયો ઉસતાદ પરેફિસર જેમસ દારમેમ્બુતેતર, હીંદુસ્થાન તરફ પ્રવા આવેઓ હતો. તેણે તા. ૨૭ ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૭ ને દીને સાંજે, મુંબઈ મધે જરથોસ્તી છોકરીઓની નીશાલ મંડલીવાલી, બાઈ બીખાઈ શા પુરજ બંગાલીવાલી કનયાશાલાનાં મકાંનમાં, “પારસી ધરમ વીશે” એક અગતનું ભાષણ કરેલું હતું. તેમાં તે બોલીઓ હતો કે:—

પારશીઓ તરીકે તમારી કામની અને તમારી નીતી મુંબઈ હાંદીનો આધાર અવ-
સતા નામના એક નાહાનાં પુત્રતક ઉપર લટકેલો છે. પણ તે નાહાની ચોપડી જે તમારી પવીતર કેતાબ છે, તેના કરતાં તમોને વધુ સરસ બીજી કોઈ કેતબ મલી શકે નહીં. ધરાંનની નીતી મુંબઈ તવારીખને તેના સઘલા દેખાવોમાં રજૂ કરનાર એ એક સરવેથી સરસ, સરવેથી ખુલી અને ઘણીજ છટાદાર સાબેતી છે; તેના મુજબોમાં આગલ યજ્ઞ ગયલાં એક સરવેથી મોટાં શહેનશાહતની ધરમ, નીતી, શાહીતય, અને રાજદવારી હાંદીનો હેવાલ મુખાયલો છે. એ ધરમ એટલો બધો નીતીમાન છે કે, યુજેની ખરનુપના જણાવીઆ પરમાણે જંદ ભાશા જો કે સંસકરત સાથે અતલગનો સંબંધ રાખેછે, તોપણ તે તેમાંથી નીકલી નથી, એટલે કે તે કાંઈ હીંદુસતાની ભાશા નથી, પણ તે ધરાંનની એક અસલ ભાષા છે. સઘલી શાધી ઉપરથી માલમ પડે છે કે, જંદ ભાશા મીદયા અથવા ઉતર ધરાંનની, અને જુની ધરાંની ભાશા હા-
લનાં ધરાંન અથવા પ્રાસીસતાનના પરાંતની હતી. અસલ ધરાંની ભાશામાંથી પેહેલવી ભાશા વચલા જમાનામાં નીકલી હતી, અને તેમાંથી હાલની ધરાંની અથવા પ્રાસી ભાશા નીકલી હતી. એ રીતે એક પછી એક ધરાંનની સઘલી ભાશાઓ સામતી જોવાને બની આવ્યું પણ એ સઘલી ભાશાઓ નક્કી થતાં. હજમની વંશના જુજ દસતાવેજો સાથે સરખાવતાં વધારે માતબર ગણાવું અવસતાનું લખાણ ધરાંનની સઘલી ભાશાઓના મુલ તરીકે માલમ પડેછે, અને જે પરમાણે હીંદુની ભાશાઓમાં મંસકરત તેજ પરમાણે ધરાંનની ભાશાઓમાં અવસ-
તાની ભાશા મોટી અગત ધરાવે છે. અવસતાની કેતાબની બાહારની બાજુ તપાસીને અંદ-
રની બાજુએ, તેના શબ્દો ઉપરથી તેના અરથો ઉપર, ભાશા ઉપરથી તેમાં સમાયલા ધરમ ઉપર, જરથોસ્તના કીરતીમંદ મહજબ ઉપર દાખલ થઈએ, કે જેને માટે અમુલી લખના-
રાઓ ઘણીજ વખાણ કરી ગયા છે, જેણે ગરીક શીલસુશીના છેલા વીચારો ઉપર મજબુત અસર કરી હતી, વચલા જમાનાઓના પેહેમી લોકોના સવપનાઓમાં ખલલ કરી હતી, તથા ધરમ ઉપર યુમાન લાવનારી ગઈ મુદીમાં પણ તેનું લખાણ એટલું બધું મોહ પમાડનારું હતું કે, માતર થોડાક મુજાનું જંદ લખાણ જોતાં, વીસ વરસની, કચી ઉમરનો એક જુવાન થોતાનો દેશ છોડી એકલો લડાઈના હીંગામમાં અસલી બેદી ચોપડીઓ બેગી કરવા તથા તેના અરથ શીખવા માટે ૧૭૫૦ માં હીંદુસતાનમાં દાખલ થયો. ધરાંનનો અસલ મહજબ જે ઘણે દરજે પેદીક હંતકથાને અને કેટલેક દરજે હોમેરીક દંતકથાને મલતો છે, તેમાં આશતે આસતે નીતીમાનો અને શીલસુશીની એક મંડલીની, અથવા તમારી દંતકથાની ભાશામાં બો-
લું તો બાદાની બસારત પામેલા પેગમબરની ચાલુ કોશિશથી, પુરતો ફેરશર થઈ ગયો, બીજા શબ્દોમાં બોલું તો અસલ ધરમમાં જે કેટલીક શક્તીઓ જણાવેલી હતી તેને નીતીનું રૂપ આપી દેવામાં આવ્યું. એ ફેરશરથી આખા જરથોસ્તી ધરમે દુનયાની સઘલી શક્તીઓને બે વીરૂધ પક્ષમાં વહેંચી નાખી તથા દુનયાના નાટકનું શેવત એવી ઉમેદમાં આણ્યું કે, આ-
ખરે ભલો શવશે અને સઘલું સારું થશે. દુનયાની ધરમ મુંબઈ તવારીખમાં એકજ ઉ-

હાવાઈલને એ મોટા ફેરફાર આવે મરખાવી શકાય. એ ફેરફાર હીખરઓનો ધણા દેવતાઓને માનવાનો સેમેટીક ધરમ એકજ ઈશવરને માનનારા ધરમમાં બદલાઈ જવાને લગતો હતો, અને ઇસાયાથી ઇઝેકયેલ સુધીના પેગમબરોના ધણાક જમાનાઓ પછી, દરેક દેવાનો જુદો ઈશવર લેખવાનો આગસો વીચાર ફેરવાઈને તમામ ક્રોમો અને તમામ માણસોનો એકજ ઈશવર માણવા લાગ્યો હતો. તરીજ સદીમાં જરથોસ્તી ધરમ સામ્રાજ્યનાં નવાં વંશ સાથે દાખલ થતો આપણે જોઈએ છે, અને તે અમલમાં તે આખાં ઇરાનનો રાજ તરફથી મુકરર થયેલો ધરમ થઈ પડ્યો હતો. છ મદીની આખાદી પછી તેના ઉપર આરખોનો હુમલો આવ્યો, અવસતા બંધ પડી ગયા, આતશકદે જુજવી નાખવામાં આવ્યા અને હવે તમે અરધી ફુતયા ઉપર પરકાશીત જ્યોત્સના ધરમની માંગતી આપવા માટે મુધીખર જેટલા અહીં બાકી રહ્યા છે. જે રોશનીનું કીરણ, જે ધગધગતો આતશ, ઇરાની તવારીખના જંગલમાંથી અમલ તવારીખ શોધવામાં ભામ્યો થાય છે, હાખમની વંશ તથા સામ્રાજ્યના વંશથી ઉતરી આવેલા જુજ દમતાવેજે ઉપર રોશની ફેંકે છે, ગરીક, લેટીન, યાહુદી, આરમીનયન તથા ચીના પરદેશી લખનારાઓનાં અનીશચીત લખાણોનો એકમ અરથ આપે છે, તે અવસતા છે. અવસતામાંથી કેટલાક જુદા જુદા પંથો ઉભા થયા હતા, જે પંથોએ પરથમ નાસતીસીઝમને નામે અને પાછલથી મેનીકીઝમને નામે એક જાતનો ખતાવટ ભરેલો મળદયશની ધરમ ફુનીયાના સુધલા ભાગોમાં-તુરકસથાનમાં અને ચીનમાં, કારોમનદલના કોસ્તા ઉપર, બલગેરીઆ અને છેક પ્રાંસ સુધી ફેલાયો હતો. કોરાનનાં મહાન કરતાએથી જે કેતાખ તેની પછી ગાદીએ આવનારાઓએ પ્રાદી નાખવા માંગી હતી, તેમાંથી કેટલાક મુશ હાંડીના લીલા છે. ઇસતમ અને અસફે-નદયારના ગાયણુ ગાનાર આરખોએ ખુશીથી સલમાન પ્રારશીના (દીનીઆર દશતુરના) સખકે સાંબલ્યા હતા, જેણે તેમને દેજખના પુલ વીથે કેટલુંક શીખવ્યું હતું. યાહુદી તથા ખરીસતી મહજબો કરતાં પારસી દંતકથામાંથી આરખો એાહુ શીખ્યા ન હતા. એક મોટો ધરમ કદાખી મરણુ પામતો નથી. તરવાર અને આગથી તેનો નાશ કરવા છતાં, તે હજી તેને વીશારી મેલનારાં ધણા જગરોમાં નહીં જણાયેલો અને નહીં સવીકારાયેલો હવે છે. ઇરાન અવસતાને બાલી નાખી શકે, તે કોરાન બણે, જરથોસ્ત, હોરમજદ અને હારીમનનાં નામે બુલી મહમદ, અહલાક તથા દેજબલને તે યાદ કરે, તેખી એ લોકપીરય મહજબ તેના જગરનાં બીતરમાંથી ફેરવાયો નથી. તમારો ધરમ જંદગીનો ધરમ હતો, અને તેનેજ લીધે મજબુત હાંદેસાઓ તથા વીપતીઓ ખમવા બાદ તમે અહીં હીંદુસતાનમાં હજી છો, સુધારાતી મરતમાં આગેવાન છો, અને આગલા વખતની પોજ તમારું મોહ રોશની તરફ ફેરવાયલું રહ્યું છે. જરથોસ્તી ધરમ પોતાના સાગેરદો માટે બે ચીજો લાવ્યો હતો, જેનો અસલી આરય ધરમોને કશો ખયાલ પણ ન હતો. એ બે ચીજો નીતીની પ્રજા તથા ઉમેદ હતી. એ બે હથથારો ધરાવનાર માણસ જંદગી તથા કીસમતની મામે ચાંતાથી થઈ શકે છે. જરથોસ્તી ધરમે પોતાના સાગેરદોને જંદગી નીતીથી યુજરવાનાં પ્રમાન આપ્યાં છે એટલુંજ નહીં, તેમના જગર, જંભ અને હાથનો તે ભામેઓ થાય છે કે જેથી તેમને પવીતર વીચાર, સચાઈ અને ભલા ક્રમો સમજ પડે છે એટલુંજ નહીં, પણ એ ધરમ તેમને શીખવે છે કે, જો તેઓ તેમની પ્રજા બળવશે તો આખરે ભલાં ક્રમોજ પાર પડશે. પેગમબરનો એક છોકરો સોશયોસ આવીને ઓરમજદનું હમેશગીનું રાજ્ય ખુલું મેલશે, તથા ખુરાઈને ફુનીયામાંથી જડમુલથી ઉખેડી નાખશે. ફુતયાનો મરવેથી ગરીબ કંગાલમાં કંગાલ જરથોસ્તી પણ બણે છે કે, તે સોશયોસના એક લશકરી સીપાઈ જેવો છે, અને ઓરમજદ તેનેથી પ્રતેજ મેલવશે. કોઈખી ધરમ જંદગીને એથી વધારે મરતમો આપી શકે નહીં; માણસને માણસના દરજ્જાનો,

ધણવરની વધુ નજદીકનો, જીંદગી ધણીજ જરૂરની છે અને જીવનું લાએક છે એવી મજબૂત લાગણીનો બીજો કોઈ ધરમ ખતાવતો નથી. તમને મોટી કીરતી લેવાની છે કે, તમે એક એવા ધરમને લગતા છો કે, જેણે પેહેલે પેહેલે આર્ય દુનયામાં ઓરમજદની પ્રતેહ જાહેર કરી તથા માણસની જીંદગીનો અરથ તથા તેની નેમ મુકરર કરી, અને એનેજ લીધે તમારો ધરમ જો કે તમે ધણા ચૌકા છો તોપણ તે તમારો તેમજ તમામ માણસ જાતનો થઈ પડ્યો છે. એનેજ લીધે યુરોપીયન ઔબચાસીઓ અતરે આવી તમારે માહેડેથી તમારા વડીલોની દંતકથા જાણુ વા માંગે છે અને આગલા વખતનું જે કાંઈ બાકી રહ્યું હોય તેની આતુરતાથી શોધ કરે છે.

પરોઈસર દાક્ટર રાહોઠ નામનો એક જરમન કાબેલ વીદ્વાન “હોરમજદના કાપદાઓ સાથેનો જીહોવાના કાયદાઓનો મુકાબલો” એવે નામના એક રેસાલામાં જરથોક્ત અને તેના ધરમની બાબદે ઉપર વીચાર જણાવતાં એમ લખે છે :—

જરથોક્તે કંઈપણ મોજેજ કીધા નથી કારણકે તેને પોતાનો પાયો તદનજ રાસતી ઉપર રાખ્યો હતો, અને જરથોક્તની દીનની નેમ બેવડી છે. હરેક શખ્સને પોતાના વીકારો દાખી દેવાનું, તેમજ હરેક તનની તથા મનને લગતી બધીઓ દેફે કરવાનું; તથા હરેક નેકીમાં સામેટ રેહવાનું અને હોરમજદી દુનીયામાં પરકાશી નીકલવાનું તે શીખવે છે. આ મતલબ જંદ બાશાના દરેક લખાણોમાં સમાવેલી છે; અને વલી તેથી લોકોનું આ દુનીયાને લગતું સુખ વધારવાને બીજો ઉપાય જડે છે જે જાલવવા માટે હોરમજદે પોતાના કાયદામાં પ્રમાંવયું છે. એ વીશે ખાસ રીતે વંદીદાદમાં લખેલું છે. માણસે પવીતર અને સાફ રેહેવાને માટેના ઉપાયોમાં પેહેલી બંદગી છે. દાહાડે અને રાતે સઘલાં કામોમાં અને જીંદગીના દરેક ખતાવની વખતે હોરમજદની, અમશાસપદોની તથા બલી પેદાયસ (સપેનામીનો) ના પરાણીઓની બંદગી દરેક મહીમતાને (માજદયસનાને) કરવી જોઈએ, આ પ્રમાન જંદ અવસતામાં દરેક ડોકાંણે આવેલું છે. આ ડોકાંણે જણાવેલા બંદગીને તથા તેના શાયદને લગતા સઘલા વીચારો ‘નધ-ટેસ્ટ-મેનટ’ (નવા કરાર) માં જણાવેલા વીચારોને સાફ મલતા આવે છે, હોરમજદની પરસેસ કરનારો પણ પોતાનો “પીતા” (હોરમજદ) જે આકાશમાં છે, તેની પરાયના કરે છે, અને સઘલી ચીજોને તેના નામની બુજરગી તથા પવીતરાઈથી બોલાવે છે; વલી તે હોરમજદનું રાજ્ય (મેહેસત) મેલવવાને માટે દરરોજ બંદગી કરે છે; વલી તે વીનંતી કરે છે કે હોરમજદની મરજી તથા તેનો કાયદો (દીન) આકાશમાં તેમજ આ દુનીયામાં અમલમાં આવે, વલી તે પોતાનો રોજનો ઓરાક તથા જે જે સઘલી ચીજો ની તેને ગરજ છે તે સગલી ચીજો માગી લે છે, અને પોતાના સઘલાં પાપોની માફી ખરાં અંતઃકરણથી ખરીસતી ‘કનફેશન’ ને મલતીજ શીતે માગી લે છે (યાને પતેત કરીને પસેમાન થાય છે.) આ સઘલો એકરાર જંદ-અવસતાની બંદગીઓમાં સઘલે ડોકાંણે આવે છે, જે બંદગીઓ પોતાની બુલંદ સાદાઈથી તથા ખયા જેવાં બોલાપણાથી, ‘આજે પણ બંદગીનો નાદર નમુનો થઈ પડે છે, આપણને આ સાચે સાચું માનવું જોઈએ કે જીસે પોતાની સઘલી બંદગીઓને જંદ અવસતાની બંદગીઓમાંથી તારવી કાઢી છે અને તેની સઘલી પરાયથનાઓ (અસલ જંદ-બંદગીઓના) એકજ કાયદે અને તેની તેજ બાબદોથી ભરેલા તરજુમાન આપણને માલમ પડે છે.

મીં શમીલુલ લેગે બનાવેલાં “આજના વખતનો એક જરથોક્તી” નામના પુસ્તકમાં જરથોક્તી ધરમ વીશે આપેલું મત:—

“દેખીતું છે કે કોઈપણ ધરમના શાસતરમાં નહીં હોય એવો સરવથી સંપૂર્ણ અને સઘલું સમાવેલો નીતીનો ‘કોડ’ જરથોક્તીમાં છે. બુધીસદ, થાહુદી અને ખરીસતી ધરમોમાં જે સરવથી સરસ છે તે સઘલું આ જરથોક્તી બારામાં સમાઈ ગયું છે, અને ઘણીક નેકી

બદીનો ઝાઢો અરથ તેમાં આપેલો છે, કે જ્યારે ખરીસટી શાસ્તરમાં તેનેકી બદીઓ પાંચરી બતાવીઆને બદલે તે વીશે આડકતરો સાર કાઠાડવાનું રેહવા દીધું છે. જેમ કે 'જેવા તમે પોતાને આહો તેવા પડોસીને આહાજો,' અથવા 'જેમ બીજાઓ તમારી તરફ જાય એમ તમે બીજાઓ તરફ ચાલજો' એવા ખરીસટી ઉપદેશોમાંથી સારા ગુણો શાં તે તમારી મેલે શાંથી કાઠાડવાને રાખેલું છે, તેમ જરથોસતીમાં કરેલું નથી, પણ આલસ, ડગાધ, એકલપૈટાઈ, હસદ એમને પાપ દાખલ અને તેમનાથી બલકા ગુણોને પુણ દાખલખુલ્લા રાખદોમાં ફાલી આપીઆં છે. વલી એ 'કોડ' ની સંપુરણતા અને સરવ વાતનો સમાવેશ આ બાબતમાં ધણું જાણવાજોગ છે કે નીતીના એ કાયદા જેમ જરથોસતીને માટે તેમજ જુદ-દીનને માટે એક સરખા છે. વલી આ ધરમના કાનુનોને હંદગીના વપરાશમાં દેવી રીતે લાગુ પાડ્યાં છે તે જરથોસતી ધરમની એક બીજી વીખયાતી ભરેલી ખુબી છે. જેમકે જનાવરો તરફની મયા ખાસ કરીને પ્રમાવી છે અને બલી પેદાશના જીવનંતો જેવાં કે મેઘ પોડા અથવા કુતરાંને મારથી, ભુખમરાથી યા બીન જર કતલથી કરતા બતાવવાને પાપ ગણ્યું છે. તોપણ અરાંજ વેહવાર ઉપયોગી કાઠાપણથી છેક છેડા ઉપર બીકલી જવાના જુકાંને દુર કીધું છે અને બરામણી અથવા બુધ ધરમોની પેઠે જાણાવરો ઉપરની દયાના કાનુનને હદ બહાર લઈ જઈને કાઠપણ જનાવરનો જીવ લેવો નહીં એવી મના કાંધી નથી પણ જરને સર તેમને મારવાની છુટ મુકી છે. આ શાવંધ વેહવારીક કાઠપણ, અથવા જેને મીઠા માથુ આરના લેડ 'મીઠું' અકલમંદીપણું કહે છે તે જરથોસતના ધરમની પરતીષઠીત ખુબી છે. અને સુધારાની તવારીખના એવા અમ્મલી જમાનામાં એ કાપણ શીખવીઉં છે તંથી તે ધણું નોંધી લેવા જોગ છે. બીજું એક પ્રમાન જે આ ઝોગણીમી મદીમાં ઈંગલડની એક બોરડ આવ હેલક પોલેજ કબુલ રાખી શકે તે એ છે કે પાણીમાં અપવીતર ચીજ નાખીને નદીઓને બીગાડવી નહીં. દીમ્તું છે કે આ સાદા અને બુજરગ ધરમને આપણે ગમે તે નામથી બોલાવીએ તોપણ તે એવો છે કે આજના વખતની સરવથી સરસ શીલસુશી સીતાબીથી એજ ધરમની નજદીક આવતી જાય છે.

ઈંગલડની પરખેઆત ઝોકમપરડ યુનીવર્સીટીને નામીયો પરૈફેસર મર મોનીઅર વીલીઅમ્સ અને ૧૮૭૫ માં હીંદુસ્થાનની મુશાફરીએ નીકલેઆ હતો, તે વેલાએ મુંબઈનાં જરથોસતીઓનાં દુખમાં જોઈ ગયો હતો, તે ઉપરથી તેને લંડન ટાઇમ્સમાં છપાવેલા પોતાના હવાલમાં પારસીઓનાં ધરમ વીશે જે પોતાનું મત આપેલું છે તેમાં તે લખે છે કે :—

“તેઓનો ધરમ, તેઓના પેગમબર જરથોસતે જેમ અમ્મલ જાણાવથો છે, અને જંદ અવસતામાં જાહેર કરીયો છે, તેમ એક ધણવરને માનવાનો છે. તેઓની નેકી તરણ કલામોમાં સમાવી છે:—નેક વમાસવું, નેક બોલવું, નેક કામ કરવાં. પારસીઓ એક અજબ સરખા ખવાસ માટે જાણીતા છે. તે એ કે તેઓની મરણની કીરીયા બીજા કોઈ પરખાઓમાં જાણાયલી નથી, અને તેઓ પોતાનાં મરણ પામેલાં માણસોની લાશોને ફાહાડી જગો ઉપર ખોલી મેલે છે. એવો રવધઓ બુતાનના બુધીષ્ટ લોકોમાં પણ છે.”

ઈંગલડના એક નામીયા પરધાંન લારડ રેનડોલ્ફ ચરચીલે મુંબઈના દુખમાં જોઈ જવા પછે આપેલું મત :—

“જરતોસતે દીવેલા ઉપદેશ અને પ્રમાંનો પરમાણે મુવેલાંઓની કરવામાં આવતી છેલી કીરીયા તથા રીત જો કે આએ પુરથવી ઉપરની વસતીની સાથ મરખાવતાં (પારસીઓની) જુજવી સંખ્યાતી ખાસ કીરીયા તરીકે જાણાયલી છે, અને તે રીત પસચીમ તરફના પરદેશીને બેથક નવાઈ જેવી લાગે છે, તોપણ એ કીરીયા તથા રીત એક ખાલેશ ધરમનાં મુલ તતવને સંપુરણ રીતે મલબી છે, અને અનુભવથી તેમજ પરાણી ધરમ ગુણ વીધ્યાની રૂએ એ રીતને ઘણા મુશતકીમ ટેકા મલે છે.”

હાવરડ વીનસેટ નામનો પારલામેન્ટનો એક મેમ્બર પોતાની બાનું સાથે હીંદુસ્થાનમાં મુસાફરી કરવા આવ્યો હતો. એ બંને ઘણી ઘણીવાણીઓ તા. ૧૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૫ ને દીને દોઢાંમાંઆવાલા કુંગરની બેઠલીથી હતી, એ જાણીતા મુસાફરેએ પોતાની મુસાફરીની ચોપડી ૨) વાલમમાં છાવી પરગટ કીધી છે, તેની શેવટે જરથોસ્તીઓના ધરમનાં બાબતો તેઓએ નીચે દરમાંણી લખાણ કીધું છે :—

“પાશ્ચીમી એક કોમ લેખે ઘણાજ સુધરેલા અને જ્ઞાની છે, બેશક એ સુધરું તેમના સાચા નીતી બરેલા ધરમની ખુબીથીછે, અને તેમનાં મુદ્દાંઓ કેકાંણિ પાડવાની રીત તેઓના ધરમનું એક સુંદર સવરૂપ છે.”

પિરન બ્રુનસન નામનો એક કાબેલ જરમન વીદવાંન ચાહુદીઓ અને જરથોસ્તીઓનાં ધરમ પુસ્તકોની મરખામતી કરી હેવું જણાવે છે કે “ચાહુદીઓએ અવસતાના ધરમ ઉપરથી પોતાનો મહજબ ઉભો કરીયો હતો.”

ઉપલાજ વીદવાંનની પેકે પરફેમર ‘ધવતડ’ નામનો એક બીજો વીદવાનબી એમજ કહે છે કે :—“ધરાંનીઓના ધરમ સંબંધી વીચારો ચાહુદીઓએ ઘણાખરા નકલ કરી લીધાછે.”

“ડાયોનનીમ લેયરસીઅમ” નામનો એક વખાણાયલો રૂમી શીલસુષ પોતાનાં પુસ્તકમો એમ જણાવી ગયો છે કે :—

“માજ્દીયસનાન લોકોમાંથી જમના સોશીસતો યાને નાગા શીલસુષો એટલે કે બહરાંમણી ઉતપન થયેલા છે તથા ચાહુદીઓબી તેઓમાંથીજ નીકલેલા છે યાને જરથોસ્તીઓ અસલી અને ચાહુદી નકલી છે.”

વલી “કલી આરકસ સોલીનીરીયન” નામનો એક વીદવાન ગરંથકાર ઉપલા વીદવાનોને મલતા વીચારમાં એમ જણાવે છે કે :—

“બહરાંમન લોકો માજ્દીયસનાન લોકોમાંથી ઉતપન થયેલા છે અને બીજા વીદવાનો એમ જણાવે છે કે ચાહુદી લોકો પણ એઓ (માજ્દીયસનાન) માંથી પેદા થયેલા છે.”

આપણો મજ્દીયસની ધરમ કેટલો બધો પુરાતમ છે તે વીશે માહતમાં સીકંદરનો ઉમતાદ “અરસતા તાલીસ” પોતે શીલસુષી ઉપર લખેલાં પુસ્તકમાં એક ટુકાંણિ એમ જણાવી ગયો છે કે “માજ્દીયસનાન લોકો મીસર દેસના રહેવાસીઓ થાનેબી ઘણાજ વધારે પુરાતમછે.”

આગલ ધંગલાંડની આમતી સભાના એક મેમ્બરે એવું જણાવીડું હતું કે “હીંદુસ-થાનના લોકો જેમ બાહેરથી કાલાછે તેમ અંદરથી પણ કાલા છે.” મર આરલસ શરબસે એ વેલાએ ઉભા થઈ પાછો સવાલ કીધો કે શું હીંદુસથાનના પારસીઓનેબી આ દીકા લાયુ પાડવામાં આવેછે ? પેલા બોલનારે જણાવીડું કે “હા” આ ઉપરથી મર આરલસે હીંમતથી જવાબ આપ્યો કે બીજા દેશીઓ માટે હું જવાબ આપવાનું માથે લઈ શકતો નથી, પણ પારસીઓ માટે કહું છું કે “તેઓ હમેસ સારી નીતીનો અને સચાઇનો લેખાસ પેહેરેછે. સાચું બોલવું, સાચું વમાસવું અને નીતીમાન રહેવું એ તેમનાં ધરમની ઉતમ ખુબીઓ છે. આ-ણમાં (અંગરેજોમાં) લોહાર, ઢેડ, વેશીઆ, બીખારી વગેરે છે; પણ પારસીઓના પવીતર ધર-મની કેલવણીને લીધે તેઓમાં એવું કાંઈ નથી. પારસીઓ કેવાછે તે વીશે હીંદુસથાનમાં જઈ આવેલા લશકરી અને સનદી અમલદારોના હું મત લેઈશ અને તે હું આવતી સભામાં જાહેર કરીશ.” એ મુજબ તેને હીંદુસથાન જઈ આવેલા સઘલા અમલદારોમાં એક સરકમલર ફેરવીડું હતું અને આમતી સભાની ખાતરી કરી હતી કે પારસીઓ જેવા નીતીવાન, પરમાણીક બીજા કાંઈ નથી.

“આ. સી. આર મારકહામ” નામના એક કાબેલ અંગરેજ વીદવાને પારસીઓના કેદમાં પાદશાહો તથા ધરાંન દેશ મધે બનેલા બનાવોને લગતી એક મુખતેસર તવારીખનું પુસ્તક લંડન શહેરમાં છપાવી બાહાર પાડ્યું છે, તેના દીખાઆમાં તે એમ લખે છે કે :—

“ધરાંનની સરજમીન ધણાજ જલકાટ ભરેલા બનાવોની ચાદગારી ધરાવનારી છે. ધરાંન શબ્દના ખુદ નામમાંજ તેજ અને ચલકાટ ભરેલા દેખાવો તલેશમાતીક રીતે બેલાયલા છે. એ દેશ મધેના સહુથી કદીમ જમાનાના પેશદાદીયન ટોલાના પાદશાહો જે એકજ બીધાને માનતા હતા, તે બનાવો ઉપર જ્યારે આપણુ વીચાર કરીએ છે તીઆરે આપણુ (અંગરેજોનાં) “અધિશાએઆ” અને “એઝરા” ના પુસ્તકોમાં આપણે વાંચીએ છીએ કે બાદતાલાની તાબેદારી, અને ધરમાનજારુદારી કરનારા અમલ પાદશાહો તે એજ ધરાંની પાદશાહો હતા, કે જેવાને તે બાદતાલાએ ગોયા પોતાના આડતીયા અથવા પેગમબરો તરીકે પસંદ કરી, આ પૃથવીમાં કાંમે લગાડયા હતા, અને જેવો જમશેદી મેહેલના જેવી નાદર ધમારતો અને મકાનો બનાવી પોતાની કીરતી આજ સુધી પરકાશતી રાખી ગયા છે, એટલુંજ નહીં પણ પોતાની રધયત અને બાદની અલકની ભલાઈ તથા આબાદી ચાહીને પોતાના મુલકમાં પુશકલ પાણીની નેહેરો અને નાલાનાં બાંધકામ કીધાં હતાં. તેવી બાબદર આપણે ધિઆંન આપીએ છીએ, તેઆરે તેવોની ખુબી આપો આપ જણાઈ તથા સમજાઈ આવેછે. શીરદોશી સાએરની રસતમ મેહેલવાન વીશે જાંહાંમરદી ભરેલી કોશોશ જે પાદશાહ અશરાસીઆબ શાયની કરવામાં આવી છે, તે લડાઈનો જે રંગ રૂપ દરશાવવામાં આવેઉંછે, તે સુધલું આપણાં જીગરને કેલું ધુળવનાર તથા આપણા મનને ઉસંકરનાર છે. એ ઉપરાંત વહી પાછલા જમાનાના સાસાંનીયન વંશના પારસી પાદશાહોના દોરદમામ અને ધુમધાંમોની તવારીખ જ્યારે આપણુ વાંચીએ છે, ત્યારે ગોયા આપણી આંખો અચરતીથી દીપક મારી જાય છે. આ ધરાંન દેશ જેવા માહા ઉપીચોગી મુલકની હાલત હવે પછે ગમે તેવી થાય, તોખી પારસીઓના અગલા પાદશાહોના જમાનાની તવારીખ ઉપર જ્યારે આપણુ જોઈએ છે, તઆરે આપણુ મન ઉપર ગોયા મોહોણીની અચરના જેવું ખેંચાણુ થાય છે, કે જેથી આપણું ધિઆંન તે તરફ વલગેલું રહે છે, અને હવે પછેખી ગોયા વલગેલું રહેશે. એજ ધમારતની શરજમીન ઉપર જરથોસત જેવા પેગમબરનો પવીતર ધરમ ફેલાયો હતો. એજ ધરાંનના મુલકો ઉપર પારસીઓના કેઆંની પાદશાહઓએ રાજ ભાગવીને બાદતાલાની મરજી મુજબનાં કાંમો બજાવેઆં હતાં, અને એજ ધરાંની ભુમી ઉપર જમશેદી મેહેલોએ પોતાના રોતકદાર મીનાગઓ આકાશગી બુલંદી ઉપર ઉઠાવેલા હતા, તેજ ધરાંન ગોયા હવે પછેખી રાજે કેઆંમત તલક દુનયાનાં લોકોનું દીલ પોતા તરફ ખેંચેલું રાખશે તથા તેનો સંબંધ અતીબત ખુશી ઉપજાવનારો ગણાતો રહેશે.”

ઓનરેબલ એચ. એલ. આનદરસન નામના હોંદુસથાંનની વડી સરકારની ધારા બાંધનારી શબાના એક અધીકારીએ તા. ૨૩ ડીસેમબર અને ૧૮૬૪ ને દીને પાસસીઓને માટે વારસા હીસા અને લગન, તલાકનો ધારો એ શબામા રજુ કરતી વેલાએ પોતાનાં ભાશાંણુમાં પારસી અને તેઓના પુરાતમ ધરમ વીશે જે કહી સંભલાવેઉં હવું તે નીચે મુજબનું હતું :—

“મારાથી વીચાર કરવા વીના રેહવાતું નથી કે જે કોમ (જરથોસતીઓ) આપણી (અંગરેજોની) મીસાલે આ દેશમાં પરદેસીછે, જે કોમે ધરમ સંબંધી એતેકાદતું એક સહુથી પુરાતમ રૂપ જાલવી રખ્યુંછે, જે કોમનો વડો ધરમ ગુરૂ પેલા પ્રતેહમંદ એસીરીયનની શાયે “જે-રસેલમ” ગયેલો ખુશુસ જણાવામાં આવેઓ છે, અને જે કોમની એબાદત કરવાની રીતી

૧. આ ઇસારો જરથોસતી ટોલાનો એક વડો ધરમગુરૂ “રાબ—માગ” નામનો જે આગલ થઈ ગયેલો અને જેદશલમ શુધી ગયેલો કેહેવાય છે તેના વીશેનો કરેલો માલમ પડે છે.

“ધણકીઅલનાં” એક સહુથી પહેલા સપનામાં દેખાઇ હતી, તેવી એક કોમની છાંદગીનું સ્કંદથી અગતના એક સંબંધ બાબે આપણુ ધારા બાંધનાર છઈએ, એ વીચાર કરતાં. અબએબી લાગે છે. સર્વે ઉપર રાજ કરતા કીરતારની કરમ અપ્પશેશથી ચાહુડી લોકોની સુધરાઇ ઉપર મેળાઇ (મોબેદ) લોકોની સુધરાઇથી કેવી અસર થઇ છે તે તવારીખ સંબંધી યુનોઅરામાં એક ધણી પ્રલવંત સવાલ છે તે અશરના (યાને માજદીયસ્તની લોકોની સુધરાઇનાં) બે મોટાં પરીનામોને ક્ષધલા વીદવાનો શોખી કાઢાડે છે. પહેલું પાહુદી લોકોમાંથી ખુતપરસતીનો સદન-તર તીઆગ, અને બીજું આવતા ભવ (મરણ પામવા પછી હમેશગી) વીશે વધારે આશકારું થએલી તાલીમ. અલખતાં આવી રીતની યુનોઅરા બાબે મારાથી હીંયાં એક પલવાર એ શારોજ થઇ શકે. તવારીખનો આપ “આદમ” ને કહી ગયો છે કે તેના વખતનાં આતશનાં પુત્રોસ્ત્રીમાં એવું મત હતું કે કોઇના કરજદાર યાને દેવાદાર રહેલું તે વાત એવી અપરાધ બરેશી ગણાતી હતી કે તેને (કરજદારને) સહુથી મોટા અપરાધોની ટીપમાં માતર બીજી પ-દવી આપી હતી. એ વાતમાં હાલના પારસી લોકોની વેપાર સંબંધી ઇજત અને સવર્તરપ-ણીની અગમચેતીનો છાંયડો પડેલો દેખાય છે.

રેવરંડ ધનજીબાઇ નવરોજીએ તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૬ ને દને “ઝેથ-ડીસ્ટ” નામના દેવલમાં પારસીઓના સંશાર તથા ધરમ સંબંધી બાબદોપર ભાશાન આપ-તી વેલા જરથોસ્ત્રને ધરમ બોધ પરસતી છે તે વીશે એમ કહી સંભલાવીડું હતું કે “અર” જોતાં તો પારસીઓનો ધરમ પ્રકત પાંચ ગાથાઓમાં છે કે જે ધણીજ જીની ભાશામાં લખેલો છે કે જે શમજવામાં આવતો નથી. આ ગાથાઓ જરથોસ્ત્ર પેગંમબરના પ્રમાણથી બરેલા છે. પાંચ ગાથાઓ પ્રકત બોધપરસતી ધરમ શીખવે છે એમતો કશે શક યા સંદેહ નથી.”

“રેવરંડ લાલ બેહારીડ” નામનો એક બંગાલી બાપુ પારસીઓ એકજ બોધને માને છે તે વીશે એક લખાણમાં જણાવે છે કે :-

“પારસીઓ એકલા અહુરમજ્દ સીવાયે બીજા કોઇને માનતા નથી.”

માજદીઅસ્તની ધરમમાં આવેલાં, શુવાવડી દરદી ઓરતોને અડકવા પછી અડકનારે પોતાનું શરીર પાણીથી સાફ કરવું જોઈએ છે, તથા બીજાં સાફ કપડાં પહેરવાં જોઈએ, એવાં ઉત્તમ પ્રમાણની ખુખી વીશે “હીસતરી ઓષ ધી મેડીસીયલ આરટ” નામના ઇ. ૧૮૮૨ નાં શાલમાં છપાએલાં એક પુસ્તકમાં એમ લખે છે કે :-

“શુવાવડી અસતરીઓનાં દરદને લગતી હકીકત જે ગયાં ૨૫૦૦) વરસ ઊપરના જરથો-સ્ત્રીઓ અછી રીતે શમજતા હતા, તથા સપ્રાઈ સુગડાઇ રાખતા હતા, તેની સમજ આ આ-લુ સદીની છેક આખરીના વખતમાંજ આજના યુરોપીયન ડાક્ટરોને મલીછે, અને તે છતાંબી કેટલી બધી શુવાવડી યુરોપીયન અસતરીઓ બચાને જનમ આપીયા બાદ બરાબર રીતની શંભાલ નહીં, રાખવાને લીધે તાવના દરદની અસરથી, તથા ઘટતી સપ્રાઈ ન સાચવવાથી દર વરસે મરણ પામે છે. જે ડાક્ટરો શુવાવડી અસતરીઓ પાસે જાય છે, તથા બીજા ધરાકોમાં જવા આગમજ નાહાતા નથી તથા આંગપરનાં કપડાં બદલતા નથી, તેમનાં કપડાંમાં દરદી અસતરીને અડક્યાથી ઝેહરી અસર બરાબ રહેછે, જે ઝેહર બીજાં દરદી ધરાકોને લાગુ પડે છે, માટે ડાક્ટરોને માંથે પ્રજ્જ છે કે જ્યારેબી કોઈ શક બરેલાં દરદવાલી અસતરીઓને અ-ડકી આવે, તથા પોતાનું તન નાહી ધોઈને સાફ કરે, કપડાં બદલી નાંખે, અને પછી બીજા દરદીની મુલાકાતે જાય. એજ મીશાલે એવાં દરદતું ઝેહર કપડાંની મારપતે તથા રૂમાલની મારપતે એકના ધરમાંથી બીજાનાં ધરમાં લેઇ જવાઇ અને ફેલાઈ શકાય છે, વાસ્તે સંભાલ રાખવી જોઈએ.”

“એમ. નયુધબર” નામના એક વીદવાંન ઇતીહાસ લખનારે પોતાના પુસ્તકમાં હાખી-શામની વંશના શહેનશાહ “દારાં હીસતાસપે” “અલવંડ” પાહાડ ઉપર ખીલા રોકી હરજાથી કોતરાવેલી તક્તીનો તરજુમો આપેએ છે, તેમાં એ શહેનશાહ દારાંએ આ ફુનીઆનાં માંણુ-સોને આદાઇ ધરમ પાલવા વીશે જે તાકીદ જણાવી છે તેમાં એમ કહે છે કે :—

“અરે એ લોકો ! અહુરમજ્દનો ધરમ જે તમારી શોડે પ્રીને આવેલો છે તેને ના-ખુદ થવા દેશેમાં, એ ખરો ધરમ ખખરદાર છોડશોમાં, નહીં તો તેમાં તમે બોકડખાશો.”

વલી એજ વીદવાંનનાં પુસ્તકમાં પાદશાહ દારાંએ પાક આદાતાલાની તારીખમાં જે ત-ક્તીઓ કોતરાવેલી છે, તેનો સાર એમ જણાવેએ છે કે :—

“યમદોનો યમદ અહુરમજ્દ કે જેણે આ ધરતી તથા પેલું આશમાંન બનાવેલાં છે, અને જેણે માણસ જાતને પેદા કીધાં છે, તથા જન બખથયો છે, તેણે દારાયથને લોકોને પા-દશાહ તથા ધારા બાંધનારો કરેલો છે.” વલી ખીજ તક્તીમાં એદનો ઉપકાર માનતાં બાદ-શાહ દારાં જણાવે છે કે :—

“અહોરમજ્દે મને એ શહેનશાહતો બખ્શી છે, મેં શહેનશાહતો મેલધી તીઆં થુવી અહોરમજ્દે મને મદદ કરી છે, અહોરમજ્દનીજ કરમબખ્શશથી હું એ શહેનશાહતો માલેક થયેલો છું.” વલી એજ પાદશાહની પોતાની રબિત એક આદાને માનતી હતી, તેની કારકીદીમાં જણાવે છે કે :—

“આ દેશમાં જેવો ખરો ધરમ પાલતા હતા તેવોનો હું રખેવાલ થયેલો છું, તથા તે-મને મેં માન આકરામ આપેઆં છે. જેવો કુપ્રર હતા તેઓને મેં બુનબેખથી તદન ઉખેડી નાખેલા છે. અહોરમજ્દે પોતાની કરમબખ્શશથી જે દીવસથી એ દેશ મારે સવાધીન આ-પેલા છે, તે દીવસથી તેવો અમન ચમન રહેલાં છે, જે હુકમ મેં પ્રમાવેએ તે તેઓએ બ-જવેએ છે.”

હાખીઆમની વંશના જરથોસત્રી પાદશાહો એકલા એક આદાને માનતા હતા તે વીશે પાદશાહ “ઝરક્સીસે” “પરસીપોલીસ” ના મેહેલ ઉપર એક ખીલા રોકા હરજાથી તખ્તી કોઠરાવી છે, તેનો તરજુમો “પરોફેસર લાસને” કરીને પોતાનાં પુસ્તકમાં આપેએ છે, તેમાં એ પાદશાહ એમ કહે છે કે :—

“પાદશાહ ઝરક્સીસ કહે છે જે અહોરમજ્દની કરમબખ્શશથી મેં આ મોટા દરવાજો બનાવેલો છે, મેં તથા મારા બાપે આ પરસીપોલીસ શીવાએ ખીજાં ઘણાંએક નામીયાં બાં-ધકાંમે બાંધાવેલાં છે, જેખી ઉમદા બાંધકામે હાલ જેવામાં આવે છે તે અહોરમજ્દની બ-ખ્શશથી અમે (બંને બાપ દીકરાએ મળી) બનાવેલાં છે. પાદશાહ ઝરક્સીસ કહે છે જે માહારો તથા મારી શહેનશાહતો અહોરમજ્દ રખેવાલ હોએ, મેં તથા માહારા બાપે જેખી કાંમે કરેલાં છે તે બનેઓનો આ અહોરમજ્દ તું નીગેહબાન થયો !”

“મોનશીઆ શીલવેસટર દસાસી” નામનો એક પ્રેચ વીદવાંન જે પારીસની “ઇનસ-ટીટ્યુટ” નામની મંડલીનો એક મેમબર હતો, તેણે બેહસ્તુનવાલા પાહાડ ઉપર શાશાનીયન પાદશાહ શાપુર જુલકતરે પેહેલવી જુબાનમાં કોઠરાવેલી તક્તીને જે તરજુમો કરેએ છે, તે-માં એ પાદશાહ પોતે આદાને માનનારો હતો, તે વીશે લખેલું છે કે :—

“અહુરમજ્દ ચાને પરમેશ્વરને માનનારનો આ આકાર છે. બુજરગ શાપુર ધરિાંન તથા અનધરાનના પાદશાહોનો પાદશાહ, આદાઇ બુનીયાદનું એક આકાશી બચચું તથા આદાને માન-નાર બુજરગ પાદશાહ હોરમજ્દનો છોકરો અને પાદશાહોના પાદશાહ બુજરગી બરેલા (પાદશાહ) નરશીનનો નખીરો છે.”

“ભોરીઓ સીલવેમટર દસાસીએ” નકશે રમતમ વાલો પાહાડ જે એથતેપરનાં મેદાન આગલ એહલ મીનાર અને મુરગામ વચે આવેલાં છે તે ઉપર શહેનશાહ અરદેશર આપાકાનના આકાર નીચે પેહલવી ભાષામાં કોતરાવેલી તક્તીનો શને ૧૭૯૩ ઇસવીમાં કરેલો તરજુમો પોતાનાં પુસ્તકમાં આપેલો છે તેમો એ શહેનશાહ એકજ આદાને માંનતો હતો તે વીશિનો અરથ એમ થાય છે કે:—

“અજાહવલુ ઇશિવરી પાદશાહ પાપકી (આપક) ના બેટા ઇશિવરી બુનીઆદ ધરાવનાર અહુરમઝદને માનનાર શહેનશાહ અરદેશરનું છે.”

માસાનીપન શહેનશાહ સાપુર પેહલાએ પરસીપોલીમની થોડીક વેગલામએ હાજ આપાદ નામના ગામ નજદીકનાં એક પાહાડ ઉપર પેહલવી ભાષામાં પોતે કોતરાવેલી તખ્તી સર ૧૫૨. કે. પોરટર નામના ધરાન દેશનાં એક અંગરેજ મુસાઈર પોતાની મુસાઈરીવાલાં પુસ્તક પેહલાને મઝે ૫૧૩ મે આપી છે. એ તક્તીની ઉક્તિનાં આંખેની તક્તાર અગાઉ ધણી થઈ હતી, પણ તેનો પરોક્ષર ડાકતર મારડીંગ હાઉગે કીધેલો તરજુમો નીચે મુજબનો છે:—

“ઇશિવરી પાદશાહ આપકના નબીરા, ઇશિવરી બુનીઆદ ધરાવનાર હોરમઝદને પુજનાર ધરાનના શહેનશાહ અરદેશરનો હું જે શાપુર દીકરો છેજ તથા ઇશિવરી બુનીઆદ ધરાવનારો ધરાન તથા અનધરાનનો હું જે શહેનશાહ છેજ, તેનો આ લેખ કોતરાવેલો છે. આ તીર અમાએ અમીર ઉમરાવો, છતરપતીઓ તથા બુજુરગવાર સખ્શોની હજુરમાં ફેંકી, આ બોહોમાં અમારો પગ મેલયો ને એક નીશાન તરફ પછી બાહાર તીર ફેંક્યો, પરંતુ પેલો તીર તે નીશાનથી દુર દુર જવા લાગ્યો. જાંહાંખી પેલો તીર ફેંકવામાં આવ્યો તાંહાં પેલી નીશાન ગોયા ગેય થઈ જવા લાગી. એટલામાં કોઈનો ગેબી હાથ આવી આ પરમાણી લખી ગયો જે, આ બોહ અંદર તમારો પગ મેલશે ના ને આ નીશાન ઉપર કંઈાંખી તીર ફેંકશે ના.”

મુશલમાનોના પેગમબર હજરત મહમદે પોતાની કોરાંનમાં “બરાત” નામના “શુરા” માં જે લોકો પાસે બોદાઈ પ્રમાન છે તેવા લોકો પાસેથી જજીઓ લેવો અને જે ટોલાના લોકો બોદાઈ પ્રમાન ધરાવતા નહીં હોએ તે લોકો પાસેથી જજીઓ નહીં લેવો અને તેઓ સાથે લડાઈ કરીને મુસલમાની ધરમ કબુલ કરાવે તે વીશિનું પ્રમાન પોતાનાં શાગરદોને કરીઉંછે. તેમો પારસીઓ બોદાઈ પ્રમાન ધરાવનારો છે એમ હજરત મહમદ કહી ગયો છે તે બાબેનો હેવાલ નીચે પરમાણી છે:—

“લડાઈ કરજો હેવા લોકો સાથે જેવો પરમેશ્વર ઉપર એકીન નહીં રાખે, કયા-મતના દાહાડાએ ઉપર એકીન નહીં રાખે, અને જે કંઈ પરમેશ્વર તથા પેગમબરે હરાંમ કીધેલું છે તે નહીં જાણી અને પરમેશ્વરના ધરમને માંને નહીં. અને જે લોકો ઉપર પરમેશ્વરના પુસ્તક આવેલાં છે તે લોકો જજીયો આપે, હાથે હાથ રોકડો, તેહેવા લોકો મોકલા છે” ઉપલી આપદના બોલાસામાં શ્રી “બેદાવી” દેશના મુસલમાન કોમના એક મોટા કાજીએ પોતાના એક પુસ્તકમાં એમ જણાવીઉંછે કે “અસુસન જે લોકો પાસે પરમેશ્વરનાં પુસ્તકો છે તે લોકો પાસેથી જજીયો લેવો, અને એ બોલની મજબુતી એમ જણાય છે જે હજરત “ઓમર” પારસી લોકો પાસેથી જજીઓ નહીં લેતો હતો તેવારે “અબ્દોલ રહેમાન બેન્યાહે” શાખશી આપી જે પેગમબર મહમદ પારસી લોકો પાસેથી જજીયો લીધો છે, અને આ પેગમબરે કહીઉંછે જે જે પરમાણી પરમેશ્વરનાં પુસ્તકનાં ધણીઓ સાથે મુહલેથી ચાલો તે પરમાણી એ પારસી લોકો સાથેજ ચાલજે, શાશર જે એવો બેદોશ છે જે એ (પારસી) લોકો પાસેથી ઇશિવરી પુસ્તક છે તેથી કરી એ લોકોથી ઇશિવરથી

પુસ્તકના રાખનારાઓ શાયે મલતા છે અને એ લોકો વનાએ ખીજ લોકો (બુતપરસતો) પા-
સેથી હમારેથી જળથો નહીં લેવાએ.” (એટલે જે તેહેવાઓને તો ખામખા મારીને મુસલમા-
ધરમમાં લેવા બોધએ.)

જરથોસતીઓની એકીનદારી, બુજરેગી અને દુરઅંદેશીના ખાખમાં હજરત મહમદ પો-
તાની હદીશ મધિ વખાણુ કરી ગયો છે તે બાબેનો દાખલો :—

“મુશારે કયુલ આનવાર દર એલમે “હદીશ” નામની એક અરબી કેતાબ બપરથી તેનો
ઉરદુ બાશાનો તરજુમો ધૃ ૧૦ ૧૮૪૭ માં મુબઈ મધિ મહમદી નામના છાપાખાનામાં છ-
પાઈ બાહાર પડયો છે, તેમાં સફે ૭૦૨ થી ૭૦૩ સુધી જરથોશ્ત્રીઓને લગતી બાબદો આવી
છે, તેમાં લખે છે કે :—

“બીજુ”, “મસખબીહ” નામની કેતાબમાં અબુહોરેરા ની રવાએત છે તેમાં લખે છે કે
હમે હજરત મહમદ પાસે બેઠા હતા તેવારે “શુરએબુમા”^૩ ની આએઆત ઉતરીકે પરવરદે-
ગાર કે જે શાહેબે પાક છે, તેણે અરબના મુલકમાં પેગમબર મોકલેઓ, અને જે લોકો (જ-
રથોશ્ત્રીઓ) હજુર અરબો સાથે મલેઆ નથી (મુસલમાનોમાં વટલેઆ નથી) તેમને મટિ
પણુ પેગમબર મોકલેઓ છે, એ વખતે તે શાહેબ (મહમદ) ની મીબલશમાં બેસનારાઓ મ-
ધેથી એક સખસે તરણુ મરતબે પુકયુ કે જે લોકો હજુર અરબ લોકોને મલેઆ નથી તેવા
કોણુ છે, ત્યારે હજરત મહમદે “સલેમાને શરસી”^૪ નીજ બપર હાથ મેલી ઉપર કહેલી “હદીશ”
કહી સંભલાવી, અને કહીકે કે અગર ધમાન આશમાન ઉપર “પરવીન”^૫ સેતારાના જેટલું
દુર હને, અને તેની ઉપર નજર નહીં પહોંચી ચકતે તોખી શરશના રહેનાર (ધરાની લોકો) તે
(પોતાની દીનની એકીનદારી) ને શોની કાહાડતે.”

નામીઓ શાહેર શીરદેસી પોતાના શાહાનાંમાંમાં જરથોશ્ત્રી ધરમને મટિ “દીનબેહ યાને
બેહેતર દીન” કરી કહી ગયો છે—તે સાથે આગલા કદીમ ધરાંનીઓ એકલા એક બાદને માન
નારા હતા તે વીશે હેવું જણાવી ગયો છે કે :—“આગલા જમાનાંનાં નીઆગાનો યજ્ઞપરસત
હતા એટલે જે બાદને માનનારા અને તેની એખાબત તથા બંદગીના કરનારા હતા.”

એજ સાહાનામાં મધિ જરથોશ્ત્રી ધરમોની મોતેમરી ઉપર આગલા ધરાંની પાદશાહો
કેટલા એસતવાર હતા તેના હેવાલમાં શાહેર શીરદેસીએ જણાવેકે છે કે :—

“ગોસતાસપ” પાદશાહના બાપ લોહરાસપે બાદતાલાની જનાબમાં ખરે પગે ઉભા રહીને
તીસ વરસો તલક બંદગી કરેઆ કીધી હતી. એવીજ રીતની બંદગી તે ખરેખરી બંદગી ગ-
ણાએ છે, વાસતે એવીજ રીતે બાદતાલાને પુજવો બોધએ. જેવી પાદશાહ જમશદની રાહ-
રીત બંદગી કરવા બાબેની હતી તેજ રીતીથી, તે પાદશાહ “લોહરાસપે” નુરમદ બોરશેદ
જમશદની નીઆએશ અને સેતાએસ કરી હતી.

પારસીઓનાં અસો પેગમબર જરથોસતે જેઆરે પોતાની દીનતું એકીન પારસીઓનાં
કેઆંની પાદશાહ “યુસતાસપ” નાં દીલમાં ઉતારીકે હવું, તેઆરે તે પાદશાહ ખુશાલીમાં

(૧.) હદીશ એટલે કે હજરત મહમદની કુરમાવેલી નશીહત તથા શીખામણુ.

(૨.) અબુહોરેરા, એ મહમદના સોબતીઓ માહેલો એક હતો.

(૩.) શુર એ બુમા, એ કોરાંને શરીફ મધેનો એક ભાગ છે.

(૪.) શલેમાને શરસી તે આપણા જરથોસતીઓનો એક ધરમશુર દીનીઆર દશતુરને નામિ બોલખાતો હતો કે
જે પાછલથી હજુર મહમદને મલી ગયો હતો.

(૫.) પરવીન એટલે સાતમાં આસમાન ઉપર જે સેતારાઓનો જુમબો છે, તેને કહે છે, અને અંગરેજમાં “પલી-
મ્પીશ” કરી કહે છે.

આવીને, પોતાનાં તખત ઉપરથી જાહેર રીતે બાગેચુલંદ આવજથી નીચે મુજબનાં શબ્દો બોલે. તે વીશે શ્રીરદેશી શાહાંનામાં એમ જણાવે છે કે :—

“એ ભાઈઓ હું પોતે યજ્ઞદાંતી બંદગી કરનારો એક પાદશાહ છેઉં, અને તે પાક યજ્ઞદાંતેજ મને આપ્યો પાદશાહી તાજ બખ્શેઉં છે. વાસ્તે આગલા પાદશાહ લોકોની રાહ-રીતી ઉપર હું અમલ કરશ—કરાવશ, અને બદ્દાર લોકોને, તે આદાતાલાની દીનઆદન ઉપર ચાલવાને, અર્થવા તે દીનનાં પ્રમાન મુજબ અમલ કરવાને પ્રજા પારશ. બધી દીનની રાહ-રીતી સીખવી અથવા શીખવવી જોઈએ. મુજબ કે દીન ધરમ ઉપરનાં એકીન વગરની શાહનશાહત કંઈખી રીતે ખુબીવંતી અથવા ગુણુગારી ગણાતી નથી.”

“આફેજ અખર” નામનો એક મુસલમાન ગરંથકાર પાદશાહ ફ્રેમશર પોતાના આગલા ગેઆગાંનોની માફક એક આદાનીજ પરસતેશ કરતો હતો તે વીશે પોતાની કેતાબમાં લખી જાય છે કે :—

“તવરીખ લખનારાઓ આપણને જણાવે છે કે પાદશાહ ફ્રેમશરએ પોતાના મરણ પછી પોતાનું બદન રાખવા કીજે પોતાની હદિયાતીમાંજ એક ગોઝા બાનવેઓ હતો, તેમાં તેણે બે-શવાની જગા કીધી હતી, તથા આગલા પેગમબરોની માફક તેમાં બેશી તે આદાની બંદગી કરતો હતો, તથા નશીહત કરતો હતો કે માણસ જાતે તેજ શરવે ચકતીવાન અને મોટા કીરતીવાલા શાહેખને માનવો જોઈએ.”

પાદશાહ મીનોચેહેરે પોતાના બેટા “નોજર” ને આદાદ દીન પાલવા વીશે જે નરી-યત કીધી હતી તે વીશે ફેરદેશી લખે છે કે :—“પાક દીન વગર તુને કદી ખીજે ધરમ પાલવો નહીં જોઈએ અને આદાદ દીનથી તું પ્રે નહીં તે બાબે તું સંભાલ રાખજે.”

પાદશાહ ખુશર પરબેજે પોતા સાથ રમી કેશરને ધરમ સંખંધી તકરાર થઈ તે વેલા રમી પાદશાહ ઉપર પોતાની બધી દીનની તારીખમાં જે કાગજ લખેઓ હતો તે વીશે શ્રીરદેશીએ લખેઉં છે કે—“હમુને હમારા જુતા ધરમની કંઈ લાજ નથી. અને સખલી પચવી ઉપર હુમંગના જેવો બલો ધરમ ખીજે કોઈ નથી.”

“મસુદી” નામનો વખણુયેલો અરબ ગરંથકાર જે આજ આસરે નવસો વરસોની વાત ઉપર થઈ ગયો છે, તે પોતાના પુસ્તકમાં જરથોસતીઓ આદાદ પ્રમાન ધરાવનાર છે તે વીશે અને અવસતા ભાશાના ખાલાસા વીશે એમ જણાવી ગયો છે કે—

“પરમેશવર સોડેથી અવસતામાં અવસતાવાંણી નાઝલ થઈ. (યાને જાહેર થઈ) જેનાં પુસ્તકો અવસતા ભાશામાં હતાં. ધરાંનીઓ એ ભાશા નહીં સમજવા લાગયાથી જરથોસત પછીના પાછલા દસતુરો તેની જંદ ભાશામાં શરેહ આપી ગયા. એ શરેહ ઉપરથી પાછલથી પાજંદ ભાશામાં શરેહ થઈ હતી. જે કોઈ શખસો અવસતાના કલામો સામે ધરમથી ઉલટી પોતાની મતલબ પુરમાણિ જંદની શાહદતો લાવે છે તેઓને (જરથોસતના અવસતા પરમાણિ ચાલનારા) ધરાંનીઓ જંદીક લોકો કરી કેહે છે.”

ઇશવી મને ૧૬૪૩ માં સી કાશમીર શહેરમાં દબેશતાંન નામની એક કેતાબ ખનેલી છે, તે કેતાબમાં આગલા કદીમ ધરાંનીઓ એકલા એકજ આદાને માનતા હતા તે વીશે તથા તેઓના ધરમ પુસ્તકોની ખુબીમાં જે લખાણુ આવેજ છે તે આ પરમાણિ છે :—

“ધરાંનીઓનો સઠથી પેહેલો મહજબ એ હતો કે એકજ પરમેશવર જેણે પોતાની ચકતીથી આ દુનયાં પેદા કીધી છે, અને પોતાની દુરઅદેશીથી આ દુનયાં ઉપર રાજ ચલાવેછે

તેને માંવેા, તેનાથી ખીહીને ચાલવું, તથા તેનીજ સેતાએશ કરતા રહેવું અને અવશતાએ જાંદની કેતાએ મધે ખોદતાલાએ તમામ એલમ તથા હુનરો જાહેર કીધલા છે, તે મધે કોઇ ખીના છુપી નથી, અને કેટલીક હકીકતો બિદમાંખી રહેલી છે, પણ તેનો ખુલાશો શમજાયાથી કોઇનાં પણ ધયાનમાં ઊતરી શકે છે.”

“સારેસતાની” નામનો વખણાયેલો એક ગરંથકાર જે ઇશવી શને ૧૧૫૩ માં બગદાદ શહેરમાં મરણ પામીએ હતો તેણે બનાવેલાં “હલ મલલ વ નહલ” નામના પુસ્તકમાં જરથોસતીએ સુરતી પુજક નહી પણ ખોદાને માનનારા છે તે વીશે એમ લખે છે કે :—

“માણલોકો (માજદીપસનાન લોકો) સુરતી પુજક નહી પણ એક ખોદાને માનનારા છે.”

મુદલાં મહમદ નામના એક કાબેલ મુસલમાને “નશએસ એલકનુન” નામની એક અરખી કેતાબમાં જરથોસતીએ માતર ખોદાઇ પ્રમાનો ધરાવે છે તે બાબે વીચાર જણાવતાં એમ લખેલું છે કે :—

“જરથોસતીએ ઉપર ઇસવરી પુસ્તકો ઉતરેલાં છે” (યાને એકલા એક ખોદાને માનવાના પ્રમાનો તેઓ ધરાવે છે.)

અબદુલ અજ્જ નામનો એક મુસલમાન ગરંથકાર જે દીલ્લી શહેરનો રહેવાસી હતો તેણે “તશ્તીરે શત હુલ અજ્જ” નામની શરસી કેતાબ જે ઇશવી શને ૧૮૧૧ માં બનાવી છે તેને શકે ૧૮૯ માં જરથોસતી લોકો ખોદાઇ પ્રમાન ધરાવનારા છે તે બાબે એમ જણાવેલું છે કે :—

“મજ્બુસી (માજદીપસનાન) લોકો અમલથીજ આસમાની કેતાબ રાખતા આવયા છે, (યાને એકલા એક ખોદાને માનવાનું પ્રમાન ધરાવનારા) અને તેઓની દીનમાં માણસને બે-હોશ નહી કરે અને તાંદરોસતી બપ્પશે એટલોજ સરાખ પીવો રવા કેહેલો છે.

ભાગ ૩ એ—આતશની બાબદમાં.

(આતશની ખુબી વીશે, તથા જરથોસતીએ આતશની શનમુખ બંદગી કરે છે તેથી તેઓ કંઈ આતશપરસ્ત ગણાતા નથી તે વીશે ઘણાક વીદવાનો મતો આપી ગયાછે—જેમાંનાં કેટલાંક મતો હમો હમારાં “પુરાતમ આતશખાના” નામના રૈયાલામાં જણાવી ગયા છે તે ઉપરાંત બીજા વધુ દાખલા જે મલી આવેઆ છે તે હેઠલ જણાવીએ છે)

સતરમી સદીમાં બિદી વીધાના લખાણ કરનાર “રાખરટ પ્રલડ” નામના ઇંગરેજ ગરહસથે આતશ વીશે ઘણા શરશ ખોલાસો પોતાના પુસ્તકમાં કીધા છે :—તેમાં તે જણાવે છે કે

૧ ઉપલી દબેસતાંન કેતાબને માટે કેટલાકો જુલાવાથી એમ શમને છે કે તે કેતાબ શકે મહમદ મોશનશંનીએ બનાવી છે—પણ તે ધારવું કેળું, ખોટું છે તે આટલા ઉપરથી જણાશે કે દબેસતાંન કેતાબનો બનાવનાર મોહશનશંની છે. એવો વીચાર સર વીલીયમ જેનસનો હતો તે વીચારનો કરનલ વાનસ કેનડીએ એક મોતેયર રદીએ મુબઇની “લીટરરી સોસાયટી” નામની મંડલીનાં બીજાં પુસ્તકમાં આપીએછે, જેમાં તેણે સનેની ગણતરી ઉપરથી ખોલલી રીતે દેખાડી આપેલું છે કે એ માહાબારત કેતાબનો બનાવનાર મોહોસનશંની હોયજ નહીં પણ “શાહા મોબેદ” નામનો પારસી હોવો જોઇએ. એ વીદવાનના મતને પાછલથી સર વીલીયમ ગ્રેસલી પણ ઇરાંનની મુસાફરીવાલાં પોતાનાં તરીખાં પુસ્તકને શકે ૧૬૪ મેં આહલ રાખી ગયો છે, તેમજ મરહુમ કાબેલ મોબેદ પ્રદુનજ મરજ્યાંનજએ દબેસતાંનનો યુજરાતીમાં જે તરખુમો કીધા છે તેના દીખાયામાંખી એ કેતાબનો બનાવનાર શાહા મોબેદ હતો એમ જણાવીએ છે.

“માણુસ તથા આ દુનયાને માટે આતશને ઉત્પત્તિ કીધેલો છે અને તેનો દરજ્જો ખુલ્લું છે; પણ શું એટલામાંજ તેની ખુબી સમાપ્તી છે? અથ દુનયાના સાંચાકામ મધેના અખીઆરી મનુશ, તારાં પોતાનાં શરીરમાંના બલકાટથી ભરેલો ચેરાગ શું એટલીજ ખુલ્લું ધરાવે છે? આ માટી રૂપી દેહમાં શું રોશની પ્રકાશતી નથી? અથ ખુદરતી વીદ્યાની વાકેશગારી ધરાવનારા વીદવાનો, તમે તેનું વરણન કરો. આતશનાં ક્રમોની નોંધ કરો. એ આખત પરકરતીની સાંકલમાં વીરલાયલી છે, એમ વીચારો. સધલી ચીજોના બાહરના તેમજ માહેલા છેક ભીતરના ભાગમાં તેની અસર થાય છે, એમ વીચારો; અને તું તથા તારી દુનયા પ્રકટ વચેની વસતુ છે; અને બાહરની તેમજ અંદરની બંને બાજુઓ એક સરખી છે, તેથી શું તેની ચમતકારીક સંચાધઓ તું સમજી શકશે! તારા દીલમાં ભય રાખી આતશની.. (તેના બેદને માટે) આરાધના કર. જેમ દીલમાં ધાસતી સાચે, વાંકું મોહકું રાખી તેને કંપલા તરીકે નમયા પછી એક માણ તેથી દુર થતો હતો તેમ તારું મોહકું તેની સતમુખ કરવાથી તું દુર રાખ. એક મુરતી પુણ તરીકે નહીં ગણાતાં જ્યારે પુરાતમ ધરાંનીઓ તથા તેમના ઉસતાદ માણ-ઓએ તેની પરશતેશ કીધી ત્યારે તેમાં અબજબ થવા સરખું કંઈ નથી. ચમતકારોથી ભરેલા આ માહાભારત તતવની ખુબી જોઈ તેઓએ (યાને જરથોસ્તીઓએ) તેને નમી આરાધવાનો ઠેરાવ કીધો હતો; અતથાંત સચાધથી ભરેલો કંપલો તેઓએ તેનો કીધો હતો; એટલું છતાં પણ માણુસના વીચાર તથા તેની શીલસુશીમાંજ નહીં પણ વલી તેની સરવેથી સાધારણ બુધીએ તેને અશક્ય દેવતા ગણુયો છે.

“પરેઈસર ડાકટર રાહોડ” નામના એક જરમન વીદવાંને હોરમજદના કાયદાઓ શાયનો જોહવાના કાયદાઓનો મુકાબલો હેવે નામનો એક રેશાલો છપાવી બાહર પાડીઓ છે તેમો આતશ વીશે પોતાનો વીચાર આપતાં એમ લખે છે કે :—

“હોરમજદની બંદગીને માટે આતશને પવાતર જગયાએ યાને આતશકદેહોમાં રાખીને કંપલા તરીકે માતવાનો છે, જેમ કીધાથી મોબેદની ગંભીર બંદગીનું રજ સપર પેહેલું હાંસલ થાય છે. આ આબદનાં મુલ વીચાર વીશે આપણે તકરાર કરી ચુક્યા છીએ કારણકે આ જગીઆએ (યાને આતશખાનામાં) તો ઘણું કરીને પ્રકટ હોરમજદની બાહર બંદગીનું રજ માન હોય એમ લાગે છે પણ પોતાને માટે ખાનગી બંદગી દરેક માજદીયસનાતન રાતરે કોષળી જગયા ઉપર કરે છે. એ આતશની પરસતેસ જેને ઘણીજ પવીતર ગણુવામા આવતી હતી. જે મોબેદ એ પવીતર આતશની જલવણી કરીને તે તેને સદા રોશન રાખે છે તેના (મોબેદના) પોતાના ખરાબ દમથી આતશ અપવીતર નહીં થાય તે માટે પોતાના મોહોડાં આગલ એક “પનામ” (પદાન) આડુ રાખવું પડે છે. વલી તેનાથી (મોબેદથી) આતશને પોતાના ખુલા હાથથી અડકી શકાતું નથી તેમજ આતશ ઉપર મુરદાં જેવી અપવીતર તથા નજસ જણુસો (હર એક જાતની નસા ભરેલી ચીજો) નાખીને અ પવીતર કરવા માટે તેને (નસો બાલનારને) મોહોતની શીખસા પ્રમાવી છે. હોરમજદી આતશ પરસતી તપાસીને જોતાં ખુદરતી રીતે આપણને મુસાનાં પુસતકોમાં જણુવેલી જોહવા (યાને ખોદા) ની આતશ પરસતી યાદ આવ્યા વગર રહેતી નથી. જોહવા પણ રોશણીમાં રહે છે તેનો મહીમાજ રોશણી છે અને હોરમજદની માફક આતશમાંથી બાહર થાય છે. તેના (જોહવાનાં) ધરમયુરઓ પણ છ જાતના આતશો કબુલ રાખે છે જેમને તેઓ (જોહવાનાં ધરમયુરઓ) જુદીનોના અ પવીતર આતશથી જુદા ગણે છે; જેમાં પેહેલો જે એરોને આપેલા પેહેલા ભાગની વખતે આકાશ ઉપરથી ઉતરેલો પવીતર આકાશી આતશ જે હંમેશાં બલતો રહે છે તે. એ ઉપરથી આપણે સવાલ કરશું કે જોહવાની આરાધના જે હોરમજદની આરાધનાને મલતી આવે છે તે શુ પ્રકટ અકસમાતથીજ હોવી જોઈએ!

“એડનખરે રીવીયું” નામનાં અંગરેજ ચોપાંતીયાના અફ઼ોખર સને ૧૮૮૫ વાલા અંકમાં “ધરાંનના અસલી રહેવાસીઓ” હેવે નામનાં મયાલાં વાલી આખદમ્માં પારસીઓ આતશને ઓદાધ નુર તરીકે ગણી માનેછે તે વીશે એમ જણાવે છે કે “પારસીઓને આતશની પુજા કરવાનો જે દેશ દેવામાં આવે છે તે ઓટો છે. હાથે કરીને દેવેસભાવથી અથવા તો અભાણુપણાથી તેમને એ બદલામી લગાડવામાં આવે છે. જરથોસને આતશને કાંઈ પુજા કરવા ને બનાવીઓ ન હતો, પણ તેમની સનમુખ હબા રહી તેની મવજતાને વંખાંણી ઓદાને યાદ કરવાને બનાવીઓ હતો. પારસીઓ કદી બીડી પીતા નથી, તેઓ આતશને હાલવતા નથી, અને પાંણી અથવા આતશને ખરાબ કરતા નથી. તેઓ જે કુસતી ખાંધે છે તે જરથોસતી ધરમની એક ખાસ નીશાન છે. તે હનના ઊર તારોની બનાવવામાં આવે છે. એ ઊર તાર ચળસનીના ઊર હાછે. તે ખાંધતાં ઓદાને યાદ કરી શારાં કામે કરવાની શરજ બતાવે છે અને વંદીદાદના પુસતકમાં સુગડાઈ, સગાઈ તથા નીતીનાં લખાંણિ છે.

કરનલ હેનરી એસ. આલફોરે મુંબઈની ટાઉનહાલમાં પારસીઓના ધરમ વીશે કરેલાં બાશાંણુ વેલા પારસીઓને જુદદીનવાલાઓ આતશ પરમત કહે છે તેના રદીઆમો તે વીદવાને એમ કહી મમજાવીજી હતું કે :-

“પારસીઓને આતશપરસત કહેવામો આવે છે પણ તે તદનજ ખાટું છે. તેઓનો આતશને તેમજ શુરય તથા આંવાંઅરદુધશુર જેમાં સધલી રાશનીઓનું ગેખી નુર તથા સધલાં જીવજંતુઓની ઉતપત્તી સમાયલી છે, એમ વીચારીને અહુરમઝદનું નામ આપી તેનો કેબસો કરે છે.”

જરથોસતીઓ આતશને ઓદાધનુર તરીકે ગણી ઓદાની બંદગી કરે છે તે વીશે “તખરી” નામનો નામીઓ મુશલમાન ગરથકાર પોતાના પુસતકમે એક ડેકાણે એમ લખી જાએ છે કે :-

“પાદશાહ કેખશર પોતાનાં આપના ખુનનુ વેર લેવાને પેહલાં અપરાશીઆખની શોધમ્ નીશપ્રલ થયો તેઆરે પાછો ધરાનમાં આવીને પોતાની સત્તા ચોક્કસ કીધી અને તેઆર પછી પરવરદેગારની બંદગી કરવાને કીજે તેણે આજર આખેજનનના આતશ ખાના તરફ પોતાનું મોહડું ફેરવીજી. (યાને તયાં ગયો). (તખરી શીરદોસીની આગમજ થઈ ગયો છે.)

ધરાન દેશનાં શહેનશાહ નસરદીનનો હીતદુસથાન ખાતેનો માજી એલચી નામદાર “મીરજા હોસંન કુલીખાંન” તારીખ ૧૪મી મારચ સને ૧૮૮૬ ને દને મરહુમ શેઠ કાવશજ બેહરાંમજ બનાજના આતશ બેહરાંમ શાહેખનું મકાંત જોવા આવ્યો હતો. તે વેલા જરથોસતી ધરમ બાબે વોચાર જણાવતાં પારસીઓ આતશને એક નુરી કેબલા તરીકે માન આપે છે અને જેવો તેઓને આતશ પરસત કહે છે તે ખાટું છે તે બાબે એ નામવરે એમ જણાવયું કે

“જેઓ પારસીઓને આતશ પરસત કહે તેઓ એક મોટો ગુનાહ કરેછે કારણ કે પાક ચળદદની બંદગી અને અહુરમઝદની પરસતેસ કરનારાઓને એમ કેહવાથી ખુદ જ્યજદાં અથવા અહુરમઝદને એક મોટું અપમાન કરવા ખરાખર છે, અને એમ બોલનાર પુરૂશ પોતે ચળદાં પરસત નથી એમ પોતાને માખિત કરી આપે છે. કુલ જહાંતમાં આતશની ખરોખરી કરનારી બીજી કોઈ પણ ચીજ નથી અને આતશનો કેમલો ખરોજ ચળદાંનો કેબલો છે. ચળદાં સરવે વખતે અને સરવે ડેકાણે હાજર હોય છે પણ તેને કોઈ જોઈ શકવું નથી તેમજ આતશ (ગરમી) મદદ કાલ સરવે ડેકાણે છે પણ તેખી જાહેર નથી. ગરમી વીનાં દુતીયાં હધપાતી ભોગવે એ માનવુંજ ખાટું છે, માટે તે ગરમીનું મુલ (આતશ, ખુરશીદ) ચળદાંની શકતી અને તવાંતાંધનું ખરૂં પરતીનીધી છે. ઓદા છે તયાં સુધી ગરમી છે અને ગરમીથીજ નીયા સરજઈ છે અને ચાલુ છે. માટે એ ગરમીના મુલ (આતશ, ખુરશીદ) ની સેતાયમ

ઘટતી અને તદન વાજબી છે. અને તેટલા માટે આતશ—પુરશીદની મામે હુબા રહી બંદગી કરવી ખોદાઈ દરગાહમાં બંદગી કરવા બરોખર છે. અને તમે જરથોસ્તીઓ તમારા જોહાન-આશકાર તરીકા પર ચાલી યજ્ઞદાં પરસત અને અહુરમઝદ પરસતવું માંન બરેલું નામ જાલવવાને બાયગશાલી છો. ધરાનમાં દાનેશવરો પોતાની દાનેશ તથા વીદ્યાના સમખથી આતશ (ગરમીનાં મુલ) ને વાજબી કારણ આપે છે, એવું માન દરેક ખોદાપરસતે આપવું ઘટારત અને સમ્ભવર છે. આંટલું કહી એ નામવરે ઘણા ગંભીર અવાજે એક ટુંક દુઆ કીધી હતી અને ખોદા પાસથી ખરા અંતકરણથી ચાહયું હતું કે કદીમ ધરાનનાં નામનો આતશ સદા રોશન રહે. આ દુવા તેમના સેક્રેટરીએ યજ્ઞરાતીમાં સરવેને કહી સંભલાવી હતી.

“લારડ બીશપ મીયુરી” ને “ઝોરાસ્ટર એનડ ક્રાઈસ્ટ” એવે નામના પોતાના રીશાલ માં આતશની બુલંદી વીંચે ૪૦ મે સફે લખ્યું છે કે :—

“હજરત જરથોસતે પેગમખરી દાવો ઉઠાવેઆખાદ, માતર એખલા એકજ ખોદાની પરસ-તેશની રીતીજ સજીવન કીધી નહી હતી પણ આગલા ધરાનીઓની બંદગી કરવાની જે સઘલી પાકીજેહ રાહરીતીઓ હતી, તે રાહરીતીઓની એ જરથોસતે પોતાના જમાનામાં પાછી સજીવન કીધી હતી. એ રીતીઓમાં સહુથી ખાસ રીતી તે આતશને કેખલા ગણીને ખોદાતાજાની બંદગી બજાવવા બાબેની હતી, કે જે ખોદાતાજા, અસલી ધરાણીઓના માહા બુલંદ એતેકાદ મુજબ, તમાં જાતની રોશની અને નુરમાજ સદાકાલનો ગરકાવ છે. આગલા વખતમાં આતશની પાશબાની કરનાર ધરાની ધરમગુરુઓને “સોસીએનતો” કરી કેહેતા હતા, કે જે પુંજરીઓને હીંદુઓના ધરમ પુસ્તક “વીદા” માં “આયરવાન” કરી જણાવેલા છે. હીંદુઓના “રીગવેદ” પુસ્તકમાં આયરવાનને આતશનો શરગાવનાર, અથવા આતશને રોશન કરનાર તરીકે જણાવેલા છે. હવે આગલા જમાનાના રોમન લેખીની. અસલ ધરાન સરજમીન માંથીજ જુદા પડીને, યુરોપના ભાગ તરફ આવી વસેલા જણાએઆ છે. અને પેલા બરાહામી ન લોકોનું ટોલું ધરાનથી નીકલીને હીંદુસ્થાન તરફ આવ્યું હતું, તેનીથી ઘણા આગમજના વખતમાં એ રોમન લોકો જુદા પડેલા દીશે છે, અને એ રોમન લોકોની આતશની કેખલા તરીકે પુંજ કરતા હતા. તેઓના પુંજરીઓને “પ્રલેમાઇનસ” કરી કેહેતા હતા. અસલ “પ્રલેર” બોલનો માએનો આતશને સજગાવવું, અથવા રોશન કરવાનો અથવા બલતું કરવાનો થાએ છે, અને એ ઉપરથી આતશને રોશન રાખનાર, અથવા આતશની પાશબાની કરનાર અખસો ને “પ્રલેમાઇનસ” કરી કેહેતા હતા. એવા શખ્શોની પાશબાની હેડલના આતશને, કંઈની જાતની પાં કીરીઆના અથવા બાલુતણના કામ સીવાએ, કોઈની બીજાં કામસર કોઈને આપવામાં, કે વાપડવા દીધામે આવતા નહીં હતા. કોઈની જાતની ગલીચ કે અપરીતર ચીજથી અથવા મરણ પામેલી લામના અડકવાથી, અથવા કોઈ મરણ પામેલાઓની ધોર આગલથી, તેવા આતશને શદા દુર રાખતા હતા, તથા તે આતશના પાશબાનોની એવીજ ચીજથી સદા અતરંગ રહેતા હતા. જેઆરે આ આતશના પુંજરીઓ કંઈ કીરીઆ કામ કરતા હતા તેઆરે પોતાનાં હાથમાં પેલો “વીલગાકામીટેકયુલા” નામનો રોપો અથવા દાંખરી રાખતા હતા, કે જેને જરથોસતી લોકો ધારીઆ મેલે “બરશમ” કરીને કહે છે. અને એ આગલા વખતના રોમન લોકોના પુંજરીઓ એટલી બધી ચોખ્ખાઈ અને પવીતરાઈ વાપડતા હતા કે, બદન-પરના કાપેલા બાલ અથવા નખોળી, ખાડા ખોદીને જમીનમે દાટતા હતા. હવે પારસી લોકોના વંદાદાદની ૧૭ મી પરગરદમાંની એવુંજ પ્રમાન જણાવેલું છે, અને દાદાર અહોરમઝદે જરથોસ-તને એમ પ્રમાવેલું છે કે, “એ જરથોસત, કાપેલા બાલ તથા નખ દુગ્ની જગાપર લેઈ જઈને, ખા-ડા ખોદીને દાટવા જોઈએ.” આગલા વખતના રોમનલોકો, જે પુંજરીઓને “પ્રલેમેન” કરી કેહેતા હતા, તેવા શખ્શોને હીંદુ લોકો “બરાહામીન” કરીને કહે છે, તે એક બીજાને અછી રીતે એ-

મલતુ" આવેછે, અને "બરાહામા" અથવા "શલામા"નો અરથબી, આતશ અથવા ખલતાનો થાય છે, એક નીરમલ અને પાકીજેહ આતશનું નુર અથવા-રોશની; તે પરવરદેગારના અસલ નુરના કબલા તરીકે ઘણીજ બરોબર રીતે માનને લાયક ગણાય છે, કે જે પરવરદેગાર પોતે-બી, એક સદાકાલનું જલતું નુર છે. જે ધરમયુરએ અથવા પુન્જરીએ તે આતશની પાશબાની કીજે રહેછે, તે પુન્જરીએએબી ગોએમા ખુદ પોતાને હીલતા ચાલતા આતશના શોલા તરીકે ગણીને શરવે પરકારે પોતાનાં તન-મનને પવીતર અને સશર્ધદાર હાલતમાં રાખવાં જો-ઈએછે. તે પાક આદતાવાના નુરને, સદાકાલ જલતું, અને સશર્ધદાર રાખવા કીજે, જેમ સૂત્રી સારી તથા શુક્રી અને સુગંધી ચીજોની અગત હોએછે, તે અગતની ચીજે પુરી પડવા કીજે, તથા બંદગી અને કીરીઆ કામો કરવા કીજે, પેલા પુન્જરી અથોરનાનોએબી પોતાના તન-મનને શુદ્ધ નીરમલ અને પવીતર હાલતમાં રાખવાં જોઈએ છે. પારસીઓની આતશની આરાધનાં તે મુરતી પુન્જ છે, એમ વીચારવાથી હું ઘણા વેગલો છું, જે ટાઈપા-રસીઓને માથે આ આતી ધણા હીના યુનાહનો વાંક મેલે છે, તેવા સાબેતતો કરી શકતા નથી કે પારસીઓ આતશ અથવા આશતાબને આદા હોય તેમજ માને છે. માટે આ વાંક મુકનાર બદગોષના આતીધણા ધીકારવા જોગ અપરાધનો ખચીતજ યુનેગાર થાય છે."

હખીઆમની વંશના પાદશાહો જે વેલા દુશમેનો ઉપર ચહાડાઈ લઈ જતા હતા તે વેલા પોતાના પવીતર આતસને શાયે લઈ જતા હતા, તે વીથે નામીચો વીદવાંન "જ્યોરજ રાલીન-મન" પોતાના "એનશનટ માનરકીઝ" નામના પુશતક ચોથાના તરીજ બાબમાં એમ જણાવે છે કે "જારે લશકર કુચ કરી જતું તારે સપર પેહેલાં તમામ બારદાર જનવરો તથા સામન ઝરંજમ આગલથી રવાંના કરી આપવામાં આવતો હતો, અને તેની પછવાડે પછી અરધું એક લશકર રવાના થતું હતું. એ પછી એક હજાર ઘોડેસવારો તથા એક હજાર ચુનંદા પારસી પાએદલ સીપાહીઓ આવતા હતા. એઓની પછવાડે એક પવીતર રથમાં આતશનું એક રૂપાંતું પૂતરું ઘોડાઓ ધસડી જતા હતા, તે પછી તેજ ચાલતા નામીચા "નીસીઅ ન" ઘોડાઓ એક માટી ગાદી ધસડી જતા હતા જેમાં પાદશાહ ખુદ પોતે બીરાજતો હતો અને તેની આશપાસ તેના હમ સરીકો તથા પાદશાહી કુંટુંબના માણસો જોવામાં આવતાં હતાં, તે પછે વલી બીજ એક હજાર પાએદલ તથા ઘોડે સવાર બાડીગારડો ચાલતા હતા."

ઉપલા વીદવાંનના કેહેવા પરમાણે અશલના પાદશાહો હરેક સદાઈની વખતે પોતાની ફોજમાં આતશ શાયે લઈ જતા હતા તે બનાવને મલતો બીજે દાખલો એ મલે છે કે હખીઆમની વંશનો પાદશાહ દારાયસનો બેટો ઝરકસીસ ઇ૦ સ૦ પુરવે ૪૮૧ વરસે જાપર પોતાના પોતાનાં વસીયત નામા પરમાણે ગરીસ ફેશનું "આડનસ" શહેર પ્રતેહ કરવા માટે ગયો હતો, તેને પરથમ એક બાહારે લશકર જમાવ કીધું હતું અને હીરોડોટસના લખવા પરમાણે તે લશકર છેતાલીસ જુદી જુદી કોમનું બનેલું હતું. તે લશકરની ચહાડાઈ લઈ જતાં વચમાં "હેલસપાનટ" (ડારડનસ) નામના દરીયાની ખાડી નડતી હોવાને લીધે તે ઉપર પર-થમ એક તરાપાનો મજબુત બેવડો પુલ એક માઈલ શુદીની લખાઈનો બાંધ્યો હતો, તે પુરે થવાથી તેને ખુલ્લો મુકવા માટે પરથમ જરથોસ્તી ધરમની કીરીયા કરવામાં આવી હતી તે વીથેનો હેવાલ હીરોડોટસ પોતાનાં પુશતકમાં એમ જણાવી ગયો છે કે-"ઝરકસીસનું લશકર "સારડીસ"થી નીકળી હેલેસપાનટ એલંગવા શાર રસતામાં ઘણાંક શેહેરો પસાર કરી ડૉડ "એબીદાસ" નામનાં શહેર સુધી આવી પુગયું. આ બંદરમાં આવેઆપછી હીંઆના રહેવા-સીઓએ પાદશાહ ઝરક્સીસને શાર એક સંગેમરમરનું તખત બનાવેજી હતું તે ઉપર પાદશા-હે બેશી એક દીવસે પોતાનાં દરીઆઈ લશકરની કવાએદ લીધી હતી, તે પછી બીજે દને બરી બામદાદ વખતે જાહારે ખુલ્લું આશતાબે પ્રીને ઉગમણ તરફથી પરકાશવા માંડી પોતાનાં કી-

રજી ખાહેર કાહાડીઆં કે આતશ ઉપર લોખાંન ધુપાવી મોમેદાએ ખુરશદ અને મેહુરયઝદની ને-
યાએશ શર કીધી અને પછી દશતુરાન દશતુર (એસથાનીસ નામનાએ) આવાં અરદુઈયુરની નેયા-
એસ ભાણવા માંડી અને એક સોનેરી કાંસીઆમાંથી “હોમસલી” નું ધજેલું પાંણી દરીયામાં છાં-
ટીને “દાદાર અહુરમઝદ”ની ખુલંદ અવાજે મદદ માંગી કે આ સાહેબ આ લડાઈમાં તું હમોને
પ્રતેહ ખખસ. ? એ કીરીઆમાં પાદશાહા ઝરકસીસ પણ સામેલ હતો. તે બંદગી કરી રહેઆ બાદ
તેણે એક ખખજર અને એક સોનેરી કાંસીઆ તથા એક સોનેરી વાસણ આવાંપઝદને ચંહડા-
વીને પોતાના પેલા દશ હજાર યુનંનદા “અમર” નામ ધરાવનાર પારસી સીપાહોને પેલો પુલ
આલાંગી એસીયાની ભુમી છોડી યુરોપની ભુમીમાં શપરપેહેલો પગ મેલવાનો હોકમ કીધો. ઝ-
રકસીઝનો હોકમ શાંમલતાંજ તેઓએ પોતાને માંથે કુલોની બલી પેહેરીને પેહેલેજ દીવસે પુ-
લ ઉપરથી પસાર થવા માંડીડું હતું અને બીજે દીવસે પાદશાહા પોતે પોતાના પવીતર રથમાં
ઉંચી “તે”ખમના “નીસીઅન” ઘોડાઓ બેઠીને એ પુલ પસાર કરી ગયો હતો. તે પછીના
લશકરે એ પુલ આલંગતાં એક આપુ અઢવાડીઝ લાગયું હતું.”

ઉપલી લડાઈ પેલા પાદશાહા ઝરકસીસ જે જે દેશો પ્રતેહ કરતો ગયો હતો તે દેશોમાં
જરથોસતી ધરમ એસથાનીસ નામના દશતુરની મારપ્રતે ફેલાવતો ગયો હતો તે વીણે “પલેની”

૧ આએજ કીરીયાતો હેવાલ વલી બીજી રીતે “મી. ગલોવર” નામના એક વીદવાંન ગર-
થકારે પોતાનાં પુસતકમાં અંગરેજીમાં કવીતા બેઠીને આપેલા છે, જેનો યુજરાતી તરજુમો આ
માફકનો થાય છે:—

ઊભા તમામ મોખેરો તંજુની પાસ,
પેહેરેઆ પૌશાક નીરમલ સપેદ રંગના ખાસ.
આતશ મુકેઆ આગલ તમામ ઝલેદાર,
કીધા એ કેખલા તરફ સઊએ દીદાર.
સહરોધદાર આવાજથી કીધી રખની ઈઆદ,
જરતોશતનાજ કલાંમોમાં રચી ફરીઆદ.
હતી જેની એક વખત હેવી હાલત,
કે ઈરાંનના પાહાડપર કીધીતી બેઠક.
વેહતા હતા જાંહાં નીરમલ જલના જહરા,
હતા જાંહાં બેહદ કંઈ કુલોના કેઆરા.
જોઈ તેણે તાંહાં કંઈ ખોદાઈ કરાંમત,
કીધીય જેણે આ ફલવંત—હસતી જગત.
ભતેછે જે અસલ અને અમરજ,
રચેઆય જેણે આકાશપર તારા બેહદ.
ઝલકતો આ શુરીઅ, આ મેહુર ઈજદ પાક,
ગઢમોઝ જે રેહકાંણુ—જાંહાં તુરનો નહી ઠાગ.
ફદરત પાંમેય જેથી કુલ રસ—કશા ને જાંન,
(વસેય જેથી શેહેરો ને કુલ બીઆખાંન.)
ઊમરનથી આખાદ કરતો આલેઆ તે જાંમેય,
દીવસ પુરો કરતાં પસચંમમાં ઠંકાંએય,
આએઆ સીહા રાતનો દરાંમનો દેખાવ,
થએઆ તેનો નાપાક એહરેમન આશાનાવ.
બદીતુ જે મુલ—જે ધોકારમંદ તમામ,
પુરાં જેનાં હર રીતનાં કરતુક ને કાંમ.
એબીએલ કીધી તેણે હોરમઝદની પેદારી,
ફેલાવી બદીને જગતી આસ—પાસ.
શુરજનાં કીરેણુ કીધાં આતશથી પુર,
નાંખીઊ ફલવંત ધરથીમાં અગનીતુ શુર.
શુકાએય તેથી નખાત પાંણીના જહરા,
ફેલાએય તેઆરે ફકાલ ને રોગતી પીરા.

મુકીય દાદાર હોરમઝદે ઈનસાંનને દીલ,
પરોપકારી બુધીને ઈનશાદ અસીલ.
સચાઈને ડાહાપણુ ને અંદાબતુ મુલ,
નીકલીક અસલ રખનાજ ખવાસથી કુલ. ૭

કીધી તેઆરે રીતાંને હેવી ખલલ,
કે સીહા કીધા ઈનસાંનનો જાંન અને દલ.
ખોટાઈ ને જુલમ ને યુસાને લોભ,”
ની ખુરાઈના કીધાં કુલ ઈનસાંનને ભોગ.
અદેખાઈ ને લરાઈ ને હર રીતની ખાંમ,
થી ચાએઆં કુલ મનુશ આ જગમાં બદનાંમ.
આપેય જો હોરમઝદ કોઈને મોજ ને માલ,
તો જહટ કરેય રીતાંને તેહને પાએમાલ.

દેખાડે છે તેને અનીતીનાં ગાર,
પુશી લુટી કરેય ગંમમાં ગીરકતાર.
સાંભલ એ હોરમઝદ ! હમારી અરજ,
ઠાલ રેહમથી તું આ સંકટનો મરજ.

ફતે આપી કર હંમને પુર સરકરાજ,
તાહરીથોજ છે તખત ને તાજ અને રાજ.

છે “ઝરકસીસ” પાદશાહને તાહરીજ અગત,
કબુલ રાખેય તે તાહરી મેહુર ને મદત.
રીતાંનની ખુરાઈથી આ યાઈઝીય તોડાંન,
ઊછરેઆય ભએ ભરેઆ સાગર “હેલસપાંન.”
જોશ ભરી તેની આએ છાતી ઉપર,
થએઆ છે જઝનાશાહનો તું રાહબર.

આપ આજે તેહને ફતેહની ખુશી,
કે બીહી ને ભએ પૂઈઝીનાંઆ” કુલ નાહાસી.
નમંતાઈથી પગ વાલી જોરે કુલ હાત,
જેમ એહરેમને ખાધીતી તુંથી બદ માહાત.

નામનો ૩મી શીલસુષ પોતાના ૩૦ માં પુસતકમાં એમ જણાવી ગયો છે કે “ધરંતી પાદશાહ ઝરકસીસ યુનાન દેશપર સવારી કરવા રવાના થયો તાહારે તેની સાથે “ઝોસ્થાનીસ” નામે એક સખ્યસ (દશતુર) હતો જેના દશતરો હજુર સુન્ની બગી રહેલાં છે અને જેને સાર પેહેલીવાર (જરથોસ્તી) દીન વીશે લખીહું હતું, એમ માહારી શોધો ઉપરથી મને માલમ પડી શકીહું છે. દુનીયાના જે જે દેશોમાંથી ધરંતીઓ પમાર થતા ગયા તાંહાં તાંહાં એ (જરથોસ્તી) દીન એ સખ્યસ પોતે અશલમાં ફેલાવતો ગયો હતો અને તે હાલ જમાના સુન્ની (પર્સીના વખતમાં) સાધપરસના ટાપુમાં પણ એ દીનનો એલમ શીખવવામાં આવતો હતો. ઝોસ્થાનીસ બીજો જે શીકંદર પાદશાહની બોહેંધરી હેડલ બેશક ધણક મુલકો પ્રરી આવયો હતો તેના વગ વસીલાને લીધે એ (જરથોસ્તી) દીન શીકંદરના જમાનામાંથી ધણી વધી પડી હતી અને એ દીન ધરંત સરજમીન (બાકતરીયાની બુમી) ઉપર જરથોસ્તના વખતથી જીતપત થાએલી છે અને તે વીશે ધણાપરા ગરંથકારો એકમતબી થાય છે.”

આગલા જમાનામાં યુરોપ મધે આયરલાંડમાં પણ જરથોસ્તી ધરમ ફેલાએઓ હતો તે વીશે વલી ડાકટર બોરલાસ નામનો એક વીદવાંત પોતાનાં એક પુસતકમાં એમ જણાવે છે કે—

“બરીડીસ ટાપુના આગલા જમાનાનાં ધરમ ગુરંઓ, તથા ધરમનાં પ્રવાઓ અને બ-દગી કરવાની રીતો આગલા જમાનાના ધરંતી મેનધઓના (માબેદોના) દેવલો, ધરમ ગુરંઓ ઇતીયાદીનેજ મધલું મલતું આવેછે. “ફેબર” કહેછે કે એ એક્સરખાપણું એટલુંતો અચરતી ભરેલું છે કે “ધેલાનતીબર” સેલતનસ લોકોની તવારીખમાં એવું કહી બપ છે કે ધરંતીઓ અને સેલતનસ અસલમાં એકજ લોકો હતા અને મેજર “વલાનસી” તુખત પણ હેને મલતુંજ છે, અને તે બીજું વધુ એમ જણાવે છે કે “દરદદિસ” પાદરીઓ પેહેલાં પુરવ દેશમાં હતા તેઓ હીંદુસ્થાનમાં બહરાંમન દાખલ, તથા બાબેલોનમાં અને સીરીયામાં આલકીયાન દાખલ અને ધરંતમાં મેનધ દાખલ ગણાતા હતા, અને તે દેશમાંથી પછે ધરંતી સીથીયન સોની સંગાએ અતરે (આયરલાંડમાં) આવેઆ હતા. એ ઉપરથી હું એવું ધારંછું કે જરથોસ્તનાં કેટલાક સાગરેદોએ આયરલાંડમાં આવી જરથોસ્તી ધરમ તથા આતગકદેહો વીગરેનો ફેલાવો કીધો હશે.”

(ઉપલા ભાગોમાં “જરથોસ્તી ધરમની મોતેબરી”ને લગતાં જે જે વીદવાંનોનાં લખાણો મલી આવેલાં તે જણાવેઆં છે, અને હવે તે સઘલાં અપાયલાં મોતેબર મતોને આપણી જરથોસ્તી દીન કેટલી લાયક છે, તે જણવા માટે ખુદ એ ધરમમાં આવેલાં ખુબી ભરેલાં કેટલાંક પ્રમાંનોની તારવી કાઢાડેલી એક ટીપ નીચે આપીએ છે—તે ઉપરથી એ ધરમની મોતેબરીની વધારે શાબેતી મલશે. આપણી દીનમાં કયાં કયાં ખરાબ કામો નહી કરવાં, અને તે કરેતો તે કરેતાર યુનાહ અથવા રીક્ષાને લાયક થાય એમ જણાવેહું છે તેની વીગત નીચે પરમાંણિ છે :—

ખુન કરવું, આપધાત કરવો, ખાલહંતયા કરવી, જનાકારી કરવી, જેહર દેવું, હાકમની શામે થવું, બદુ કોતલ કરવું, માણુશોને ગોલામ કરવાં, ખોટા જોખ રાખવાં, કોઇને ઇબ કરવાની મતલબથી તેના ઉપર હોમલો કરવો, નહાના મોટા જખમો કરવા, જનવરોપર ઘાટકી-પણું કરવું, અશો મરદને નુકશાન કરવું, ઠગાઈ કરવી, જુકો દસતાવેજ બનાવવો, નાલેરી કરવી, નીતીનો ભંગ કરવો, જુહા સોગંદ ખાવા, કોઇનો માલ ખાઈ જવો, હમેલ તોડી પાડવો, તરકટ કરવું, સલાહ-સંપજનો ભંગ કરવો, લાંચ લેવી, વફર કીધેલો માલ ખાઈ જવો, કોઇની જગ્યા દબાવવી, ખોટી સાક્ષી આપવી, વીશવાસધાત કરવો, બલવો કરવો, હુલડ કરવું, ચોરી કરવી, હુટશટ કરવી, ખોટો ઇનશાફ કરવો, જુકું બોલવાને શીખવવું, જુકું બોલવું, ગાલ દેવી, ભરથારને તબવો, ઓરતને તબવી, હાકમે રખપતપર જુલમ

પાડવો, અનીતી ભરેલો લોભ કરવો, આલસાઈ કરવી, શક્તીવાન છતાં ગરીબોની દાદ નહીં લેવી, લોકોપયોગી કામો નહીં કરવાં, હું પાછું કરવું, અદેખાઈ કરવી, મજુરી કરાવી પછસા ભાંજવા, દેશતાનની જાલવણી નહીં કરવી, નસાને પાણીમાં નાંખવો, આતશ ખુજાવવા, ખેતીઓદ્યમમાં હરકત કરવી, લાચને એક માણુશે લઈ જવી, ખાતી વેખતે ઓદાતાઅલાને પાદ નહીં કરવો, ખેતીવાડી વીથે બેપરવાઈ રાખવી, નશો ખાવો, માખાપ તથા ઉશતુદની નાશરમાની કરવી, ઓરતે પોતાના ખાવંદની નાશરમાની કરવી, પોતાના ખાલકોને ધવરાવવા બદલે પછશાની ખાતર પારકાં ખાલકોને ધવરાવવાં, ઉઘાડે પગે, નાગાં બદને, કુસતી વગર ચા બોરે માથે શરવું, અદરાચલું જોડું તોડવું, ઓદાને એક નહીં ગણવો, જરથુશત ચા તેની દીન ઉપર ગુમાન લઈ જવું, મુરતી પુજા કરવી, સારાં કામમાં ખલલ કરવી, ખરાખ શીખામણુ આપવી, ઓટો મારગ દેખાડવો, વશીચતથી ઉલટું ચાલવું, સારાં કપડાં રદ કરવાં, ખાવાની ચીજને ખરાખ કરવી, નીરદય થવું, હૃદયી જેઆદા મશકેરી કરવી, ગરબવાલી (૪-૫ માસ ગુજરયા પાદ) ચા દશતાનવાલી ઓરતની નજદીકી કરવી, બીજાનું શારું જોઈને મનમાં ખલવું, પરોનાગત નહોં કરવી, વટલી જવું, પાખંડ મત ફેલાવવું, કાલ તોડવો, અપવાશ કરવો, એકલપેટાઈ કરવી, પાલક તોડવો, અભીમાન કરવું, આડે મારગે પછશા મેલવવો, મુવેલાંઓની પછવાડે બદ બોલવું, હૃદયી જેઆદા ગુસસે થવું, બદનજર કરવી, બેશરમી પકડવી, અસંતોરી થવું, ચુગલી કરવી, લાયક ચખસને આખરું નહીં આપવી, પવીતરાઈ તોડવી કીનો રાખવો, કરજ કરવું, મુવેલાંઓની પછવાડે મોટા સાદે ઘણુંજ રડવું, હૃદયી જેઆદા શોગ રાખવો, શરજ આદા નહીં કરવી, ધમખારો, શરવરદેગાન, રપીથવન, ખેરીઓના રોજગાર, તથા બંદગી વીથે બેપરવાઈ કરવી, ટુંકમાં-કરવા લાયક કામ નહીં કરવું, તથા નહીં કરવા લાયક કામ કરવું. તે આપણી દીનમાં ગુનાહ ભરેલું કહેજે છે.

એ ઉપરાંત જરથુશતી દીન કેવી ખુલંદ છે તે વીશે અવશતામાં કેટલાંક લખાણો આવેલાં છે તે નીચે પરમાણુ :—

“તુંને અહુરમજદે પેલી શેતારાથી શીંગારેલી, (શેતારા જેવી રાશનાઈવાલી,) મીનોઈ ખનાવેલી (મીનોઈ વીચારેથી ભરેલી), અભયાસવાલી, (રીખવવા લાયક) ભલી માજદખશની દીન આપી (બહેર કીધી.)” “ભલી માજદખશની દીન જઘડો મટાડનારી, હૃદયીયાર છોડવનારી, પોતાવતપણું આપનારી (તથા) રાશત (છે).” “હાલમાં જેટલી (દીનો) મોજુદ છે, તથા જેટલી હવે પછી થશે, તેઓમાં સઠથી સરસ, તથા સઠથી શરેશક જે (દીન છે) તે અહુરમજદની જરથુશતી (છે).” “તે દીન (વીશે પુછું છું કે) જે બીજા સમ્મલી ચાલુ દીનો કરતાં સરસ છે. જે દીન શચાઈ શાયે તેનાં શરમાં પરમાણુ ચાલેઆથી માહરી મીલકત વધારી થકે.”

ભાગ ૪ થો—માણસ જાતને ધરમ પાલવાની આખદમાં.

દુનીયાના જુદા જુદા કાબેલ વીદવાંનોએ, હરેક માણસ જાતે ધરમ પાલવાની અગત છે, અને તેથી અગતનીત શયદા યાચછે, તેની આખદમાં આપેલાં મતોનો એક ટુંક સંગરહ આ ખાખદની શેવટે અતરે ટાંકી લેવાનું અગતનું વીચારેલું છે.

“લાપલેસ” નામનો માહા વીદવાંન શરેચ ગરથમર જે ૧૫ વરસ લગે છવેઓ હસો તેણે પોતે શેવટે કબુલ કીધું કે “એક વેલા જે હું નહોં માનતો હતો તે જાણવાને હું ઘણું વેર છવીયો—તે એ કે, ધરમના આધાર વીના હરેક ટોલો શુખ તથા હુરમત સાથ નીલી સકે નહોં.”

“ટીલલોટશન” નામનો એક નામીયો ઇગરેજ ધરમ ગુરૂ કહે છે કે “અગરજો ધરમ ખરે હોય અથવા ખોટો હોય પણ અગત કરીને આ કચ્છલ રાખવું જોઈએ કે એક માણસને જીવવા તથા મરવા સાથે તેજ માતરે દાહપણ ભરેઉં (ધરમ) તત્તવ તથા સંખિત કેવ્યામ છે.”

નામીયો વીત્ત્વન “શેલડેન” એમ કહી ગયો છે કે “ધરમ વીના નીતી નહીં હોવી જોઈએ, ધરમે તેને સત્તામાં રાખવી જોઈએ. ધરમ વીનાનું એક માણસ તે ગેજા વગર લગામનો એક ધોડો છે.”

“બીરુપ ટેલર” નામનો એક કાબેલ ધરમ ગુરૂ કહી ગયો છે કે “ધરમ પ્રકત તેની માહિતગારી ધરાવવામાં જ હોતો નથી, પણ જીંદગીની પર્વતરાખમાં હોય છે.”

“પ્રસંતસીસ” નામનો એક અગરેજ કવી ધરમને આ રીતે આપે છે કે “તારે તું આવ, ઓ ધરમ ! પર્વતર સવરગમાં જાણમેલી કનેયા હમારો મુશીબતના દાહાડામાં હમારી મજબુત પાનાહ—તાહારી ઉતમ નીગેહખાંનીમાં, તાહારા મજબુત સંભાલમાં હું મારાં ખ્યાને રીંપું છું.”

“અનીયન” નામનો એક ઇગરેજ ધરમ ગુરૂ એમ જણાવે છે કે “ધરમ એ માણસોને જોઈએ એવું સરસમાં સરસ બખતર છે, પણ તે નરમમાં નરમ જમી છે. અગર આપણે જો ધરમને પોતાનો ઉદીઓગ બનાવીએ તો ખાદા તેને આપણી બખશિસ બનાવે.”

“દરાહડેન” નામનો એક નામીયો કવી એમ જણાવે છે કે ધરમનું બંધાણ કાલી તકરાર સાર નથી. જે ચીજો આપણે માનવી જોઈએ તેઓ થોડી અને માદી છે, પણ જહારે માણસો ઘટે તે કરતે વધારે માનવા લાગે, એટલે દરએક માણસ પાતે પોતાનોજ એક પંથ બનાવે તે ઠીક નથી. શક ભરેલા સવાલો બાબે એજ માબેત રસતો છે કે વગર, શકવત્તા પુરાતમ લોકો શું કહી ગયા છે તે શીખી લેવું, કાજે સવરગની શોધ બાબે આગલા માહાપુરૂશો કરતે આપણે વધારે જાણા ઉડી સફીએ, એ બનવા જોગ નથી.

નામીયો શીલમુક “વાલકર” ધરમ સંખંધી એમ કહી ગયો છે કે “માણસોએ સુલેહનો સંખંધ નાખવાને કીજે ધરમ જેહવી બીજ કોઈ ચીજ વધારે અગતની નથી.”

મડમ ડી. સતેલ નામની એક કાબેલ પ્રેમ અસતરી ધરમ અને શીલશુરી વીશે પોતાના એક પુશતકમાં એમ વીચાર જણાવે છે કે :—

“ધરમને કેટલાક લોકો ઘટવું માન આપતા નથી તેનું કારણ મારા જોવામાં એવું આવે છે કે લોકો સધલા એલમથી ધરમને જુદો પાડવાની ચાલ રાખે છે. જે દેશમાં ધરમને અગત કરીને ઘણું માન આપીઆમાં આવે છે તે દેસ મારા વીચારે કરવાનું નાહું મથક છે. ખાદાધ બેદની સાચી વાત જાણવાને અને સમજવાને જે ધુક્તીઓ કામમાં લગાડવી તેજ ખરી શીલશુરી છે.”

નામવર શાએર શીરદોશી ધરમ સંખંધી પોતાનાં શાહનામાંમા એક ટુકાણે એમ લખી જાએ છે કે “દેવોની તલવારથી બચવાને ધરમ ગનેઆંત તે બખતર છે. દાનાંવોતુ દીલ તથા મગજ તેથી જાણાયછે પાને દાનાધ ધરાવનારા પુરૂશો ઉપર દેવોનો (પુરૂ માણસોનો) પ્રેમ શર્વી શકતો નથી. બંદગી કે જે જવાંનીની ઉમરમાં કીધામાં આવે તેનું ફલ ઇનશાનને આકેબતમાં ઘણું હાંસેલ થાએ છે, જેમકે પહેલી રૂતમાં નવાં જહાડને હરેક ખુશનોમાં મેવો આવેચ તે આદમીઓને અતી ઘણો ખુસ લાગેચ, તેજ પરમાંણે જવાંનીની ઉમરમાં બંદગી કરવી ઘણી ખુબી ભરેલી છે.”

“ખરે ધરમ એ કડીનો પાએઓ છે. જહારે તે (પાયા) ને એક વાર ટકોરાથી હલાવેઓ, કે આખી એમારત (ટોલા) પાએદાર રહે તથા ટકી શકે નહીં.

ભાગ ૫ મા—પરચુટણ બાબદ.

મુમ્લમાનોના પેગમબર હજરત મહમદે “સલેમાને શરસી” યાને દીનીઆર દસતુર નામના એક જરથોસ્તી દસતુરના બાધ “મેહેદી શરખ ખીન સપ્પસાંન” ને એક “એહદ નામુ” લખી આપેલું કેહવાય છે. આએ “એહદ નામાં” નો શરસી ઉપરથી યુજારતીમાં તરજુમા મરહુમ શેઠ સોરાખજી જમસેદજી જીભાધએ કરી પોતાની બનાવેલી “તકવીખત દીને માજદીનસંગી” નામની કેતાબમા દાખલ કરી છે તે ઉપરથી આએ નકલ ઉતારી લખ્યું છે :-

“આએ માહરૂ શરમાન મલેમાને શરસીના બાધ મેહેદી શરખ ખીન સપ્પસાંનને તથા તેની ઓલાદને વાસતે લખેયામા આવ્યું છે કે તેવાને મેં સરવે પાંડીથી અમનમાં રાખેયા છે તથા આબદ (યાને છુતાવણું) કરીઆ છે, અને તેવા જે જમીન. યાં ટાપુ યા મુલકમો રહેતા હોય તેવા ઉપર હરગેજ જુલમ કરવો નહીં અને તેવાના માલ ઉપર હાથ નાખવો નહીં, અને તેવા ઉપર કસી રીતે સપ્પતી કરવી નહીં. આએ મારૂ શરમાન જે ધણી આગલ વાંચેયામા આવે તે ધણીને મળતવર છે કે આ (પારસી) લોકોની તથા એ લોકોના માલ તથા જનની પરદાસત કરે ને તેવા સાથે નેકી કરે અને તેવા ઉપરથી જુલમ દુર કરે અને તેવા ઉપર કયું દુખ તથા ધન નહીં પોહોંચાડે કાંએ જે મેં (એટલે જે હજરત મહમદે) એવા ઉપરથી ખંડણી તથા કુસતીની જગાત તથા તેઓને વેડે પકડી લઈ જવાનું રાજે રસતાએજ મુઠી માફ કરેલું છે અને એ વતરેગે ખીજા કેટલાક માંમુલો તથા લવાજમાથી એઓને છુટકારો આપેએ છે કે એવા કોઇની વગર અડચણે આતશ કદેહો બનાવે અને એબાદત કરવાની જગો બાંધે અને મોટી મોટી એમારતો બાંધે. એ લોકો પોતાની દીનની રસમ મુજબ અગર સારો સુતરો તથા પાક લેબાસ (સુદરેહ કુસતી) પેહેરે તથા એવાના રવાનોને અવલમ-જલ પોહોંચાડવાની દીનના ધારા પરમાણે કીરીયા કરેતો હરગેજ તેવાને અટકાવવા નહીં અને અગર તેઓ મોટી ઇમારતો તથા તબેલાંબો બાંધે અથવા ધોડા ઉપર સવાર થાયેતો તેઓને મના કરવા નહીં અને આપણા ધરમથી જે લોકો ઉલટા ચાલેછે તેવા મધેથી એલોકો (યાને પારસી ઓ)ને સારા તથા બધાં માંમુલો મુમજવા તથા તેઓની આપર તથા હોરમત ઉપર નેહોગાહ રાખવી કાંએજ સલેમાને શરસીના હકપર નેગાહ રાખવી સરવે મુમ્લમાનો ઉપર શરજ તથા વાજેય છે. પરવરદેગાર એ લોકો ઉપર રેહમેત કરે. જે કોઈ આએ માહરૂ શરમાન મુજબ માહરૂ હોકમ બજાલાવશે અને જે હોકમ મેં શરમાવેઆ છે તે ઉપર અમલ કરસેતો પરવરદેગાર તેહવા સપ્પશોથી રાજી તથા ખુશનુદ રેહશે અને જે કોઈ આ શરમાંનના હોકમથી ઉલટો ચાલશે અને તે ઉપર અમલ નહીં કરશે તો તેહવા સપ્પશોની ઉપર પરવરદેગાર તથા તેહનો પેગમબર રાજી નહીં રેહશે અને તેહવા સપ્પશોએ ગાયા પરવરદેગારની તથા તેહના પેગમબરની ના શરમાની કીધી એવું થશે; તેહવા સપ્પશો ઉપર રાજે કયામત મુઠી પરવરદેગારની લેખાંત હોજે અને છેહેલું જે ધણી આએ માહરૂ શરમાન મુજબ ચાલતારાઓ સાથે નેકી કરસે તો ગાયા માટારી (યાને હજરત મહમદ) સાથે કીધી અને પરવરદેગાર તેહવા સપ્પશોને તેવાની નેકીનો બદલો આપશે અને અગર કોઇએ એઓને (યાને પારસીઓને) ધન તથા દુખ પોહોંચાડું તો ગાયા મહને દુખ પોહોંચાડીઉં, તો હું કેઆમતને દીને તેહવા સપ્પશોનો મુદ્દા થાશ અને તેહવા સપ્પશોની સજા દોજખની આગથી થાશે. મારી તરફથી તમોને સલામ હોજે અને તે હમારા પરવરદેગારથી તમારી ઉપર દરદ હોજે. આએ શરમાંનને અલીએમને અલી તાલેબે પેગમબર મહમદના હોકમથી—અબુખરર-ઉમર-ઉસમન-તલેહ-જાફર-અબદોલ રેહેમાન બેને-આફે સલેમાન-અબુજર-અમર-મહીબ-બલાલ-મીકદાદ-એબનુલ, અમરદ-તથા ખીજા અસહબો તથા લોકોની હજુરમાં લખેલું છે. તારીખ સને હીજરી ૯ મહે રજબ. (હસ્રી સને ૬૩૦ માં) મુબારક પીઠ ઉપર બેહુ બાંધની વચમાં “મોહોરે નમુવત” એટલે જે પેગમબરની મોહર હજી તેનો નકશ છે.”

ઉપલાજ “તકવીઅત દીને માજદીઅસના” પુસ્તકમે એક બીજુ એહદનામુ હજરત મહમ-
દના જમાઈઅને “ચાર ચારો” માંના એક હજરત “અલી એખને અબીતાલેએ” પારસી “બેહ-
રાંમશાદ બીન ખરાંદરશ” જે દશતુર આદર્યાદ મારેસરંદની આલાદથી ઉતરેલો હતો, તેને
અખી આપેલું કાપેયું છે તેની નકલ નીચે મુજબ છે :—

• “તહમો તેહકીક જાણુએ જે હું તહમોને પરવરદેગારના તથા હજરત મહમદના (દરદ તથા
સલામ હોએ પરવરદેગારની તરફથી એવો ઉપર) પેમાંનથી જાહેર કરે અં મેં તહમોને
(પારસી બેહરાંમશાદને) તહમારા જન-માલ ઓરત-પરજાંદથી અમત બાબશયું છે, અને મેં
ખાદતાવાના તથા તેહના પેગમખરના સરવે પ્રમાંખરદારે તથા ધમાંનદારેને તથા મુસલમાનોને
તથા આએ શહેર અને બીજાં લગતાં શહેરોના સરવે અમલદારોને તથા તેહસીલદારોને તથા
દીનને વાસને લગાધ કરનારાઓને હોકમ કરેયો છે જે તહમો લોકોના (યાને પારસીઓનાં)
માલ તથા જનની નેપેખાંની કરે, અને હરએક બાબદમે તહમો લોકોનો બચાવ કરતા રહે,
અને તહમો લોકો ઉપર હેસાંન તથા મેહરખાંની કરતા રહે અને કંપી જુલમ કરે નહી, તહમો
લોકો ઉપરથી તથા તહમારી આલાદો ઉપરથી મેં અંડણી (કર) માંજ કીધીઅ અને ગાએ
ગોસાંદોની સરવે જગાતો તથા માંમુલો પણ માંજ કરેઆ છે. મેં તહમોને તહમારા સરવે માલ
તથા જમીન ઉપર અખતેચાર આપેયો છે કે તે ઉપર તહમો આતશ કંદેહો તથા અમારતો
ખાંવો કે તેમ કીધાથી ધરમની આંખેલી જગાઓ તથા તહમોએ પુણુને વાસને આપેલી સરવે
મીલકતો તથા અીએ તહમારાં કબજામે રહે. આગલા વખત પરમાંણે તમારો
હોકમ જે કોઈ પારસી હોએ તે ઉપર જરી રહે અને દરસાલના મંમુલ મુજબ
દરએક શખસ પાસેથી હર વરસે એક દીરમ (પાવલીના જેહવો રૂપાંતો સીકો કે
જે વળતેમા ડા મામાએ થાએ છે તે) તહમો (એવે જે બેહરાંમશાદ બીન ખરાંદરશ)
લેતા રહેજે, કાંએ જે તહમારા હાથથી રાજપાત ગયું છે અને તેથી હવે હું આહુઅ
કે તહમારી હાંથી મોટી સજવતંતના (યાને ઇરાંનના) મરતખાની બુજેરગીને વાસને તહમારો
(એવે જે બેહરાંમશાદનો) હોકમ તહમારા પારસીઓ ઉપર કાએમ રહે. તહમારી કોમ મધેથી
જે કોઈ મુસલમાન થઈ ગયો હોય તો તે ઉપર તહમારો હોકમ નહી ચાલે કાંએ જે મેં
પરવરદેગારના પેગમખરથી સાંજીયું છે જે “જે જુદા ધરમવાલા એક બીજના વારેસ થઈ
નહી શકતા.” જેહવારે તહમારી કોમનાં પારસીઓની આલાદ પેદા થાએ અને તે આલાદ
પોતાના વડાઓની દીન ઉપર કાએમ રહે તો તેવો ઉપર તહમારો તથા તહમારી આલાદનો
હોકમ જરી રહેસે અને રાજપાતનું કમ તથા લવાજમો લેવો, એ સરવે તહમારી મમલતથી
થાશે. હું તહમારી સરવે કોમને તાકીદ કરેઅ કે તહમારે તાએએ રહે અને તહમારી નસીહ
તોને તથા હોકમોને માંમલે તથા માન આપે, તથા તહમોને પોતાના દોસ્ત કરી સહમજે
તથા તહમારી માથે સહલાસંજથી રહે અને હરએક કામમે તહમારી પેરવી કરે અને તહમારા
હોકમ મુજબ ચાલે. સરવે મુસલમાનોને તથા પરહેજગારોને તે મધે સું મરદ કે શું ઓરત
સરવે કોઇને ધોય કે પારસી બેહરાંમશાદ બીન ખરાંદરશની સરવે વાતે બરદાસત કરે. અને એ
લોકોની કોમની જે કંઈ દીનઆઇનની રમમ હોએ તે મધે કસી હરકત નહી કરે. સરવે
મુસલમાનો તથા પરહેજગારોને તે મધે શું મરદ કે શું ઓરત સરવે કોઇને લાજમ છે કે
આએ સઘલી સરતો જે મેં કીધીએ, તે મધેની એક સરત તથા આએ સઘલા હકો કે જે મેં જાહેર
કીધા છે તે મધેથી એક હકને કોડે નહી. સરવે મુસલમાનોને તથા પરહેજગારોને તે મધે શું મરદ કે
શું ઓરત સરવે કોઇને ધોરત છે કે આએ પારસીઓની દીન મધે જસતી તથા ધાસો રવા
નહી રાખે, આ સાર કે પરવરદેગારે કુરાંનમે એ રવેશ પ્રમાવયું છે કે “દીનના કાંમ મધે

જેર તથા જુલમ રવા રાખવો નહીં.” મુસલમાનો મધ્યથી હરએક શખશને લાજમ છે કે આએ મારી સઘલી વસીએતને અમલમા લાવે અને પારસીઓની કોમની તથા તેઓની એલાદની બુન્ને-રગી વધારે અને તેઓને માન આપતા રહે—અગરએ એ પારસીઓ મેંથી જે કોઈ પોતાની દીન ઉપર રહેએ હોએ પા મુસલમાન થયો હોય તો તે મરવેને વામતે માહારે. એજ હુકમ છે. પરવર-દેગારની તથા તેહના પેગમખરની રજમદી આએ બાબદમા છે કે આએ પ્રમાનને તાએબે રહે અને અગરએ કોઈએથી ઉત્તેગા ચાલે તથા જુલમ જાસની કરે તો તે ઉપર પરવરદેગારનો તથા તેહના પેગમખરનો ગજમ પડશે. અને માહરી તરજથી તેહવા લોકોને વાસતે કયામત ના દાકાડા સુધી જીવે તથા અદાવત રહેસે. મારી મજામ તમારી ઉપર હોજો અને તહમારા પરવરદેગારની રેહમત તમારી ઉપર હોજો. આએ “એહદ નામાને” ડુગેત એખને ચલી બીન અખેતાલેને હીજરા સને ૩૯) નાં રજબ મહીનામા લખાયું છે.” (ધરવી શને ૧૫૬માં.)

જરથોસ્ત્રની લોકો ધરાંતથી હીંદુસ્થાનમાં આવી વસેઆ તેની અગાઉ થોડાક મોખેદો હીંદુસ્થાનમાં આવેઆ હતા તેને લગતી બાબદ.

પારસીઓ ધરાંતથી હીંદુસ્થાન આતે આવી વસેઆ, તે આગમજ કેટલાક પારસી મોખેદો હીંદુસ્થાનમાં આવી વસેઆ હોય, એવું અનુમાન એક વાતથી થાયએ. પરોક્સર ઉઘલસનના જાણવયા પરમાણે હીંદુઓના પુરાણોમાનાં ભવીષ્ય પુરાણમાં એક જગોએ એવું લખાણ આવેજ છે કે પારસીઓના ધરમચુરએને આ દેશ આતે બોલાવયા હતા કે જેઓ મગસને નામે એલખાતા હતા—તેમનું વતન ધરાંત નહીં પણ શાક-ડવીપ નામે એક ટાપુ હતો એમ લખયું છે. આ “મગસ”—જે શબ્દ ગાયાવાણીના ‘મગવસ’ શબ્દને મલતે આવેએ—તે લોકોની ઉતપત્તી. વીશે પુરાણમાં લખયું છે કે તેઓ આશતાબ અને આતશના વંશના હતા. ક્યાએ કે રીજુ અથવા રીજવાહવ નામે એક ધીરતર એલમાએ નીશકુંભા નામની પોતાની દીકરીને અગની નામે દેવતાને અરપણ કરી હતી, પણ સુરચ દેવ તેણીની ખુબ-શુરતી ઉપર મોહી પડયો અને અગનીનો વેશધારણ કરીને પેલી કન્યા પાસે ગયો, જેણીએ તયારપછી જલગમજુ નામે એક દીકરાને જનમ આપયો. આ જલગમજુની એલાદમાંથી મગસ લોકોને ઉતપન થએલા ભવીશ્ય પુરાણમાં જાણવયા છે. હવે નીશકુંભાની મજકુર વરત-લુકને લીધે તેણીના પીતાએ તેણીનાં બાલકને તજ્યું, પણ આ ખુબસુરત અબ્બાની કાકલુદી ઉપરથી સુરચ દેવતાએ જલગમજુને બરાહમણોના જેટલો દરજ્જો ન આપતાં તેને લગભગ તેમનીજ પાચરોએ અહડાવીને તેના વંશજ મગસ લોકોને પોતાના પસંદ કીવેલા પુત્રરીએ દાખલ કબુલ કીધા. ભવીશ્ય પુરાણના બનાવનારા બરાહમણોએ આ ટુકાણે વડાઇ લીધેલી લાગે છે. પણ તેને સવભાવીક ગણીને આપણ પસાર થવા દઈશું. હવે તયારે એ પરમાણે જે મોખેદો હીંદુસ્થાનમાં આવયા હતા તેઓતો શુરજરમત હતા એમ આ દંતકથા આપણને શીખવે છે. જે વખતે ધરાંતમાં આશતાબ, માહતાબ, સોતારાઓ, તથા બીજા ગરહોની પર-સુતેશને, જમાનો પુર જોશમાં ચાલુ હશે તે વખતથી, જે મગસ લોકો વીશે ભવીશ્ય પુરાણ-માં હકાકત આપી છે, તેમની હઠયાતી હશે એમ સમજ પડે. તે વખતે કદાચ પેદા કરનાર ઇશવરના કેબલા તરીકે આતશ કરતાં આશતાબ વધારે બુજરગી પામયો હશે—અને આ વાત ખરી છે કે ઇનશાનનાં મનમાં ભકતીનો પેહેલવેહેલો ખયાલ પેદા કરનાર શુરચ હતો. પણ આ દંતકથાની શીલશુશી—તેના છુપા ભેદ—નો સાર તો આ જોસતેશને ખોરશેદને બદલે આતશની દેખાડી આપે છે. કશણુ અથવા કાહાનને નામે વધશણુએ જે દેવને માને છે તે એ કહયાતી ભાગવી ગયેલા માનવી હતો, પણ વીશુ પુરાણમાં લખવા પરમાણે તેનામાં મોટા દેવ

ધીશનુનો અંશ ઊતરેલો હતો, અને પૃથ્વી ઉપર વધી ગયલા રાક્ષસો અને દર્ધીયોને હનવા માટેજ કૃશણને જન્મ મળ્યો હતો. તેનો એક દીકરો સામળ નામનો હતો, જેણે હીંદુમતાના વાવચાલુ ના મુલકમાં સુર્યની પુજા દાખલ કીધી હતી. જેને શક-ડવીપ ખાતેથી મગસ મોપેદ-લોકોને બોલાવવા હતા તે એજ શાહબદો હતો. આ કુંવર રગતપીતના બરજથી બહુ પીડાતો હતો, જેનો કશો ઉપાય નહી મલી શકવાથી આને તેણે જંગલમાં જઈ સુર્ય દેવતાની ભક્તી કરવીનો ફરાવ કીધો, કેમકે તેને ખબર હતી કે ખારશેદની બંદગીથી રગતપીતનો મરજ દૂર થાય છે. એ વખતે હજીતો કૃશણ જીવતો હતો, માટે તેની રજ લઈને સામળ ઉવારકાથી નીકળીને ઝીંધું નદીને ઉતર કાંડેથી ચંદરભાગા (ચીનામ) નદી તરફ ચાલ્યો અને ત્યાંના વખાણુ પામેલા મીત્ર દેવ (મીત્રવાન-મીથરોપાનો) નાં આશરમમાં ગયો અને ત્યાં અપવાસ, તપ અને ભક્તી કરી સુર્ય દેવની પ્રસન્નતા મેળવી, જેથી તેનો મરજ તદન દૂર થઈ ગયો. વલી આવા ભક્તીમાંનથી બહુજ રાજ થઈને સુર્યે તેને એક દેહેડું આંધવા પ્રમાવધું. સામળે દેવ તરફની નીમકહલાલીને માટે ચંદરભાગા નદીને કાંડે એક મારી જગા ઉપર શુર્યદેવની ચાદગારીમાં એક દેહેડું આંધ્યું અને તેની આમપામ એક શહેર વસાવધું.

દેહેડું આંધ્યા પછી સામળને વીચાર પડ્યો કે તેમાં સુર્ય દેવની મુરતી રી પરકારતી ગોઠવવી ! એ વીચારમાં હતો એટલામાં એક દીને તે નદીમાં સ્નાન કરતો હતો તે વેલા એક મોજેજની મુરતી નદીમાં તરતી તેને દેખાઈ, કે જેનો ચલકાટ અતી ઘણો હતો. આ મુરતી પવનથી તણાતી કાંડે લાગી અને સામળ સમજ્યો કે સુર્યના દેહેડાંમાં મુકવા તે દેવે આ પોતાની શીકલ મોકલાવી છે. આમ માની લઈને તેણે તે નુરમંદ ગોળાને પુરવા માન અકરામ સાથે દેહેડાંમાં પરતીપટા કીધો. આમ કરીને સામળે દેહેડાંની રખવાણી તથા સુર્ય દેવની વખતેવખતની પુજા કરવાના હેતુથી બરાહમણીને મુકરર કરવા માંગ્યા, પણ મુરતી પુજા કરવાની તેમને વેદમાં મનાઈ હોવાથી કોઈબી બરાહમણુ જન્મશુદ્ધીના ધીકારમાં પડવાને રાજ થવાનો નથી, એવી સામળની ખાતર! થવાથી તે મથુરાના રાજા ઉગરસેનના કુળના વડા બરાહમણુ અથવા “પુરોહીત” ગઉરમુખ (ગોરા મુખનો) કને ગયો, જેણે સલાહ આપી કે તેણે સુર્ય પુજા માટે મગસ લોકોને બોલાવવા પણ ગઉરમુખને પોતાને ખબર ન હતી કે આ મગસ લોકો કયાં વસે છે. આ ઉપરથી સામળે પાછી શુર્યની ભક્તી કીધી, જેણે ખબર આપીકે જમખુ-ડવીપ-હીંદુમતાન-માં જે દરજ્જે બરાહમણુ ભાગવે છે તેવાજ દરજ્જે શક-ડવીપમાં મગસ લોકો ભાગવે છે, માટે ત્યાં જઈને તેમને બોલાવી લાવી દેહેડાંને એખ-તીચાર તેમને આપવો.

શક-ડવીપ ક્યાં છે તેની સામળને ખબર ન હતી, તોપણ તેના પીતા કૃષ્ણે તેને પોતાનું ગરૂડ પરવાસને માટે આપ્યું, જેની સાહયતાથી તે શક-ડવીપ ખાતે જઈ પુગયો, ત્યાંના મગસ લોકોને પોતાનો હેવાલ કહ્યો અને તેમનાં ૧૮ કુટુંબોને સમજાવીને પોતા જોડે પાછો હીંદુ-મતાન ખાતે લઈ આવ્યો તથા દવારકા ખાતેના પોતાના ભાજ નામના ખુશીએને સમજાવીને તેમની દીકરીએ સાથે મગસ મરદાને પરણાવી આપ્યા. ૫૬ ટોળાવાળા ચાડુ લોકોમાંનો આ ભાજ એક તાથફો હતો. આ પરમાણે મગસ અને ભાજ તાથફોના મલવાથી જે વંશજો થયાં તેઓ “ભાજક” ને નામે બોલખાયાં.

પણ વાંચનાર પુછશે કે આ મગસ લોકો પારસીઓના મોબેદો સાથે શી રીતે સરખાવી શકાય ? કદાચ મગસ નામનો કોઈ જુદોજ તાથફો ખારશેદની પરસતેશ કરનારો કંચ નહી હોય ?

ઉપલી દંતકથામાં ધરાનના મોગ (માજ અથવા મોબેદ),નું નામ ભવીષ્ય પુરાણમાં જણાવેલા મગસ સાથે મલતું આવે છે તે સીવાય બીજું એવું ધણું છે કે જે અગતી મોબેદ

તેજ મગસ ઠરી શકે છે. અવસતાનો અસલ શબ્દ 'મગવસ' છે, જે નામ ધરાવનારા ધરમશુદ્ધ એને હજરત જરથોસ્તિ મોટા દરજ્જો આપેલો જણાય છે. એ શબ્દ ઉપરથી ખીલારાકી ત-ખતીઓવાલો 'મિયુમ્' શબ્દ નીકળેલો, કે જે ઉપલા પુરાંણવાલો 'મગસ' શબ્દને લગભગ મલતો આવે છે. ઉપલાંજ પુરાંણમાં જણાવેલા પરમાંણિ સામબે આ મગસ લોકો કાણુ છે તે વીશે પરપુછ ક્ષીધી તેઆરે વેઆસ નામના વીધવાને કીધેલા ખોલાશામાંથી નીચે ટપકાવેલી મુખ્ય બાબતો પારસીઓના મોબેદોને આજે પણ કેવી રીતે મલતી આવે છે તે વાંચનાર પો તેજ તપાસી લેશે:—

૧. મગસ લોકો ખાનુ ખાતી વખતે બોલતા નથી.—મોબેદ પુણુ બાજ ધરીને મુગે મોહડે મોજાણુ લે છે.

૨. મગસ લોકો 'અવયંગ' નામે એક જાતની દોરી જેવી વસ્તુ કમરે બાંધે છે.—મો બેદે અને દરેક જરથોસ્તી કુસતી કમરે બાંધે છે તેને અવસતામાં 'અવયંગાનેમ' નામ આપેલું છે.

૩. મગસ લોકો 'વસરમ' અથવા 'વરસમ' નામની જનસ પોતાની પવીતર કીરીયાઓ કરતી વખતે વાપરે છે.—મોબેદો કીરીયાઓમાં 'વરસમ' વાપરે છે.

૪. મગસ લોકો લાસને અડકતા નથી. એક પણ જરથોસ્તી લાસને અડકતો નથી.

૫. તેઓ ચોકસ વખતે અસતરીઓને પણ અડકતા નથી.—દશતાંતવાલી અને સુવાવડી અસતરીઓને જરથોસ્તીઓ અડકતા નથી.

૬. તેઓ દહાડી રાખે છે.—પારસીઓ મોબેદો પણ એમજ કરે છે.

૭. તેઓ પગે ચાલીને મુસાફરી કરે છે—ખરશનુ મવાત્રા મોબેદથી ઇસ્ટીમર યા રેલવે ટ્રેનમાં મુસાફરી થઇ શકતી નથી.

૮. તેઓ બંદગી કરતી વખતે જમણા હાથમાં 'પુરણુ' નામે કપડું પકડી મોહાડું બાંધે છે અને ડાવા હાથમાં કોડો પકડે છે.—આફરીગાન અને બીજી બંદગીઓ કરતી વખતે મોબેદો મોહાડે પદાંત બાંધે છે.

આ પરમાંણિ જોતાં હોંદુમતાંતમાં સુરીયની પુંજ દાખલ કરવા માટે ધરાંનથી જરથોસ્તી મોબેદો આવેલા હતા, એમ ભવીષ્ય પુરાંણની ઉપલી દંતકથા ઉપરથી જણાય છે. પણ શું ખરેખર જરથોસ્તીઓ ખારશેદની પરસતેસ કરતા હતા? અને શું તેજ પરસતેસ પાછલ કુર-પણના વખતમાં હોંદુસથાંતમાં દાખલ થઈ હતી? પરેસેસર ઉધલસન ઉપલી કપ્પા ઉપરથીતો એવો સાર એવો છે કે ધરાંનથી મોબેદોએ આવીને વાવીય ખુણાનાં પરાંતોમાં ખારશેદની નહી પણ આતશની પરસતેસ દાખલ કીધી હતી. આને એક ટેકો એ મળે છે કે વયાસે જ્યારે સામબ દ્વાગલ મોબેદોની હકીકત જણાવી તેઆરે તેણે સુરયની ઓલખ આપી કે તે આ-તશનો ગોણો છે. અને વલી નદીમાં જે નુરમંદ ગોણો સામબને મલી આવેલો તેજી આતશના જેવાજ હતો. તેણે જે દેહેડું બાંધેલું તેજી આતશ કદેહ હોલું જોઇએ, કે જ્યાં આતશની જોડે સુરીયની પણ બંદગી થઇ હશે.

